

Johan Henden

**Gerhard Munthe: historisk
oversyn
over norsk bibliotekhistorie**

Ms.fol. 4434

NB tema 6
Nasjonalbiblioteket/bokselskap.no
Oslo 2019

Johan Henden: *Gerhard Munthe: historisk oversyn over norsk bibliotekhistorie*

NB tema 6

Nasjonalbiblioteket/bokselskap.no, Oslo 2019

ISBN: 978-82-7965-429-2 (digital, bokselskap.no), 978-82-7965-430-8 (epub), 978-82-7965-431-5 (mobi)

ISSN: 2535-3810 (NB tema)

Teksten er lastet ned fra bokselskap.no

Publisert: 19.12.2019. Oppdatert: 03.02.2020

Forord

ved Johan Henden, forskningsbibliotekar ved Nasjonalbiblioteket

Gerhard Frantz Wilhelm Munthe (1919–1997) var ein sentral biblioteksperson både i norsk og internasjonal samanheng. At han fann si livsgjerning innan bibliotekfeltet var kanskje ikkje tilfeldig. Far hans, Wilhelm Munthe (1883–1965) arbeidde i Universitetsbiblioteket i Oslo (UBO) frå 1903 til 1953, og frå 1922 var han overbibliotekar for denne institusjonen, som både var bibliotek for landets einaste universitet (fram til 1946) og norsk nasjonalbibliotek fram til 1989. Wilhelm Munthe var i si tid ein førande biblioteksmann med både nasjonalt og internasjonalt engasjement, og på mange måtar førte Gerhard Munthe farens arbeid vidare. Men medan Wilhelm Munthe gjennom heile sin karriere var knytta til universitetsbiblioteket i hovudstaden, hadde Gerhard Munthe ulike posisjonar i fleire institusjonar innan den norske fagbiblioteksektoren. Han byrja som aspirant ved UBO 1942–1947.

I 1947 vart Gerhard Munthe cand. philol. med historie hovudfag. Tittel på hovudoppgåva var *Norge og nordmenn i trykkefrihetstidens litteratur 1770–1773*. Same år vart han tilsett ved Bergens Museums Bibliotek. Han var 17 år i Bergen, og her bidrog han i høg grad med å

forvandla museumsbiblioteket til landets andre universitetsbibliotek, offisielt oppretta i 1948. I 1956 vart han førstebibliotekar. Eit biblioteksmessig høgdepunkt i bergensperioden var det nye biblioteksbygget på Haakon Shetelig's plass som opna i 1961. Munthe var også aktiv i Bergens Historiske Forening både som formann og styremedlem. Han heldt også forelesingar og var sensor i historie på universitetet.

I 1964 vart Gerhard Munthe utnemnd til overbibliotekar ved Noregs eldste offentlege bibliotek, Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs Bibliotek i Trondheim, etablert 1760. Her vart Munthe fram til 1969, og sjølv om opphaldet i Trondheim var relativt kort, sette han likevel spor etter seg. Desse åra var ein sterk vekstperiode for biblioteket med auka løyvingar og personale, og i 1968 kom stortingsvedtaket om skiping av eit universitet i Trondheim. Samkøyring av det gamle biblioteket og lærarhøgskulens bibliotek inngjekk i etableringa av felles bibliotektenester for det nye universitetet. I tillegg til arbeidet i Trondheim var også Gerhard Munthe i denne perioden involvert i planarbeidet for det komande universitetsbiblioteket i Tromsø.

I 1969 vart Gerhard Munthe utnemnd til overbibliotekar ved UBO. Dette var landets største bibliotek med den delte oppgåve å både vera bibliotek for landets største og eldste universitet og norsk nasjonalbibliotek. Etterkvart hadde denne situasjonen vorte svært utfordrande og uhandterleg. Biblioteksbygget frå 1913 på Solli plass, som i starten var eit moderne og avansert bibliotek, var innhenta av

utviklinga, og det var både for lite og umoderne. Dessutan låg det geografisk langt unna universitetet som var utbygd på Blindern. Sjølv om dei ulike fagmiljøa hadde sine fakultets- og instituttbibliotek på campus, kompenserte ikkje det for eit tidsmessig og nært tilgjengeleg hovudbibliotek. Nasjonalbiblioteksoppgåvene hadde også vorte så omfattande at det var på behov å etablera eit sjølvstendig nasjonalbibliotek utanfor universitetsbiblioteket. Tanken om eit sjølvstendig nasjonalbibliotek hadde også vore fremja tidlegare utan å få politisk gjennomslag, men no var behovet akutt. Det var behov for ei ny, framtidsretta og formatuavhengig pliktavleveringslov og ei ny organisering av dei nasjonale bibliotektenestene for å fanga opp den rivande medieutviklinga.

Gerhard Munthe arbeidde vidare med desse sakene då han i 1975 vart utnemnd til riksbibliotekar og sjef for Riksbibliotektenesta, statens fagorgan for bibliotekvesen og dokumentasjon. Som riksbibliotekar var Munthe ei drivkraft for framtidsretta nasjonale merkesaker som innføring av ei ny og tidstilpassa pliktavleveringslov, etablering av eit sjølvstendig norsk nasjonalbibliotek og utbygging av biblioteksystemet BIBSYS for fagbibliotek.

Ved sida av embetsgjerninga hadde Gerhard Munthe også mange tillitsverv, blant anna: formann i Norsk bibliotekforening 1965–69, han leia NORDINFO (det nordiske samarbeidsorganet for vitskapleg informasjon) 1977–82, president i LIBER (Ligue des bibliothèques européennes de recherche) 1977–83 og frå 1975 medredaktør i *Nordisk tidskrift för bok- och bibliotekväsen*. Frå 1979 til 1994 var han

formann i Det norske språk- og litteraturselskap.

Munthe hadde også eit omfattande og variert biblioteksfagleg og historisk forfattarskap. Han var også involvert i fleire offentlege utgreiingar på bibliotekfeltet. Forfattarskapet er dokumentert med bibliografien «Gerhard Munthes trykte arbeider» av Anne Cathrine Munthe i *Kultur og natur. Vandringer blant bøker og bokfolk, Festskrift til Gerhard Munthe 28. april 1989*, Riksbibliotekstjenesten, Oslo. For sin samfunnsnyttige innsats vart Munthe i 1989 utnemnd til riddar av 1. klasse av St. Olavs orden.

Som pensjonist arbeidde Munthe med eit breidt historisk oversyn over norsk bibliotekhistorie. Dette arbeidet vart ikkje heilt avslutta før han gjekk bort, men eit eksemplar av det føreliggande manuset er i Nasjonalbibliotekets handskriftsamling ([Ms. fol. 4434](#)), og ved nærare ettersyn er dette absolutt ein tekst som fortener eit større publikum. Derfor publiserer Nasjonalbiblioteket «Norsk bibliotekhistorie. Fra de eldste tider og fram til 1920» i den digitale fagressursserien [NB tema](#). At dette skjer i same år som det er 100 år sidan Gerhard Munthe vart fødd, er eit hyggeleg samantreff.

Teksten er i hovudsak gjengitt diplomatarisk, men handskrivne justeringar i manuset er skrivne inn i teksten og enkelte språklege variantar er samordna. Utgivinga gir ein fullverdig representasjon av manuset.

Munthes manus har sluttnoter etter kvart kapittel, i NB tema er desse skrivne fullt ut og gjort om til «pop-up» noter i nettvisinga og klikkberre noter i nedlastingsfilene. Noter utan innhald er fjerna. For kapittel 13 manglar alle noter.

Med denne utgivinga gir Nasjonalbiblioteket eit viktig bidrag til norsk bibliotekhistorie. Teksten er både opplysende og interessant i seg sjølv og den kan også vera utgangspunkt for vidare forskning innan eit historisk felt som har mange kvite flekkar.

Del I. Fag- og forskningsbibliotekene

1 Skriften på steinen

På Kuliøy, en liten øy i Edøy sogn i skipsleden sør for Trondheim, sto det en gang en nesten to meter høy, smal stein. På den flate forsiden var det hugget inn et stort kors. Senere var steinen blitt slått tvert av oventil, og toppstykket var kommet bort. Da man i midten av forrige århundre fant igjen steinen, var den brukt som grunnstein i en låvevegg. I 1913 ble den gitt til Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs Museum i Trondheim og stilt opp der utenfor museumsbygningen. Her sto den i mange år som en staselig bautastein, prydet med sitt karakteristiske og dekorative korsmerke. Men ut over dette var det lite man visste om hva den representerte som historisk minnesmerke og som kilde til fortiden.

Gerhard Schøning hadde sett steinen på sin store Norgesreise i årene 1773–1775, og steinen var senere fra tid til annen blitt omtalt i beretninger til faglige institusjoner og til forskere. Det var blitt nevnt at den skulle være utstyrt med en runeinnskrift, men det var først konservator Aslak Liestøl som i 1956 fant frem den lange to-linjers runerekken på den ene sidekanten av steinen. Han tydet innskriften slik:

Tore og Hallvard reiste denne steinen etter Ulvljot

Tolv vintrar hadde kristendomen vore i Noreg ---

Da steinen opprinnelig hadde vært høyere, fordi toppen var slått av, er det mulig at begge linjer også har vært lengre. Men slik innskriften står der i dag og er tolket her, gir den likevel god og full mening.

Med Aslak Liestøls oppdagelse av runeinnskriften var steinen gått over fra å være en ganske visst monumental bautastein til å bli et historisk dokument som kan fortelle oss noe om de viktigste hendinger i norsk historie og samfunnsutvikling. Innskriften er antakelig også det eldste skriftstykket der ordet *kristendom* forekommer. Det gir en klar og noenlunde nøyaktig tidfesting av når steinen ble reist. Aslak Liestøl mener at Ulvljot døde i året 1008 eller 1009, og at steinen ble satt opp da. [ni](#)

Oppdagelsen av innskriften på steinen fra Kuliøy viser klart hvor langt flere opplysninger et monument kan gi oss så snart det blir fulgt av det skrevne ord. På Kuliøy fikk vi viktige historiske, topografiske og språklige opplysninger som vi ikke hadde hatt før. Sett i slik sammenheng viser steinen fra Kuliøy betydningen av skriften som formidler av kunnskap om det som var og det som folk da visste.

Men innskriften behøvde ikke bare være en viktig beretning, en erklæring av stor historisk rekkevidde eller en monumental innskrift på et statelig byggverk eller minnesmerke. De kunne også være enkle

meddelelser rett fra hverdagslivet. Da man i 1950- og 1960-årene fikk anledning til å foreta en systematisk utgravning av branntomtene på Bryggen i Bergen, økte tallet av kjente runeinnskrifter i Norge fra ca. 500 til bortimot 1200.ⁿ² For første gang fikk vi en så stor bredde i materialet fra en bestemt tid, at vi kunne gjøre oss opp en mening om det miljø der innskriftene var blitt til. På Bryggen i Bergen kom den store mengde av runeinnskrifter til å bli en innføring i hverdagslivet. Innskriften kunne være bare et eiernavn, en merkelapp, en følgeseddel eller et kravbrev, men det er også funnet forretningsbrev og regnskaper. Andre skriftstykker kunne inneholde magiske sentenser, besvergelses, trylleformularer eller pålegg av det mest dagligdagse innhold, og det kunne være høytidelige minneverv og sørgedikt. Alt dette er med til å gi oss et rikere bilde og bedre forståelse av den tids livsform og livsvilkår.

Samtidig med alle innskrifter på minnesmerker, bygninger og på store mengder av ulikt materiale fra hverdagens liv, vokste det på 1100-tallet gradvis, og fra først av meget langsomt, frem en boklig kultur i landet. Bøker og skriftstykker kom inn utenfra. I noen tilfeller ble de oversatt og tilpasset norske forhold. Vi fikk også etter hvert også en egen, selvstendig litteratur og bokproduksjon. Begge deler, både den norske og den som vi fikk inn utenfra, kom til å innta en stadig større og viktigere plass i kirken, i lovgivningen, i statens styre og i kulturlivet. Boken og skriften ga samtiden et rikere kirkeliv, en sterkere statsadministrasjon, et mere effektivt rettsamfunn og en nasjonal, kulturell bevissthet. Med skriften og med alle andre former for nedtegnet viten har ettertiden fått et langt bedre og mere nyansert bilde av den historiske utvikling av det norske samfunn fra

middelalder og frem til vår egen samtid.

Alle disse innskrifter, hugget i stein, skåret i tre eller bein, skrevet på skinn eller på blad, trykt på papir eller gjengitt i annen form og på annen måte, sikrer oss kunnskap om fortid og samtid langt utover det den enkelte gjenstand, minnesmerke eller byggverk har kunnet gjøre alene. Derfor har også menneskene gjennom flere tusen år søkt å ta vare på alle disse former for nedtegnet viten og samlet dem i biblioteker, arkiver og museer.

Det er utviklingen av disse samlinger av nedtegnet viten, bibliotekene, vi her skal følge i vårt eget land, helt fra de første skriftstykker ble til og frem til masseproduksjonen i vår egen samtid. De norske biblioteker utgjør vår nasjonale hukommelse, den beste, sikreste og mest omfattende vi har. De norske biblioteker skal søke å ta vare på alle de skriftstykker som er blitt til her i landet, som er skrevet av nordmenn eller som handler om Norge og nordmenns virksomhet. Men bibliotekene har også søkt å samle inn ved kjøp, bytte og gaver mest mulig av den kunnskap og de tanker vi i tidligere tider og helt opp til vår egen samtid har fått utenfra, og som derfor har vært med til å forme vår egen viten og vårt tankeliv. Alt dette er utgangspunktet og forutsetningen for vår nasjonale kultur og egenart, og det er grunnlaget for vår videre virksomhet og utvikling.

Bibliotekene er en viktig del av vår nasjonale kultur og egenart, og i høy grad er de også utgangspunktet for vår fremtidige virksomhet og

forskning.

2 Skrift og bok. Bøker og boklig kultur i middelalder og på 1600-tallet

Det er uråd å si når de første bøker kom til Norge. Antakelig skjedde det omkring år 1000. Her får vi nøye oss med å slå fast at det ikke er før på 1200-tallet at vi har mange og sikre opplysninger om at kirker, klostre, bispeseter, slott og lærde menn eide bøker og om hva slags bøker de eide. Selvsagt var det bare få bøker det var tale om hos den enkelte eier. Bøker var på den tiden både sjeldne og kostbare. Det tok tid å fremstille det enkelte eksemplar. Det måtte gjøres med avskrift i hvert enkelt tilfelle, og det var ikke mange som var i stand til å utføre slikt arbeide. Bare få hadde råd til å kjøpe bøker eller til å bestille et verk avskrevet. En stor del av bokformidlingen skjedde ved gaver eller arv. En betydelig del av de bøker og skriftstykker som fantes i Norge på denne tid var kommet dit ved import fra andre land. Så lenge selve fremstillingen av bøkene skjedde ved enkeltvis avskrivning, var det større etterspørsel enn tilbud. Derfor var bøker både dyre og sjeldne.

En viktig grunn til at vi har så få bøker og skriftstykker i Norge fra denne tid, er at vi både den gang og lenge etterpå ikke hadde noen biblioteker, arkiver eller andre samlinger som så det som sin oppgave å ta vare på dette materiale. Derfor kom en god del bort, ble ødelagt eller fant veien til boksamlinger og arkiver i andre land, i Sverige og fremfor alt i Danmark. Når det i dag i det hele eksisterer norske bøker

av noe omfang, skyldes det i høy grad at biblioteker og samlere i disse to land har tatt vare på dem. Det eldste bibliotek i Norden var det danske bibliotek ved erkebispestolen i Lund. Det ble til en gang like etter år 1100. Det største bibliotek i senmiddelalderen i Norden var derimot klosterbiblioteket i Vadstena. Klosteret var opprettet i 1346, og bibliotekets samlinger vokste i løpet av 1400-tallet opp til godt 1 500 bind. Men dette bindtal omfattet nok en god del flere verker. Noe slikt bibliotek fikk vi aldri i Norge på denne tid.

Det var kristendommen som bragte boken til Norge. Kristendommen ble en bokens religion. Der den vant frem, førte den boken med seg fra første stund.¹³ Kirken trengte messebøker og flere andre bokverk til den daglige tjeneste, og presten var avhengig av å ha bønnebok, salmebok, evangeliske skrifter og helst også flere andre bøker til sitt virke som forkynner og lærer. Den første misjonsbiskopen på Island i det 11. århundre fikk tilnavnet den bokvise.¹⁴ Ved hver kirke som ble reist, skulle det være liturgiske bøker, og selv om ikke alle kirker ble like godt utstyrt boklig, førte likevel bestemmelsen uten tvil til at bøker i et visst omfang fantes overs storparten av landet alt på denne tid. Omkring 1200 har vi rundt 950 soknekirker, og på 1300-tallet var dette øket til omkring 1 200. Til dem var det knyttet bortimot 2 000 prester.¹⁵

I enda større grad ble klostrene hjemsted for lærdom og boklig kultur. Det skulle finnest minst 9 bøker i hvert kloster som ble opprettet, og dette var først og fremst bøker til bruk ved gudstjenesten. *Clastrum sine armario est quasi castrum sine armamentario* – et kloster uten

et bibliotek, er som en festning uten våpen – var en godtatt regel alt fra tidlig middelalder.¹⁶ Etter hvert ble det opprettet henved 30 klostre i Norge, og der levde og arbeidet det mellom 600 og 700 klosterfolk. En stor del av deres tid gikk med til lesning, studier og til fremstilling av nye skrifter eller til å gi eldre verker en ny og bedre utforming. I klosterets skrivestue – Scriptorium – arbeidet mange av klosterets folk daglig med å skrive av verker som klosteret selv eide eller som det hadde fått låne av andre eiere.

De første tekster som kom til Norge, var skrevet på latin, og latin fortsatte hele tiden å være kirkens språk.¹⁷ Men det oppsto naturlig nok ganske snart et sterkt behov for å få disse kirkelige og religiøse tekster oversatt til norsk, og oversettelsene kom da også etter hvert. Derimot var det blant presteskapet mindre interesse og forståelse for å ta vare på den litteratur som var skrevet på norrønt mål, da denne litteratur senere vokste frem.

De som eide bøker i Norge i middelalderen, var i første rekke geistligheten, rettens og statsstyrets menn. Mesteparten av det vi vet om deres boksamlinger og om de boksamlinger som fantes ved de institusjoner som de var knyttet til, skriver seg fra eiermerker, skjøter, testamenter, gavebrev og andre brevsaker. Nødvendigvis må dette bare bli spredte og noe tilfeldige opplysninger.

I en av de eldste fortegnelser over kirkeinventar i Norge som finnes, den fra kirken i Hålandsdal i Hordaland fra året 1306, er det ført opp 8

bøker som da var i kirken. Det var blant annet to messebøker, en tidebok, en helgenberetning, en legende og en salmebok.ⁿ⁸ Fra en tilsvarende liste over inventaret i Ylmheim kirke i Indre Sogn fra 1321 – 1323 vet vi at det fantes 19 bøker der, alle sammen bøker som prestene trengte til og dro nytte av i sin tjeneste i kirken.ⁿ⁹ I 1429 satte erkebiskop Aslak Bolt opp en fortegnelse over de bøkene han hadde tatt med seg fra Bergen, der han hadde vært biskop i årene 1408 til 1428, til Nidaros der han nå var blitt erkebiskop. Det var blant annet salmebøker, bibelske tekster, bønnebøker og et teologisk kompendium.ⁿ¹⁰ Han eide også et praktfullt bibelhåndkrift, den såkalte Aslak Bolts bibel. Den var antakelig blitt til i Frankrike – muligens Paris – omkring midten av 1200-tallet. Lykkeligvis unngikk den alle senere ødeleggelser, både under reformasjonen og mange kriger, ved at den ble gjemt bort inne i muren på Domkirken. Der fant konrektor ved katedralskolen i Trondheim, Hans Schanke, den i 1710, og etter å ha tilhørt flere eiere, ble den i 1778 kjøpt av boksamleren og jernverkseieren, kanseliråd Carl Deichman. Med hans boksamling kom den to år senere til Oslo kommunale folkebibliotek, Deichmanske bibliotek, der den er i dag.ⁿ¹¹

Godt hundre år senere, i 1531–1532, meddeler en fortegnelse over alt det gods som fantes på Tautra kloster ved Trondheimsfjorden, ganske kort at det oppe på loftet der fantes 70 gamle bøker.ⁿ¹² En langt bedre kilde over de litterære midler hjelpemidler som sto til rådighet for de som søkte kunnskap, var fortegnelsen over bøker som Trondhjems Kapittel eide i 1550.ⁿ¹³ Det var innpå 90 bind teologisk, juridisk og almen historisk litteratur. Her var de klassiske greske og latinske forfattere som Homer, Livius, Plinius, Vergil og Tacitus, og fra meget

senere tid også verker av Erasmus Roterodamus. Fortegnelsen viser at man har tatt sikte på bygge opp en betydelig boksamling som kunne være til hjelp og inspirasjon for det kirkelige sentrum som erkebispstolen hadde vært gjennom flere hundre år, og fortsatt skulle være for hele det gamle Norgesveldet fra Sudrøyene og Man i vest til Grønland i nord. Her ser man likeledes i bokform resultatene av nære forbindelser med utenlandske kirker og læresentra. Erkebispstolen var tidlig blitt et kulturelt og boklig midtpunkt, og den fortsatte å være det helt frem til reformasjonen. Hit kom det bøker, og her ble bøker skrevet, oversatt, nyredigert og kopiert.

At bøkene hadde en viktig oppgave når det gjaldt utdannelsen av prester, kom klart frem i flere brev og testamenter. Da fehirde i Tønsberg, Bjarne Audunsson, i 1320 testamenterte sine bøker til biskop Helge i Oslo, var meningen at biskopen skulle kunne la de fattige klerker som han sendte til skole få bruke dem.ⁿ¹⁴ Nesten 200 år senere, i 1510, ga en kannik ved Mariakirken i Oslo sine eiendeler til kirker og klostre og til folk han hadde kjent. Således skulle Benct Clawesson få hans bønnebok og hans samling av kirkelover, dersom han ville bli prest.

Selvsagt kunne adgangen til bruk av studielitteratur av og til føre galt av sted. Det har vi også eksempler på. I 1317 forpliktet Olav Einridson seg til å levere tilbake fire bøker han hadde lånt fra Mariakirken i Bergen. Hvis han ikke gjorde det, skulle han betale for dem innen to år etter han var ferdig med ditt studium.ⁿ¹⁵ Det siste klarte han ikke. Iallfall pantsatte han alle bøkene tre år senere i Brügge for 16 pund

engelsk sterling.ⁿ¹⁶ Det var mange penger den gang.

Det er naturligvis flere andre tilfeller vi kjenner, der bøker er kommet bort eller er blitt tatt urettmessig. I 1298 ble biskop Arne av Stavanger pålagt å levere tilbake de bøker han hadde tatt eller lånt fra Mariakirken i Stavanger.ⁿ¹⁷ I 1334 klaget biskop Eirik av Stavanger til paven over at abbeden på Utstein kloster hadde tatt bøker fra klosteret.ⁿ¹⁸ Pave Alexander VI måtte også rykke ut i 1498 for å hjelpe Elgeseter kloster med å få tilbake de bøker som biskop Marcellus av Skålholt hadde tatt med seg den gang han var foreslått til erkebiskop.ⁿ¹⁹

Den eldste norske bokkatalog, og også dermed den eldste norske boksamling av noe format som vi kjenner innholdet av, fant professor Gustav Storm i 1873 i Uppsala universitetsbibliotek. Katalogen var ført inn på siste ark av et annet manuskript i biblioteket.ⁿ²⁰ Storm mente at dette var en fortegnelse over biblioteket til biskop Arne, og dette var lenge den alminnelige mening.ⁿ²¹ Arne var biskop i Bergen fra 1304 og til sin død i 1314. Senere har flere forskere reist tvil om det virkelig var biskop Arne som var eier av boksamlingen, og diskusjonen om dette fortsetter stadig.ⁿ²²

I vår forbindelse har likevel dette eierforholdet mindre betydning. Det som har interesse for oss, er at fortegnelsen viser hvilke bøker en boklærd mann i Norge har eid på begynnelsen av 1300-tallet, og det at dette er den eldste fortegnelse over en samling av norrøne bøker fra

middelalderen som vi kjenner til.

Samlingen omfatter i alt 37 verker, og katalogen delte dem inn i tre fagområder: 13 teologiske verker, 15 bind humanistisk litteratur og 9 norrøne bøker. Blant disse siste 9 finner vi lovbøker, noen sagaer og til slutt et par samlingsbind som eieren litt spøkefullt har kalt *Sopdyngium*, det var «oppsop» av forskjellige mindre skrifter, lesestoff som ikke bare var til alvorlig studium.

At bøker og lesing også var til glede, ser vi i *Sturlunga saga*, der det blir fortalt om et skipbrudd utenfor Island i 1180 hvor Ingmund prest mistet boken sin da den ble skyllet overbord. Det var et hardt slag for ham, sier sagaen, for der bøkene var, der var hans glede. Men han var heldig likevel, for mens andre kister var blitt helt ødelagt, ble hans bokstue funnet igjen med alle bøkene på plass. De ble tatt ut og tørket, og så kunne han fortsette lesningen og ha full glede av dem.ⁿ²³

I *Håkon Håkonssons saga* forteller Sturla Tordarson, at da kongen lå syk like før han døde i 1263 på Orknøyene, lot han lese for seg av bibelen og latinske verker. Men da han syntes han ble trett av å følge med i den latinske teksten, lot han lese norrøne bøker dag og natt, først sagaer om hellige menn, og da de tok slutt, kongesagaene fra Halvdan Svarte og videre om alle Norges konger, den ene etter den annen.ⁿ²⁴

Et annet vitnemål om at lesning kunne være en beskjeftigelse til glede

kan vi se av testamentet til Torstein Einarsson i Oslo fra 1368. Han gir der brevariet sitt, «som jeg daglig leste i», til Jon Bottolfsen.ⁿ²⁵

Betydelig senere ba en lærer for kongehusets barn, Paul Peter Kempe, i et langt brev fra 1526 til Christian II, om at kongen måtte sørge for at fikk ettersendt sine bøker til Leipzig, der han en tid oppholdt seg. Da han selv reiste fikk han ingen av bøkene sine med seg. Hesten han brukte var liten og skrøpelig, og den klarte ikke å dra lasset. Nå ba han i flere brev om at bøkene måtte bli ettersendt, for «jeg har stor skade av jeg ikke har mine bøker her».ⁿ²⁶

Det var religiøse tekster skrevet på latin, som var de første skriftstykker som ble forfattet i Norge. Det skjedde en gang omkring år 1100. Den eldste *norske* bok vi kjenner til er *Gammelnorsk homiliebok*. Den er fra rundt år 1200. Den inneholder en samling prekener og religiøse tekster. Sannsynligvis er den også blitt brukt som lærebok ved utdannelsen av prester.ⁿ²⁷

Det eldste historieverk som er skrevet i Norge er den anonyme *Historia Norvegiae* og Tjodrek munks *Historia de antiquitate regum Norvagensium*, begge forfattet en gang mellom 1170 og 1250. De viser at forfatterne har kunnet bygge ikke bare på muntlige beretninger, men også på tidligere skrevne sagaverk. Om Tjodrek munk selv vet vi lite, men antakelig har han bodd i klosteret på Nidarholm. Der har han hatt adgang til klosterets boksamling, som må ha vært et ikke ubetydelig bibliotek.ⁿ²⁸ Selv sa han at han var den første som hadde

skrevet Norges historie, men alt i fortalen til sitt verk nevnte han flere eldre bøker som han hadde kunnet støtte seg til. Likevel klaget han over at det ikke hadde vært noen historikere som hadde skrevet om Norge tidligere. Han siterte Boethius *Trøyst or filosofien*: «fordi det skorta på bokmenn, har minnet deira vorte gløymt, endå dei hadde stort namn i si tid»ⁿ²⁹ Han henviste likevel til et historisk verk, som riktignok senere var gått tapt, *Catalogus regum Norvagensium*, og han har talrike sitater fra bibelen, kirkefedrene, klassiske forfattere og de såkalte florilegier, som egentlig betyr blomstersamlinger, men som vi best kan kalle antologier og sitatsamlinger. Alt dette viser at han arbeidet i et litterært og boklig miljø med adgang til å studere kildekrifter på stedet.

Sturla Tordarsson, som skrev *Håkon Håkonsson saga* i 1265, kan også bygge på et omfattende kildemateriale. Det har antakelig vært oppbevart i kongsgården i Bergen og ved erkebispestolen i Trondheim.ⁿ³⁰ Det er likeledes tydelig at han kjente til Mattheus av Paris *Chronica majora*.

Et av de mest monumentale bokverk vi har fra middelalderen, er *Kongespeilet – Speculum regale*. Det er antakelig blitt til i Bergen omkring 1250. Forfatteren kjenner vi ikke, men det er mulig at boken er blitt skrevet for en av kongens sønner. Det er en lærebok med meget kunnskapsstoff, med beskrivelse av land og hav og værslag. Den setter regler for høvisk fremtreden, og den har meninger om stat og styringsverk. I formen er det en samtale mellom far og sønn. Sønnen vil begynne som handelsmann, og han får blant annet dette råd fra

faren: «Det skal du endeleg hugsa, kvar ei stund som du kan få fri til det, å tenkja på kva du skal læra. For det har røynt seg slik at dei som tek kunnskapen sin or bøker, dei har betre skjøn enn alle andre, – – – Gjer deg kjend med alle lover, men når du vil vera kjøpmann, so gjer deg kunnig i Bjarkøyretten. – – – Og om du vil verta fullkomen i lærdom, so lær alle tungemål, men aller helst latin og velsk (d.v.s fransk), for dei måli går vidast, men gløym likevel ikkje ditt eige tungemål.» ⁿ³¹ Gjennom hele verket merker man ikke bare nytten av å kunne lese, men også gleden ved å kunne utvide sine kunnskaper ved lesning.

Lesning og skrivning var altså ferdigheter som ikke bare geistlighet, dommere og statsstyrets menn måtte kunne mestre, også de som drev handel og fraktfart så sin fordel i å være kjent med lov og rett og å kunne uttrykke seg skriftlig. «Om du kjenner lovene, då kjem du ikkje ut for ulov dersom du har sak å føra mot dine jamlikar, og då kan du svara etter lovi i alle saker.» ⁿ³² «For av kunnskapen vert mannen vis, kva måte han så vil leva på, anten han vil vera kongsmann eller bonde eller kjøpmann.» ⁿ³³

Lovene var da også noe av det første som ble skrevet ned på norrønt mål i Norge. ⁿ³⁴ Det skjedde trolig alt fra 1000-tallet, og storparten av håndskrifter på norrønt mål fra middelalderen i Norge er også lovhåndskrifter. Av dem har vi bevart omkring 100 på pergament og 170 på papir. Flestparten er skrevet på 1500-tallet og i håndskrift har vi dem helt frem til 1604, da vi fikk den første trykte lovbok, *Christian IV.s Norske Lov*. Med sine detaljerte og konkrete beskrivelser ga

lovteksten et klart bilde av det norske middelaldersamfunn, hvordan det var, og hvordan det skulle virke.

Sverre var den første konge som bevisst og med stor kraft tok i bruk skriften i kampen om makten i landet. Både *Sverres Saga* og *Sverres tale mot biskopene* var politiske stridsskrifter. De var skrevet med stort mesterskap, litterært, historisk og som politisk agitasjon. Det skulle vise seg at han, Sverre, både hadde rett til kongsnavn og at den sak han kjempet for var en god og rettferdig sak. Sverre hadde ikke skrevet sagaen selv, i alle fall ikke den hele og heller ikke alene. Men han «satt hos», og han ga råd for hva som skulle skrives. Derfor ble det hans syn på hendingene som bestemte hva som ble tatt med og hvordan dette ble fortalt. *Sverres saga* var et innlegg i kampen om den politiske makt i samfunnet. Den var ikke uten forbilder. Om man vil, kan man gå helt tilbake til Caesars beretninger om Gallerkrigen og Borgerkrigen. Men fra en tid som lå langt nærmere og fra Sverres egen samtid har man mange eksempler på at fyrster og statsmenn tok skriften i sin tjeneste og sørget for at historien ble fortalt slik de selv ønsket den skulle bli overlevert til etterslekten. I Danmark satte således erkebiskop Absalon historikeren Saxo Grammaticus i gang med beretningen om kong Valdemars bedrifter.

Sverres saga er skrevet på norsk, ikke på latin som de fleste andre slike skrifter var. Det skulle være med til å gjøre beretningen lettere tilgjengelig for folk, og dermed gi den større virkning når det gjaldt å få dem til å forstå hvilken konge han var. Det var et klart politisk propagandaskrift. [n35](#)

På 1200-tallet var det i Norge vokst frem en rik nasjonal litteratur. Det var skapt litterære storverk innenfor historie, sagaer og lovtekster, og det var kommet gode oversettelser av kirkelige og religiøse tekster. Fra 1300-tallet begynte denne litterære tradisjon å ta slutt. Nå var det brevletteraturen som kom til å dominere. Tilsynelatende var den av mindre verdi og betydning, men som kilde til samtidens livsform og livsvilkår er jordebøker, skjøter, testamenter, registranter og brev av stor interesse. De er med til å gi oss et bilde av middelalderens norske samfunn. Enkelte brev er også ved sin stilistiske utformning blant de ypperste skriftstykker fra denne tid.

I løpet av en periode på rundt 500 år ser vi hvordan det skrevne ord kom til vårt land, vant utbredelse og var med til å forme tankeliv og trosliv, var en forutsetning for stat og styringsverk og ble tatt i bruk i det daglige arbeidsliv.

Mange av de skrifter og skriftstykker som er blitt til i disse 500 år, er gått tapt. Det er skjedd ved brann, plyndring, vanstell og manglende forståelse av deres verd. I særlig grad skjedde det ved reformasjonen og tiden etter, da få følte noen forpliktelse og interesse for å ta vare på den katolske kirkes bøker og dokumenter. Tvert imot var det nok flere som så seg oppfordret til å ødelegge dem som skadelig lesning.

Da Norge ved foreningen med nabolandene mistet sin selvstendighet og sitt styringsverk, var det ikke noen overordnet institusjon i landet som hadde plikt til og interesse av å samle inn og oppbevare bøker og

skriftstykker. Heller ikke fikk Norge den gang noe universitet eller akademi som kunne bli hjemsted for undervisning, forskning og kulturarv. En god del av den litteratur og de dokumenter som var blitt til i landet, ble i mange tilfeller ført til kirker, klostre, offentlige institusjoner eller til private samlinger i Sverige og Danmark.ⁿ³⁶ Dette skjedde fordi det der fantes biblioteker og arkiver som var interessert i å ta vare på slikt materiale. Her arbeidet det lærde menn som var opptatt av å studere fortidens skrifter og oppteignelser. I senmiddelalderen og langt inn i 1700-tallet kom derfor storparten av norske bokverk og skriftstykker til å bli liggende i København og i en del svenske biblioteker.

Så sent som i 1782 ble den geistlige og verdslige øvrighet i Danmark og Norge pålagt å undersøke hva som fantes av skrevne og trykte bøker fra tiden før 1550 i kirker og andre stiftelser innenfor deres embetsdistrikt. De skulle også til at de etter avtale og mot erstatning ble overført til Det kongelige bibliotek i København. Det ble likeledes henstillet til private eiere av slike bokverk og skriftstykker om å gjøre det samme.ⁿ³⁷

Lagmann Laurents Hanssøn (ca. 1557) som arbeidet i Bergen omkring midten av 1500-tallet med en oversettelse av de norske kongers sagaer, skrev i fortalen til verket, at det nå bare var få bøker igjen i Norge både av kongesagaer og av andre norske bøker. Få var de som kunne lese dem, og enda færre var de som kunne forstå dem, var hans mistrøstige konklusjon.ⁿ³⁸ Den siste opplysningen brukte den lærde islandske historiker Arni Magnusson (1663–1730) som argument da

han halvannet hundre år senere var uvillig til å sende tilbake noen skriftstykker han hadde lånt i Norge: «Alle disse Sager ere til ingen Nøtte – – – thi nu er der slet ingen i Norge, som kand læse dem ret – – .»[n39](#)

At det var bevart få bøker i Norge, slo også professor Christian Unger (1817–1897) fast da han i 1849 skrev at norske forskere inntil da hadde hatt store vanskeligheter når de skulle arbeide med gammel norsk litteratur. «Saa godt som hver Levning af den er vandret til fremmede Lande.»[n40](#)

3 Den trykte boken kommer til Norge

Det var kirkens og statsstyrets behov for trykk og bøker, og fremfor alt flere bøker i mange eksemplarer, som var forutsetningen og ga foranledningen til boktrykkerkunsten. I middelalderen var det både en både tidkrevende og innviklet prosess å fremstille bøker og skriftstykker, og ganske urimelig kostbart måtte det være for dem som hadde bruk for mange eksemplarer av samme tekst. Dette kunne bare stå som en stadig og sterk oppfordring til å søke å finne frem til enklere og raskere måter for produksjonen av bøker. Men veien fra ønske og idé til praktisk utførelse var lang.

Lenge forsøkte man å lage trestempler som kunne gjengi hele boksider, deler av boksider, initialer eller illustrasjoner ved et enkelt avtrykk. Men det var først rundt midten av 1400-tallet at man begynte å fremstille støpte typer av enkelte bokstaver hver for seg, og av disse enkeltbokstavene sette sammen ord og setninger. Så snart bokverket var ferdig, kunne bokstavene tas fra hverandre og gjøre klar til trykking av et nytt, annet bokverk. Erttertiden har sett dette som boktrykkerkunstens oppfinnelse og gjennombrudd. Man har fastslått at dette fant sted rundt år 1440, og at det var Johann Gutenberg, som den gang arbeidet i Mainz, som var den første boktrykker. Det var imidlertid flere andre som arbeidet innenfor faget på samme tidspunkt. Derfor er det uråd å si noe helt sikkert om hvem det var

som virkelig var den første, og i hvilket år flere av de enkelte trykk fra dette tidsrom ble til. Først i 1741 – tre hundre år etterpå – ble Johann Gutenberg gitt anerkjennelsen for å være oppfinneren av boktrykkerkunsten i Europa. Sikkert er det at han i 1455 gjorde ferdig en Bibel i to store foliobind med til sammen 643 tospaltete blad. Det er den som senere er blitt kalt *Gutenbergs 42 linjers Bibel*, eller *Mazarin-bibelen*, fordi det første eksemplar man senere fant av verket var i biblioteket til den franske kardinal Jules Mazarin (1602–1661). Denne Bibel er stadig boktrykkerkunstens første mesterverk og et av de vakreste boktrykk vi kjenner. Den ble ikke trykt i noe stort antal eksemplarer, 35 på pergament og 150 på papir, tror vi det var, og av disse er det bare 44 som er bevart frem til i dag, bortsett fra en del fragmenter.ⁿ⁴¹

Den nye teknikk overbeviste raskt, og snart vokste det opp boktrykkerier i de fleste land i Sentral-Europa. I årene 1482 og 1483 kom den første boktrykker, Johann Snell, til Danmark og til Sverige.

Til Norge kom de første trykte bøker en gang før 1500, men de var alle sammen trykt utenfor landets grenser. For Norge fikk selv ikke noen boktrykker før i 1643. Det var meget sent sett i europeisk sammenheng. På den tid bare det ottomanske rike som enda ikke hadde fått noe boktrykkeri i Europa. Selv Island, som man skulle tro lå enda lenger vekk fra de europeiske kultursentra, hadde da hatt et trykkeri i mer enn 60 år. Dette viser klart at Norge på 1500-tallet og på 1600-tallet var en provins i utkanten av Europa. København var det dansk-norske monarkis hovedstad, politisk, sosialt og kulturelt. Her lå

kongerikenes fremste sentralorganer, regjering og styringsverk, her var universitet, biblioteker, vitenskapelig forskning og undervisningsvesen, og her ble også de langt fleste innenlandske bøker trykt og gitt ut.

Frem til 1550 ble det fremstilt 260 bøker i Danmark. I samme tidsrom var det bare to bøker som ble til på norsk initiativ og til bruk i Norge. Det var to kirkelige hovedverk *Missale Nidrosiense* og *Brevarium Nidrosiense*. Begge de to verkene var det erkebiskop Erik Valkendorf (ca. 1465–1522) som sto for.ⁿ⁴² Brevariet ble muligens planlagt alt i 1516, men ferdig ble det først i 1519, noen uker etter at arbeidet med Missalet var avsluttet.

Missale Nidrosiense var den katolske kirkes alterbok til bruk ved høymessegudstjenesten. Den inneholdt tekstene slik de ble brukt i kirken hver søndag, helligdag og kirkelige festdager hele året i gjennom. I motsetning til de tilsvarende verk i Danmark og Sverige, der man hadde fått en utgave for hvert bispedømme, valgte man i Norge å trykke en utgave for hele erkebispedømmet, som da omfattet 11 bispedømmer. Dette var en utvilsom fordel, både kirkelig og økonomisk.

Brevarium Nidrosiensie var prestens egen, private bønnebok. Den inneholdt bønner, salmer, sanger og tekster til bruk ved de faste bønnetider – horae – 7 ganger i løpet av dagen.

Missalet var trykt i København hos boktrykkeren Poul Reff. Det var et stort foliobind på 304 sider.ⁿ⁴³ Brevariet var trykt i Paris hos boktrykkerne Joannes Kerbriant og Johannes Bienaye. Fordi brevariet var bestemt for prestens egen lesning, og derfor skulle være lett å ta med seg, var det trykt i oktavformat, men med hele 901 sider. Til tross for at det måtte være et rimelig bokverk som presten selv måtte ha råd til å kjøpe, ble det likevel være stor bokkunst. Det kan heller ikke være tvil om at erkebispen selv hadde betalt en god del av trykkeomkostningene. Til gjengjeld forsøkte han å stimulere salget av brevariet ved å gi 40 dagers avlat til alle som kjøpte boken.

Erik Valkendorf hadde flere gode grunner til å få trykt et missale for hele erkebispedømmet. De håndskrevne messebøkene som inntil da hadde vært brukt, var gamle og slitte, og i mange tilfeller inneholdt de også feil. Fremmede missaler, som flere prester måtte bruke i mangel av norske utgaver, tok ikke med tekster for de spesielle norske kirkelige høytidsdagene, som for eksempel minnedagene for St. Olav, St. Sunniva og St. Hallvard. Endelig var det også et sterkt ønske om å få en ensartet utgave for hele erkebispedømmet. Dette forsto Erik Valkendorf og derfor tok han i bruk det nye, effektive meddelelsesmiddel, den trykte bok.

Det var ikke noe egentlig nytt ved en slik løsning. I alle de andre nordiske land hadde man på den tid hatt boktrykkerier, foruten at man hadde bestilt trykte arbeider utenfra dersom det hadde vært nødvendig. Når vi har grunn til å minnes utgivelsen av *Brevarium Nidrosiense* og *Brevarium Nidrosiense* i 1519, er det fordi det er de to

første bøker som er blitt til på norsk initiativ. Dessuten er de begge to meget vakre trykkeriarbeider. Disse to verk var for øvrig ikke de eneste trykk Erik Valkendorf forsøkte å få utgitt og spredt i Norge. I 1520 sluttet han kontrakt med en boktrykker i Amsterdam, Doen Pieteron, om trykking av en pasjonsbok i 200 eksemplarer,ⁿ⁴⁴ men boken ble aldri levert. Likeledes støttet han Christiern Pederssøns utgave av *Saxos Danmarkskrønike*.ⁿ⁴⁵

Både missalet og brevariet er i dag meget sjeldne trykk. Hvor store opplagene den gang var, vet vi ikke noe sikkert om. Men etter tidens forhold kan de ikke ha vært helt ubetydelige. Missalet skulle det i alle fall finnes et eksemplar av i hver av erkebispedømmets kirker, og Erik Valkendorf mente selv at alle landets prester burde eie et eksemplar av brevariet. I dag har vi bare bevart meget få eksemplarer av de to verk, 8 av brevarietⁿ⁴⁶ og 16 av missalet.ⁿ⁴⁷

Det kom til å gå lang tid før Norge fikk noen egen selvstendig bokproduksjon. Norske forfattere som ville gi ut bøker og tiltak i Norge som medførte behov for trykte skrifter, måtte i 200 år gå utenfor landets grenser for å få utført de trykkeriarbeider de trengte. I alle disse år, og langt inn på 1700-tallet var man i Norge helt avhengig av boktilførsler utenfra. Det gjorde at fremveksten av norsk litteratur og vitenskap og lærdom fikk langt vanskeligere vilkår enn de ellers ville hatt. Den dypere årsak til dette var selvsagt først og fremst at landet hadde mistet sin politiske selvstendighet og var kommet inn i en stadig strammere politisk, administrativ og økonomisk statsforbindelse med Danmark. Det politiske, kirkelige og kulturelle

sentrum lå i København og ikke i Norge. Derfor hadde landet heller ikke noe sterkt behov for et eget trykkeri.

Reformasjonen førte også til at den norske kirke mistet sin dominerende stilling i samfunnet, og det gikk ut over kirkens muligheter til å være et bevisst samlende åndelig og kulturelt sentrum for landet. Reformasjonen brøt ned den gamle norske kirkeordning med erkebiskopen som en sterk, ledende skikkelse. Uten tvil førte dette også til ødeleggelse av både bøker og samlinger i kirker og kirkelige institusjoner. Men samtidig kom også reformasjonen til å styrke bokens og det trykte ords betydning i samfunnet. Med full rett kan det hevdes at når reformasjonen vant så raskt frem og i så stort omfang, skyldtes det at den kunne utnytte boktrykkerskunsten. Den lutherske kirke forutsatte at det enkelte menneske selv, og på sitt eget språk fikk anledning til å gjøre seg kjent med skriftens ord. Derfor ble det et stadig sterkere ønske fra en økende del av befolkningen til å få adgang til skrift og bok. En meget betydelig del av de trykk som ble til på 1500- og 1600-tallet var teologiske og religiøse skrifter.

Det var ikke mange boksamlinger som fantes i Norge i den første tid etter reformasjonens gjennomførelse. Bortsett fra de enkelt lærde menn kunne ha samlet og tatt vare på, var det fremdeles kirkene og skolene som hadde de eneste samlinger av skrevne og trykte bøker som kunne fortjene navn av biblioteker.

Kirken var naturlig nok sterkt interessert i at prestene anskaffet seg

både tekster og lærebøker. Alt i kirkeordinansen av 1539 er det nevnt 7 bøker som alle prester skulle være forpliktet til å eie.ⁿ⁴⁸ Den bergenske historiker Absalon Pedersen Beyer (1528–1575) nevnte i sitt minneskrift fra 1571 over sin faderlige venn, den første protestantiske biskop i Bergen, Geble Pederssøn (ca. 1490–1557) at han både ga og kjøpte bøker til domkirken, bøker som man ennå kunne se der i 1571.ⁿ⁴⁹ Samme år skrev han i sin dagbok, at han den 2. desember sammen med biskopen, Jens Schjelderup (1499–1557), så over og registrerte det som da fantes av bøker i liberiet (d.v.s. biblioteket) i domkirkens sakristi. Bøkene lå i to rader på hyllene, og en del av dem var lenket fast, slik det hadde vært vanlig skikk i middelalderen.ⁿ⁵⁰ Også biskop Schjelderup hadde gitt bøker av betydelig verdi til kirkens bibliotek. Men da bergenshistorikeren Edvard Edvardsen (1630–1695) noe over hundre år senere skrev sin byhistorie, fortalte han at alle bøkene nå var kommet bort, og at han ikke visste hvor det var blitt av dem.ⁿ⁵¹

Da prestene ved Domkirken i Trondheim kom sammen i 1598 for å utforme nye kapitelstatuetter, bestemte de at av de 7 medlemmer av kapitlet skulle en være notarius og en bibliothecarius.

Men ut over dette og noen få andre spredte utsagn, er det ikke mange spor vi har av offentlige boksamlinger og enkelte boksamleres virksomhet i landet på denne tid. Ingen av dem kom heller til å få noen større og mere varig betydning for den vitenskapelige og kulturelle utvikling. De få forfattere og forskere som var opptatt med litterært, faglig arbeide, var så godt som alltid henvist til egne samlinger eller til

rent tilfeldige lån fra venners og kollegers samlinger.

Peder Claussøn Friis (1545–1614) var en av dem, og kanskje den lærdeste og kyndigste historiker og geograf i sin samtid. Han skrev om Island og Grønland og andre landsdeler som tidligere hadde hørt inn under det norske rike, han var forfatter av beskrivelser av Norges land og natur, han oversatte Snorres kongesagaer og flere andre sagaer, og fikk på den måten gjort dem kjent for ettertidens lesere. Han gravde dem ut av glemselens dype natt, som en av hans samtidige islandske fagfeller Arngrimur Jonsson (1568–1648) skrev til den danske tekstutgiver Ole Worm (1588–1654).¹⁵² Selv kom Peder Claussøn Friis aldri utenfor Norges grenser og sjelden utenfor Audnedal og Lister len der han var sokneprest og prost mesteparten av sitt liv. Når han likevel kunne greie å utføre et så betydelig forskningsarbeide som han gjorde, skyldes det at han ved lån og gaver hadde fått tilgang til flere tidligere sagahåndskrifter og lovtekster. Noen samlinger av skriftstykker må det således ha vært, uten de kan kalles biblioteker. Derimot opplevde han aldri å se noen av sine egne skrifter trykt. Det skjedde først i 1633, nesten 20 år etter han selv var gått bort.

4 De første norske biblioteker

4.1 Katedralskolene

Ved siden av kirkene var det de lærde skoler, katedralskolene, som først fikk opprettet boksamlinger. Det formelle grunnlag for katedralskolenes biblioteker fikk man ganske visst ikke før med den kongelige forordning av 11. mai 1775, selv om flere av dem hadde eksistert siden middelalderen. Men fra 1775 ble virksomhet og arbeidsforhold regulert og stadfestet. Det ble da fastsatt at det skulle være et bibliotek ved alle lærde skoler til nytte og stimulans for lærere og elever, og etter hvert også folk utenfor skolen. Innkjøp til biblioteket skulle finansieres ved bøter og andre ekstraordinære inntekter. Rektor skulle sørge for at tidligere elever ble oppmuntret til å gi bøker til skolebiblioteket. Først og fremst tok man sikte på å anskaffe skolebøker og de klassiske forfattere foruten verk som kunne «tjene til Studeringers Forfremmelse.»¹⁵³ Rektor skulle sende alle forslag om bokkjøp til biskopen. Han skulle ha den avgjørende myndighet til å bestemme hvilke bøker som skulle kjøpes. For å stimulere oppbyggingen av disse biblioteker, ga kongen og medlemmer av kongehuset en del større historiske, filologiske og teologiske verker til de enkelte skoler.

Før forordningen av 1775 hadde det nok fra tid til annen vært gitt bøker til skolene, men uten man si det hadde resultert i noe virkelig bibliotek. Christiania Katedralskole var vel den av skolene som først fikk en begynnelse til en boksamling. Om skolen har eid bøker før bybrannen er uvisst. Men vi vet at den meget skrivedyktige Romedalsprest Christen Staffensøn Bang (1584–1678) ga tre leksika til skolen i 1649. Senere, i 1719, skjenket skolens rektor Jacob Rasch (1669–1737) og etter det stattholderen, grev Christen Rantzau (1683–1771), deler av sine egne boksamlinger til skolen. I 1734 eide den i alt 328 bind. [n54](#)

At forordningen av 1775 virket som en inspirasjon, ser en klart av de to taler som konrektor Søren Seerup Monrad (1728–1788) holdt ved katedralskolens årsfest i 1777 og i 1778. De ble begge trykt som skoleprogrammer, *De bibliothecis Norvegiae* og *De initiis bibliothecae Christianiensis*. Der etterlyser han gode og nyttige biblioteker. Bare Norge, sier han, mangler et bibliotek som kan lyse for vitenskap og kultur. [n55](#)

Det er mulig at det var denne veltalende appell som virket. Iallfall fikk skolens bibliotek utover mot århundreskiftet flere betydningsfulle gaver. Lagmann Herman Colbjørnsen (1727–1794) ga bøker og penger, og Bernt anker (1746–1805) ga sin bror Jess Ankers (1753–1798) bibliotek på 1144 bind. Minst like stor betydning fikk det at jernverkseier Carl Deichmans (1700–1780) store bibliotek, som han i 1780 hadde gitt til byen, ble stilt sammen med skolens eget bibliotek og administrert sammen med dette i mange år fremover. Det kom til å

bety meget både for forskning og studier i byen, også lenge etter at universitetet var opprettet i 1811 og hadde fått sitt eget bibliotek.

Den nyutnevnte professor Svend Brochmann Hersleb (1784–1836) skrev senhøstes 1813 fra Christiania til sin venn Peder Hjort (1793–1871) i København: «Hvor tungt vi føler Savnet af vore Bøger behøver jeg ei at sige Dem. Jeg har syv Bøger med mig! Selv mine Excerpter fra Kongens Bibliothek o.s.v. ligger i København. Skolens meget gode Bibliothek er vor eneste Trøst.»¹⁵⁶

Det er også usikkert når Bergens Katedralskole fikk sine første bøker. Det vi vet, er at skolen i 1750 fikk en større bokgave da kjøpmann Johann Friedrich Fosswinckel (1712–1799) kjøpte viseborgermester Peder Severin Garbos (1711–1771) boksamling og ga den til skolen. Den passet imidlertid dårlig inn i et skolebibliotek, da den for en stor del inneholdt juridisk litteratur.¹⁵⁷ Utbyggingen av biblioteket av biblioteket ble heller ikke fortsatt før biskop Eiler Hagerup (1718–1789) i forbindelse med skolereformen av 1775, tok opp arbeidet med opprettelsen av et filologisk og teologisk bibliotek på skolen. Stor fremgang ble det likevel ikke, for i 1825 var samlingen ikke på mere enn 362 bind. Tre år senere ble imidlertid to betydelige boksamlinger overført til skolen. Det var biblioteket ved Seminarium Fridericianum (se nedenf. s. 22) og det var rådmann Claus Fastings (1746–1791) private boksamling på ca. 500 bind. Den siste samling kom bare til å få en midlertidig tilværelse på katedralskolen. I 1854 ble den overført til Bergens Museums Bibliotek, der den også senere har vært. I 1845 fikk skolebiblioteket et annum på 50 Spdlr, og det var ved århundreskiftet

vokset til 5 700 bind.

Kristiansand Katedralskole skal angivelig ha fått sine første første bøker i 1680. Men da forordningen av 11. mai 1775 ble sendt ut, hadde likevel skolens bibliotek ikke mere enn to bøker, fire ubrukelige glober og noen veggkart.ⁿ⁵⁸ Heller ikke finnes det noen etterretning om at skolens boksamling før det hadde spilt noen aktiv rolle i byens og distriktets kulturliv. Samtidig med forordningen av 1775, fikk skolen en bokgave på 28 verdifulle bind fra kongehuset, og selv kjøpte skolen 50 bind. Det var begynnelsen til skolebiblioteket. Byens biskop Ole Tidemand (1710–1778) skrev brev til alle bispedømmets prester og ba dem gi bøker til skolebiblioteket. Samtidig opprettet skolens rektor, Nicolai Femmer (1724–1787), i en artikkel i Københavns Lærde Efterretninger byens og distriktets folk til å betenke skolen med bokgaver.ⁿ⁵⁹ Noen år senere, i 1783, utarbeidet han en katalog over de bøker som var gitt til skolebiblioteket. Det hadde da innpå 700 bind.ⁿ⁶⁰ Alt var nok ikke like verdifullt, for i 1806 ble ca 200 bind solgt på auksjon som makulatur. Det betydde derimot meget at overbibliotekaren ved Det Kongelige Bibliotek i København, professor Daniel Gotthilf Moldenhawer (1753 el. 1754–1823), høsten 1805 sendte ca. 500 bind som gave. Sammen med ca. 600 bind som da fantes fra før, eide skolebiblioteket da litt over 1 100 bind.ⁿ⁶¹

Heller ikke ved katedralskolen i Trondheim er nevneverdige spor av bibliotek før forordningen av 1775. Her kom skolens rektor, Søren Peder Kleist (1732–1781), til å legge det første grunnlag. Han sørget for anskaffelse av klassiske forfatteres verker, han oppfordret gamle elever

til å gi bøker, og selv testamenterte han sin egen boksamling på 963 bind til skolen.ⁿ⁶²

Men ikke ved noen av de andre høyere skoler i landet fantes det boksamlinger av betydning før godt inn på 1800-tallet.

4.2 Fire høyere læreanstalter

Fra midten av 1700-tallet vokste det etter hvert frem en selvstendig faglitteratur i Norge, Viktigst var den økende mengde av lokalhistoriske, topografiske og økonomiske beskrivelser av bygder og landsdeler. Ikke alle forfatterne var norske, men de var gjerne knyttet til landet ved embete, næring eller bosted. Det var forfattere som biskop Erik Pontoppidan (1698–1764), prestene Rejer Gjellebøl (1737–1803) og Hans Strøm (1726–1797), sorenskriveren Hans Arentz (1731–1793) og oberbergamstforvalter Jens Essendrop (1723–1801). Regjeringen ønsket å oppmuntre til denne utvikling ved å støtte innsamling av opplysninger og ved å gjøre det lettere å få trykt iakttagelser og forslag til forbedring av jordbruk, industri og næringsliv. Mange av disse beskrivelser og forslag ble trykt som selvstendige skrifter eller i *Danmarks og Norges økonomiske Magazin* (1757–1764) som Erik Pontoppidan ga ut. Dette tidsskriftet og betydelige deler av tilsvarende litteratur ble fritatt for de gjeldende sensurbestemmelser. Men også innenfor andre fag kom det stadig flere arbeider av interesse og til oppmuntring for en økende leserkrets.

Regjeringen ønsket å fremme denne utvikling på flere felter. Derfor opprettet den rundt midten av hundreåret fire høyere læresteder, *Seminarium Friderichianum* i Bergen i 1750, *Den frie matematiske Skole* i Oslo i 1750, *Seminarium Lapponicum* i Trondheim i 1752 og *Bergseminaret* på Kongsberg i 1757. Av disse institusjoner er det bare skolen i Oslo som fremdeles eksisterer, i dag under navnet Krigsskolen.

For alle fire institusjoner gjelder det at de skulle bygge opp et alment faglig og vitenskapelig miljø i Norge. De skulle utvide undervisningstilbudet og oppmuntre til fortsatte studier og til forskning. Rent bibliotekmessig kom derimot ingen av de fire institusjoner til å få noen stor betydning.

Seminarium Fridericianum ble opprettet med all mulig kongelig velvilje, med kongens navn, og nevnt blant kongens store og gode gjerninger på sokkelen av kongemonumentet på Amalienborg slottsplass. Når denne institusjonen ble vist så stor oppmerksomhet ved grunnleggelsen, var det nok ikke i liten grad biskop Erik Pontoppidans fortjeneste. Han var på den tid biskop i Bergen. Han la stor vekt på at man fikk et bibliotek ved skolen. Han skrev til alle prester i bispedømmet og sa fra at her var det lagt grunnen til en offentlig boksamling, « som den eneste her til Lands og med Tiden mærkelig kunde forøges til Publici Tjeneste.» Derfor ventet han også at enhver patriotisk og litterær interessert mann ville gi en eller flere bøker til seminaret.¹⁶³ Det var meningen at den nye institusjonen skulle gi undervisning innenfor naturfag og moderne språk i tillegg til

de mere tradisjonelle fag. Men hverken seminaret eller dets bibliotek kom til å utføre den den betydelige rolle det var tiltenkt. Seminaret fikk ikke søkere, og biblioteket fikk heller ikke de bøker man håpet på. Det tykke støvlag på den lille boksamling viste alle besøkende at den ble lite brukt.ⁿ⁶⁴ I 1806 ble seminaret nedlagt og boksamlingen på ca. 1 500 bind ble innlemmet i katedralskolens bibliotek.

Mens Seminarium Fridericianum hadde en mer almen orientering og målsetting, var de tre andre institusjoner klart og ensidig yrkesrettet. Selv om Den Kongelige Norske Krigsskole da den ble opprettet i 1750 hadde fått det sivile navn Den Frie Mathematiske Skole i Christiania, og den beholdt dette navn helt frem til 1798, var den likevel først og fremst en militær undervisningsinstitusjon. Dette hindret imidlertid ikke at flere andre yrker også fikk utøvere med utdanning her fra, som for eksempel kartografer, arkitekter ingeniører og bildende kunstnere.

Om skolens bibliotek vet vi lite ut over det at folk helt fra opprettelsen ble oppfordret til å komme med forslag om innkjøp av litteratur. I skolens reglement fra 1798 var det også avsatt en årlig bevilgning til kjøp av bøker for et håndbibliotek.ⁿ⁶⁵

Alt i 1777 ga oberstløytnant [...] Hejde [...] hele sin boksamling på 457 bind til skolen.ⁿ⁶⁶ Det var en anseelig og verdifull tilvekst den gang. Diderik Hegermann (1763–1835), som da var lærer ved skolen og senere ble dens sjef, skrev i 1796 at den hadde «en godt utsøgt Bogsamling av militære Bøger», selv om den manglet et egentlig

håndbibliotek.[n67](#)

Skolen hadde hele tiden mottatt bøkaver, men i 1805 fikk den sin inntil da største donasjon. Det var Bernt Ankers (1746–1805) bibliotek på mellom 3 og 4 000 bind.[n68](#) Det ble utarbeidet en katalog over skolens bibliotek av bibliotekaren Martin Richard Flor (1772–1820), og et utdrag av den ble trykt og sendt ut i 1812.[n69](#) Her var det også tatt med et kort reglement for utlån og bruk av biblioteket. Helt ferdig ble katalogen i 1817. Biblioteket hadde da en samling på rundt 6 000 bind.

Skolen var nok selv helt klar over at den ikke var godt nok utstyrt med litteratur hverken til eget bruk og langt mindre til bruk utenfor institusjonen.[n70](#) Men i en skoleplan ble den likevel pålagt å være en sentral for militær litteratur og å løse denne oppgave i samarbeide med andre faglige biblioteker i landet.[n71](#)

Seminarium Lapponicum ble opprettet i Trondheim ved kongelig reskript av 10. mars 1752. Det var Missionskollegiet som hadde vært drivkraften bak tiltaket. Målet var å fremme misjonsarbeidet blant samene i Nord-Norge. Opprinnelig hadde planen vært å legge den nye institusjonen til Alta, men Knud Leem (1697–1774) som var den store autoritet når det gjaldt samisk språk og kultur, hadde rådet til å velge et sted der en kunne dra nytte av et samarbeide med en latinskole. Derfor kom seminaret til Trondheim. Men til tross for Knud Leems sterke posisjon som språkforsker og antropolog, og all den anerkjennelse som hans arbeid og ledelse av den nye institusjon ble

møtt med, fikk seminaret likevel aldri den betydning og den søkning som man hadde ventet. Det meldte seg få elever, og Knud Leems egne språklige arbeider ble det viktigste resultat av institusjonens virksomhet.ⁿ⁷² Alt i 1774 ble seminaret nedlagt. Noe bibliotek ved institusjonen kan vi ikke finne spor av. En forklaring på dette er vel at man mente seg tilstrekkelig hjulpet med de bøker som fantes ved katedralskolen og de som etter hvert ville bli anskaffet ved det nye vitenskapsselskap som var blitt opprettet i 1760.

Den fjerde av disse institusjoner var Bergseminaret på Kongsberg. Det ble opprettet ved kongelig resolusjon 29. september 1757 og skulle være «et Seminarium paa Kongsberg til den studerende og anden til Berg-Videnskab beqvem Ungdoms Underviisning i Mathematik, Mineralogie, Chemie, Metalurgie og Mechanik.»ⁿ⁷³

Målsettingen ble understreket på nytt i 1777, da berghauptmannen fikk i oppdrag å gjøre Bergseminaret til en virkelig vitenskapelig institusjon.ⁿ⁷⁴ I 1783 ble det gitt bevilgning til bygging av ny seminarbygning.ⁿ⁷⁵ Den sto ferdig i 1786.

Når Bergseminaret fikk et bibliotek, er det vanskelig å si noe sikkert om, heller ikke hvor stort det ble. Det vi vet, er at det i 1771 ble gitt tillatelse til å overføre en del bøker fra Charlottenberg i København til Bergseminaret. Dette ble gjort i forbindelse med opprettelsen av et mineralkabinett.ⁿ⁷⁶

I 1786 fikk Kongsberg en latinskole,ⁿ⁷⁷ og det ble da fremhevet at dette også ville styrke undervisningen ved Bergseminaret. I fundasen for skolen av 3. april 1790ⁿ⁷⁸ ble det tatt med en bestemmelse om årlige bokkjøp.

Noe langt liv fikk ikke Bergseminaret. Da Norge fikk sitt universitet i 1811, ble det lagt til Christiania, og ikke til Kongsberg slik en tidligere plan hadde gått ut på. Bergseminaret ble da nedlagt. All undervisning, bibliotek og alle samlinger for øvrig ble samtidig overført til det nye universitet.ⁿ⁷⁹

4.3 Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs Bibliotek 1760–1811

En ganske annen betydning for vitenskapelig virksomhet og utvikling fikk det tiltak som den nyutnevnte biskop i Trondhjem stift, Johan Ernst Gunnerus (1718–1773) gjorde, da han han i 1760 sammen med en liten krets av interesserte menn, stiftet Det Trondhiemske Selskab. Det ble møtt med stor velvilje og fikk god oppslutning. Alt 7 år senere fikk det kongelig anerkjennelse og navn, *Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab*.

Gunnerus hadde tidlig pekt seg ut som en energisk og meget kunnskapsrik mann. Bare 40 år gammel var han blitt utnevnt til

biskop i Trondhjem stift. Bak seg hadde han studieår i Danmark og Tyskland. Han hadde vært universitetslærer i Jena og København, og hans filosofiske og teologiske forfatterskap var allerede betydelig. I Trondheim traff han to vitenskapsmenn som kom til å bli hans nære venner og medarbeidere i årene som fulgte. Det var katedralskolens rektor, historikeren Gerhard Schøning (1722–1780), og det var den frie forsker, historikeren og skribenten Peter Frederik Suhm (1728–1798). Disse tre ble hovedmennene i det nye selskap. Men de fikk god hjelp og oppslutning fra flere interesserte amatørforskere og fra embetsmenn og næringsdrivende i byen og distriktet.

Det nye vitenskapsselskap sto overfor mange vanskeligheter. En av dem var at det ikke fantes noe vitenskapelig bibliotek i Trondheim, og heller ikke noe av betydning annet steds i Norge for øvrig. Et bibliotek måtte bygges opp helt fra første bind av. Men det var helt nødvendig for at man skulle ta opp de forskningsoppgavene som man gjerne ville gå i gang med.ⁿ⁸⁰

Den første begynnelse til et bibliotek var uten tvil medlemmenes egne bøker foruten de gaver man fikk fra interesserte borgere i byen. Gjennom lang tid fremover utgjorde gaver den betydeligste del av bibliotekets tilvekst. I mange tilfeller var bokgaver også en direkte forutsetning for medlemskap i selskapet. Da selskapet hadde bestått i 10 år, ga det ut sin første bokkatalog.ⁿ⁸¹ Det var et upretensiøst lite hefte som registrerte 195 titler for 601 bind.

Når selskapet alt nu så det som ønskelig å få gitt ut en katalog over sin boksamling, var årsaken sikkert først og fremst den at man trodde at katalogen ville være en sterk oppfordring til alle som så den å gi bøker til selskapet. Derfor mente man at det var viktigere i katalogen å få meddelt hvem det var som hadde gitt det enkelte verk, enn å oppgi trykkested og år for verket. Det ble også på en diskret måte kunngjort at man kunne bli medlem av selskapet ved å gi en bokgave til en verdi av minst 10 riksdaler.

Etter vår tids oppfatning var selskapets bibliotek av en meget beskjeden størrelse, og heller ikke den gang var det særlig imponerende. Men tilveksten øket, og 10 år senere, da en ny bibliotekkatlog ble trykt, var bindtallet passert de 2000.ⁿ⁸² Det første bokverk man kjøpte til biblioteket var karakteristisk nok et 5-binds verk om de eksperimentelle naturvitenskaper, J. A. Nollet. *Vorlesungen über die Experimental-Natural-Lehre.*ⁿ⁸³

Men selv om gaver fra medlemmer og interesserte utenforstående utgjorde den langt største del av tilveksten, og en slik proveniens må nødvendigvis medføre en høy grad av tilfeldighet, lar det seg likevel gjøre å se en klar linje i anskaffelsene. Bortsett fra den embetsmessige interesse og forpliktelse som Gunnerus viste teologien, var det naturfagene zoologi og botanikk som man la hovedvekten på. Gunnerus gikk også meget langt når det gjaldt å sikre vitenskapelige verk flere kjøpere og lesere. Således meddelte han prestene i sitt bispedømme, at både kongen og regjeringen ville se med velvilje på at de abonnerte på *Flora Danica*. Linnés verker var godt representerte

alt i katalogen fra 1770, og adskillige flere ble det senere da Gunnerus' egne eksemplarer gikk over i selskapets eie.

Men den første virkelig store økning av bibliotekets bestand skjedde i 1781 da Gerhard Schønning's boksamling ble gitt som testamentarisk gave til selskapet. Det var et imponerende privatbibliotek på 12 000 bind. Denne bokgaven skapte med et slag en helt ny situasjon for selskapet og biblioteket. Boksamlingen ble henimot seksdoblet. Et stort humanistisk bruksbibliotek sto plutselig klar og ga forskningen ganske andre arbeidsvilkår enn den hadde hatt tidligere.

Gerhard Schønning var vårt lands første store, kritiske historieforsker. Hans tre-bindige Norges-Historieⁿ⁸⁴ var en forskningsprestasjon av rang. Men den var også noe utover dette. I det første nasjonale gjennombrudd i vår nyere historie, var den en norsk programerklæring, en sterk understrekning av at det fantes en egen norsk nasjonalitet. Gerhard Schønning's fedrelandssinn viste seg ikke bare i hans skrifter. Ved å gi sine bøker til Videnskabselskabet ga han et grunnlag for at norsk humanistisk forskning skulle få vekstvilkår. Hans samlinger spente vidt. Tyngdepunktet lå, som vi skulle vente, på nordisk historie og norrøn litteratur.

Han eide storparten av tidens kildeskrifter og vitenskapelige arbeider innenfor disse fagfelter. Men hans bibliotek rakk videre. Det var knapt nok noe humanistisk emne som ikke var representert i hans boksamling. Selv om Schønning på mange måter var en moderne

spesialisert forsker, hadde han samtidig meget av tidligere tiders polyhistor i sin legning. Han brukte ikke bare sin tid til å studere gammelt norrønt mål og vår eldste historie og litteratur. Han var en moderne forsker i den mening at han lærte seg nyere, levende språk. Suhm forteller at når de var sammen, og det skjedde alltid minst to ganger i uken, og da aldri mindre enn fire timer hver gang, da brukte de tiden ikke bare til å klarlegge nordisk middelalder, men også «til at lære os indbyrdes det Engelske og Italienske Sprog.»ⁿ⁸⁵ Schøning og Suhm var europeere så gode som noen av tidens forskere, og Schønings bibliotek åpnet for hele samtidens lærdom og kultur.

Med Gerhard Schønings boksamling fulgte det også til Trondheim mange bøker som hadde tilhørt hans forgjenger som rektor ved katedralskolen, Benjamin Dass (1706–1775). Benjamin Dass er en av de lite kjente stormenn i vår lærdomshistorie. Han etterlot seg lite av trykte arbeider, men som hjelper, samler og korrespondent kom han til å bety uvurderlig mye for å skape et kulturmiljø i Trondheim og i Norge. Hans brev fra København og Sorø, der han levde de siste 22 år av sitt liv, var den beste kontakt hans venner Gunnerus, Schøning og Suhm hadde med Europas lærde. Et av hans store mål var å få grunnlagt et forskningsbibliotek i Norge. Han samlet planmessig, og han lot skrive av en rekke av de islandske håndskrifter som fantes i bibliotekene i København. Når manuskriptsamlingen ved Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs Bibliotek er så rik på historiske dokumenter, skyldes det ikke minst Benjamin Dass' samleriver. I sitt testamente som han satte opp i 1768 – 7 år før han døde – overlot han hele sin samling av manuskripter og alle sine bøker av danske og norske forfattere til sin kjæreste venn og elev, Gerhard

Schøning, for at han i sin tid skulle gi dem videre til Videnskabselskabet i Trondheim.

I 1781 kom Schønings boksamling til Trondheim, og for første gang – men ikke for siste – skapte bøkene plassproblemer. Hittil hadde alle selskapets samlinger vært plassert rundt om hos medlemene.

Biblioteket hadde holdt til hjemme hos den valgte bibliotekar, først hos grunnleggeren, biskop Gunnerus selv, senere hos sekretæren, sokneprest Lorentz Wittrup (1742 – 1811), og endelig hos stiftsprost Christian Frederik Hagerup (1731–1797). Ordningen var selvsagt langt fra ideell. Den kunne til nød gå an så lenge samlingen var liten. Men da Schønings boksamling kom til, var selvsagt umulig å fortsette på denne måten. Det lyktes for selskapets ledelse, ikke minst fordi det hadde status som kongelig selskap, fra 1787 å få plass til biblioteket i Caspar Frederik Harsdorffs (1735–1799) vakre, nyreiste katedralskolebygning i Munkegaten. Det løste plassproblemene for lange tider fremover.

Takket være en veldig innsats fra en liten gruppe vitenskapelig interesserte menn, en stor bokgave og kongelig økonomisk støtte hadde man greidd å skape et vitenskapelig og almenkulturelt miljø i Trondheim. Medlemmene utfoldet en imponerende aktivitet. De knyttet kontakt med samtidens lærde, Med Linné i Sverige, med franske opplysningsfilosofene og med tyske vitenskapsmenn som Gunnerus hadde møtt i sine år ved tyske universiteter. Ikke alle forsøk på skaffe kontakt var like vellykkete. Da selskapet spurte den franske fysiker Reamur (1683–1757) om han ville bli medlem av selskapet, fikk

de vite at han var død 11 år tidligere. Det forteller adskillig om den isolasjon man likevel levde i.

Et annet tegn på den isolasjon og de vanskeligheter det var å drive forskning i en by som Trondheim, kom klart frem da Gerhard Schøning i 1765 bestemte seg for å følge vennen Suhm som da flyttet hjem til Danmark. Uten adgang til Suhms omfattende boksamling forsto han at det var umulig å fortsette den vitenskapelige virksomhet som han var kommet godt i gang med.

Så lenge han levde, var Gunnerus den selvsagte leder av det nye vitenskapsselskap. Da han døde i 1773, bare 55 år gammel, mistet institusjonen sin sterkeste drivkraft. Hvor meget han betydde ser en klart av publikasjonsvirksomheten. I de første 14 virkeår, mens Gunnerus levde, utga selskapet 5 bind av sine *Skrifter*, i den siste fjerdedel av århundret lykte det ikke å få sendt ut mer enn 3 bind. [n86](#)

Virksomheten avtok, kretsen av aktive forskere og medarbeidere vokste ikke lenger, og den forskning som ble drevet tok mer sikte på den praktiske utforming og anvendelse av resultater om jordbruksforsøk og mekaniske oppfinnelser hadde frembragt annetsteds. Gradvis gikk selskapet over fra å være en vitenskapelig forskningsinstitusjon til å bli et landhusholdningsselskap, som så det som fremste oppgave å utdele prisbelønninger til strevsomme nybrotsmenn og oppfinnere av arbeidssparende redskaper.

For biblioteket fikk denne utvikling konsekvenser. Mer og mer ble boksamlingen stående som en ubrukt kraftreserve, og da man mot slutten århundret tok opp arbeidet med å utgi en ny og ajourført bibliotekskatalog, var det ingen i Trondheim som kunne greie å gjøre det. Etter flere forsøk overlot man oppgaven til overbibliotekaren ved Københavns Universitetsbibliotek, professor Rasmus Nyerup (1759–1829). Ordningen var helt ukonvensjonell, og den brøt så fullstendig med den gyldne regel om at all katalogisering skal skje ved at bibliotekaren selv ser den bok han registrerer. Men ordningen var i dette tilfelle realistisk og meget effektiv. Katalogen ble ferdig, og det på kort tid.ⁿ⁸⁷ Arbeidsgangen var den at et av selskapets medlemmer i Trondheim beskrev de bind som der fantes, og at Nyerup deretter utførte katalogiseringen på grunnlag av de tilsvarende trykk i København. På den måten snek det nok seg inn en del misforståelser og unøyaktigheter. Men målet var likevel nådd. Man hadde skapt orden og system i den 15 000 bind store boksamlingen. Bibliotekaren kunne fastslå hvilke bøker man eide, og brukerne kunne finne frem til den litteratur om de enkelte emners som sto til rådighet.

Nyerups katalog var systematisk ordnet. Hele boksamlingen var delt inn i 12 hovedgrupper, og inndelingen var i det alt vesentlige i samsvar med det systematiske skjema som var utarbeidet ved Det Kongelige Bibliotek i København i årene etter 1790. Nyerup kjente godt systemet fra den gang han selv hadde vært ansatt der som ung assistent. Noen eiendommeligheter var der ved systematikken, men dem kan vi i dag se som små bidrag til vår lærdomshistorie. En særegenhet ved Nyerups katalog var hans mange lærde noter med faglige og bibliografiske opplysninger om de enkelte verk. Flere av dem er sterkt

personlige kommentarer og vurderinger av verkene. Også de gir ofte kuriøse bidrag til lærdomshistorien.ⁿ⁸⁸

Når det lyktes å få utgitt dette store katalogarbeide, skyldtes det den største økonomiske donasjon selskapet inntil da hadde mottatt. I 1804 døde justitsråd Christopher Hammer (1720–1804). Han hadde alt 20 år før sin død testamentert hele sin formue på 20 000 Rdlr., sin boksamling på 2 500 bind og sine store samlinger av kart, manuskripter og diplomer til selskapet. Hammers penger satte selskapet i stand til å trykke bibliotekets katalog, og de kom mange år fremover til å sikre selskapets virksomhet økonomisk.

Hammers egen samling utgjør i dag en separat samling innen biblioteket, og den står som et monument over virkelysten, kraftpatriotisk representant for opplysningstidens iver etter å hjelpe frem næringsliv og åndsliv. Christopher Hammers boksamling avspeiler hans interesser: Zoologi, botanikk og økonomisk-topografiske undersøkelser. I yngre år hadde han selv vært en produktiv kartograf, og i hans samling av kart finnes utkast til de fleste av hans egne kartarbeider, foruten en lang rekke håndtegnete og trykte kartverk. Den største sjeldenheten er Bureuskartet fra 1626.ⁿ⁸⁹

Den manuskriptsamling som Hammer etterlot seg, tilsvarer innholdsmessig godt til hans boksamling. Her er også tyngdepunktene naturhistorie, topografi, historie og økonomi. En fremtredende del av samlingen er imidlertid Hammers egne manuskripter, og her står man

overfor noe av tragedien ved Christopher Hammer. Christopher Hammer hadde nemlig store ambisjoner som vitenskapsmann. Han hadde utarbeidet en norsk flora, en fauna, en topografisk beskrivelse over Norge, foruten en mengde landhusholdningsskrifter.

Men hans ærgjerrighet var større enn hans evner, og den vitenskapelige kritikk så på hans arbeider som usystematiske og diletantiske. Nå hadde Hammer bestemt i sitt testamente at Videnskabselskabet som motytelse for hans donasjon skulle påta seg å gi ut alle hans hittil utrykte manuskripter. Det var en tung forpliktelse som selskapet behendig unngikk ved å vise til uttalelser fra sakkyndige, blant annet fra botanikeren Martin Vahl (1749–1804). Man kom da til at en utgivelse ville skade Hammers anseelse som vitenskapsmann, og at man, og at man av den grunn måtte fraråde trykking. Derfor ligger også storparten av Christopher Hammers litterære livsverk fortsatt som utrykt manuskript i Videnskabselskabets Bibliotek.

Begynnelsen av 1800-tallet satte et tydelig skille i selskapets historie. Hittil hadde det vært landets ubestridte sentrum for vitenskap og åndsliv. Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab hadde arbeidet for at det skulle opprettes et universitet i Norge og at det skulle ligge i Trondheim. Det var en klar målsetting. Men med få års mellomrom ble det tatt avgjørelser som rev selve grunnlaget for denne plan bort. I 1809 ble det *Det Kongelige Selskab for Norge Vel* opprettet, to år senere fikk landet sitt universitet, og endelig i 1814 ble Christiania hovedstad i det selvstendige Norge. Lenge etterpå, i 1857, falt den siste

skanse, *Videnskabsselskabet i Christiania* ble opprettet i 1857. Dermed var Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab ikke lenger landets eneste vitenskapsakademi. Det var blitt redusert fra å være et vitenskapelig sentrum for et helt land til å bli en provinsiell institusjon som kjempet en fortvilet kamp mot stagnasjon og isolasjon.

Det fikk selvsagt også konsekvenser for biblioteket. Inntil 1811 hadde Videnskabsselskabets bibliotek vært landets eneste allsidige bibliotek av en viss størrelse. Fra 1811 fikk landet et nytt vitenskapelig bibliotek knyttet til landets nye universitet, et bibliotek med sikre, årvisse bevilgninger, med fast ansatt personale, og fra 1815 også med rett til å motta alle trykk produsert i Norge. [190](#)

Det gjorde situasjonen helt annerledes for biblioteket i Trondheim. For flere årtier fremover ble universitetet i Oslo det selvfølgelig midtpunkt for all høyere, akademisk undervisning og praktisk talt all forskning. Av dette fulgte at Universitetsbiblioteket i Oslo ble landets fremste vitenskapelige bibliotek, og det eneste som praktisk talt for resten hundreåret hadde et fast ansatt og lønnet personale av bibliotekstjenestemenn og regulære bevilgninger til drift og anskaffelser. Dette betydde imidlertid ikke at Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs Bibliotek opphørte å eksistere og å fungere. Det betydde bare at biblioteket fikk en annen plassering og en annen oppgave innenfor landets samlede vitenskapelige og kulturelle liv. Dette vil bli tatt opp i et senere kapittel.

5 Universitetsbiblioteket i Oslo 1811–1920

Den 2. september 1811 Underskrev Frederik VI reskriptet om opprettelse av et universitet i Norge, Det kongelige Frederiks Universitet i Christiania. Med dette var et gammelt norsk ønskemål og krav blitt oppfylt. Første gangen ønsket om et norsk universitet ble fremmet, var i forbindelse med arvehyldningen og innførelsen av den kongelige enevoldsmakt i 1660. I tiden som fulgte, ble ønsket flere ganger gjentatt, men fra siste halvpart av 1700-tallet dukket det stadig oftere opp i skrifter og i direkte henvendelser til konge og regjering. I 1771 fikk biskop Johan Ernst Gunnerus, som var den store organisator og leder av Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab i Trondheim, i oppdrag av regjeringen å utarbeide et forslag til et universitet i Norge. Det gjorde han, men det ble en stor skuffelse for ham og mange av hans landsmenn at planen ble borte i all den politiske uro som fulgte Struense og dommen over ham og hans regime. I midten av 1790-årene ble universitetsplanene igjen tatt opp. Bernt Anker tilbød seg å kjøpe Peter Frederik Suhms store privatbibliotek og å gi det som grunnstamme til et bibliotek ved de planlagte norske universitet. Men heller ikke denne gang ble det noe av planene, og dermed falt også Ankers tilbud bort.

I 1811 nådde man omsider frem. Det ble grunnlagt et universitet i Norge. De første professorer og lærere ble ansatt i 1812 og i 1813

begynte undervisningen.

Det nye universitet hadde mange vanskeligheter å slite med i de første årene etter opprettelsen. En av dem var mangel på bøker. I Christiania fantes det ingen biblioteker av et slikt omfang og størrelse at de kunne være til nevneværdig hjelp for forskning og universitetsundervisning. De største var katedralskolens bibliotek og kanseliråd Carl Deichmans boksamling. Den siste var i 1780 gitt til Christiania by som offentlig bibliotek for byens borgere. De var begge oppstilt i katedralskolens bygning. Sammen med krigsskolens bibliotek tjente de som nødhjelp for universitetet i de første år. Uten disse biblioteker ville universitetets lærere vært «i største Forlegenhed for de allernødvendigste litteraire Hjælpemidler»,ⁿ⁹¹ noe professor Hersleb også hadde skrevet til en dansk venn.ⁿ⁹² Størst og viktigst blant dem var den store samling av dubletter fra Det Kongelige Bibliotek. Den var på nesten 60 000 bind. Den var blitt så stor fordi kongen få år tidligere hadde kjøpt Peter Frederik Suhms bibliotek på godt over 100 000 bind.ⁿ⁹³ Dette er grunnen til at universitetsbiblioteket i dag har så mange bøker merket med Suhms navn.

Selv ga kongen høyesterettsjustitiarius Jacob Edvard Colbjørnsens (1744–1802) bibliotek. Det hadde kongen selv fått året før som testamentarisk gave. Opprinnelig var det anslått til 8 000 bind, men etter at dubletter og noen deler av samlingen var skilt ut, ble det bare omkring 3000 bind som kunne sendes til Norge. Det var for det meste rettsvitenskap og skjønnlitteratur.ⁿ⁹⁴

Alt i 1786 hadde den norsk-fødte revisor ved Danske Kancelli, kancelliråd Halvor Andersen (1745–1810) testamentert sine samlinger av naturalier, antikviteter og bøker til et fremtidig norsk universitet. Da han døde i 1810 ble det bestemt å overlate gaven, iallfall midlertidig, til oppstilling sammen med det Deichmanske bibliotek. Dit kom det imidlertid ikke med en gang. Lenge ble det stående nedpakket i København sammen med alle de andre samlinger som var bestemt for det nye universitetsbibliotek. Halvor Andersens gave var på omtrent 15 000 bind foruten en verdifull manuskriptsamling. Hovedtyngden av samlingen var historisk og topografisk-statistisk litteratur. [n95](#)

En fjerde samling hørte også med til den opprinnelige grunnstamme av gaver. Ved en auksjon i Kiel i november 1811 kjøpte Directionen for Universitetet og de lærde Skoler i Danmark og Norge en boksamling etter en holstensk adelsmann, D.C.A. Rumohr. Samlingen ble delt mellom Det Kongelige Bibliotek og det norske universitetsbibliotek, som overtok noe over 2 000 bind, for det meste nyere skjønnlitteratur.

Dette var tilsynelatende ganske betydelige samlinger målt i antal bind og etter samtidens målestokk. Den danske Universitets- og Skole-Annaler for 1811 kunne også med en viss stolthet slå fast at «Faa Universiteters Bibliotheker besidde det Antal af Bøger, hvormed det norske Universitet begynder, og intet Universitetsbibliothek er fra første Begyndelse saaledes blevet grundlagt som dette.» [n96](#)

Forleggeren Jacob Deichmann (1788–1853) ved Gyldendalske Boghandel i København skrev i 1812 til professor Frederik Christian Sibbern (1785–1872) at det nye norske universitetsbibliotek ville alt «fra sin første Begyndelse» bli større enn Københavns Universitetsbibliotek. [n97](#)

Selvsagt kom en nøyere gjennomgang av alle disse samlinger til å bringe for dagen en god del dubletter og ukomplette verk. Det ville forøvrigt vært oppsiktsvekkende om dette ikke hadde vært tilfellet.

En helt annen vanskelighet når det gjaldt å dra nytte av disse samlinger var at de fremdeles lå i København, og der måtte de også bli liggende så lenge krigen varte og den blokade av sjøveien som derav fulgte. Forholdet ble ikke lettere da Norge ved freden i Kiel ble skilt fra Danmark og gikk inn i en union med motstanderen Sverige. Det hadde egentlig ikke vært så underlig om den danske regjering da hadde funnet at forutsetningen for gaven var falt bort. Men det gjorde den ikke. Det er mulig at mange av de som hadde med overføringen å gjøre, regnet med at Danmark og Norge nokså snart igjen ville være forenet i en stat. Det er ikke usannsynlig at det er flere som hadde regnet med det. Men i slutten juni 1815 kom iallfall 299 bokkasser med 2 skip til Christiania, og på 72 vognlass ble de kjørt opp til Akershus festning, der man i all hast hadde fått låne en magasinbygning som midlertidig oppbevaringssted.

Allerede før bøkene fra København var kommet, hadde man gjort

tiltak for å få i gang en bibliotekstjeneste. I 1813 ble professor Georg Sverdrup (1770–1850) utnevnt til universitetsbibliotekar og leder for universitetets bibliotekstjeneste. Det var en bistilling ved siden av det professorat i klassisk litteratur han innehadde. Sverdrup hadde alt i 1812 etter oppdrag fra universitetet kjøpt inn litteratur både i København og i Christiania, og dette fortsatte han med i de par følgende år. Til sammen kunne det vel dreie seg om 6 000 bind. Likevel, noe bibliotek for et universitet var det selvsagt ikke.

Universitetets lærere savnet både bøker og utstyr, og med lengsel så de frem til å få boksamlingene som var i København sendt nordover. I den lange ventetid var det enkelte som var sterkt utålmodige og meget mistroiske når det gjaldt de danske styresmakters vilje til å sende bøkene fra Danmark. Som en kommentar til de stadige utsettelse av transporten, skrev eidsvollsmannen og statsråden Peter Motzfeldt (1777–1854) i sin dagbok for 7. oktober 1814 «En ny Nederdrægtighed af vor gamle landsfaderlige Regjering.»ⁿ⁹⁸

Når det ble Georg Sverdrup som fikk oppdraget med å organisere det nye universitetsbibliotek, var det uten tvil fordi han utover sin kjennskap til biblioteker fra studietiden og sin virksomhet som professor i København, også hadde studert i Göttingen og der hadde vært elev hos den store språkforsker Christian Gottlob Heyne (1729–1812). Heyne var nemlig sjef for universitetsbiblioteket der, og dette hadde han gjort til et forbilde for alle vitenskapelige biblioteker.

Valget av Sverdrup til biblioteksjef var meget heldig for biblioteket. Hans navn og ry ga biblioteket anseelse. Han var en kjent vitenskapsmann, og som professor i København hadde han med en gang i 1811 søkt seg tilbake til det nye universitet i sitt hjemland. I de politiske hendinger i 1814 spilte han en fremtredende rolle. Han var kongens rådgiver, og han var president for Riksforsamlingen på Eidsvoll. Også senere tok han del i landets politiske styre som medlem av Stortinget. Han var den av det nye universitetets menn som ruvet mest i samfunnet.

I de første år av sin tilværelse holdt universitetsbiblioteket til i Madame Moestues gård ved torvet, nå Karl Johans gate 14. Der delte de annen etasje med en professorbolig og noen undervisningsrom. Hvordan huset så ut vet vi ikke. Det finnes ikke bilder av det, men det skal ha vært et staselig hus, bygget av rådmann Jens Moestue etter den store brann i 1787. Senere ble huset ødelagt av en ny storbrann i 1858. I Madame Moestues gård fikk biblioteket til å begynne med tre rom, men det spredte seg etter hvert slik at det sto bokkasser i alle trapper og det lå strødd bøker rundt i rommene. Noe blivende sted var det ikke, og alt etter to år, i 1816 flyttet biblioteket inn i *Rådmannsgården*, *Rådhusgaten 19*, eller *Garnisonsykehuset*, for å bruke det navn på bygningen som den senere ble mest kjent under. Her kom det med en gang til å legge beslag på 5 rom, men etter hvert som behovet meldte seg, fikk det disponere alle husets 19 rom til lesesal, utlån, utpakkingsrom og 16 magasinrom. Hit kom både samlingene som hadde vært kjøpt inn de første år og som hadde stått i Moestuegården og boksamlingene fra København som hadde vært lagret på Akershus siden 1815 utsatt for vind og vær – og rotter.

I Rådmandsgården ble biblioteket værende i de neste 35 år, og her lå det også vel plassert. Mesteparten av universitetets virksomhet foregikk i kvartalene i Christian IVs by. Som en nødløsning for en kortere tid var huset også vel brukbart. Det var bygget som et stort og representativt bolighus, men i det lange løp ble det selvsagt både for lite og helt uhensiktsmessig. Verst var det likevel at det ikke ga samlingene noen beskyttelse mot brann.

Det var ikke bare bygning det nye bibliotek manglet. Det fantes heller ikke noe personale med fagkunnskap og erfaring til å ta opp alle de gjøremål som fulgte med driften av et bibliotek. Sverdrup hadde i Göttingen sett hvordan et moderne universitetsbibliotek fungerte og skulle fungere, men han hadde tidligere aldri selv arbeidet i noe bibliotek. Det arbeidet hadde han bare kjennskap til som bruker av et bibliotek.

Den daglige tjenesten var det heller ikke meningen at han skulle delta i. Med stor interesse og energi hadde han stått for forsendelsen og overføringen av samlingene fra København, og han hadde foretatt alle innkjøp av ny litteratur. Dette kom han også til å gjøre så lenge han var knyttet til biblioteket, helt frem til 1845. Sverdrup gikk straks i gang med ordningen av biblioteket. Det ble ansatt en underbetjent i 1813, og året etter ble to studenter ansatt som hjelpere for at «opskrive og opstille Universitetsbøgerne.»¹⁹⁹ Når biblioteket kom i ordinær drift er vanskelig å si, men i sin dagbok for 17. oktober 1814 fortalte iallfall prosten Fredrik Schmidt (1771–1840), som da også var stortingsrepresentant, at denne dag «benyttede jeg ... med at Læse i

Göthes høist interessante Bog «Aus meinem Leben, Dichtung und Wahrheit» 1811 ... og med at skrive paa min Dagbog, hvor jeg havde at gjøre Rede for 3 Dage. Forommeldte Götheske Product bragte Prof. Sverdrup mig forrige Løverdags Morgen og jeg maatte give Bevis for Laanet.»ⁿ¹⁰⁰ Dette er antakelig det første registrerte boklån fra universitetsbiblioteket. Det er i alle fall det første vi kjenner til.

For fremtiden ble ordningen den at Sverdrup arbeidet to av ukens dager i biblioteket, mens den øvrige tjeneste ble utført av en underbibliotekar assistert av en eller to bibliotekamanuenser og et bud. Med dette beskjedne personale greidde Sverdrup å få bragt orden i en nokså uensartet boksamling, foretatt de meget påkrevete suppleringskjøp, lagt grunn for en planmessig tilvekst, utarbeidet en alfabetisk katalog og å drive den daglige utlånstjeneste. Det var et stillferdig oppbyggingsarbeide av dimensjoner.

Selv kom Sverdrup først og fremst til å ta seg av utviklingen av bibliotekets samlinger. Han innså meget vel at til tross for at biblioteket fra 1819 hadde en samling på 63 000 bind, var denne meget mangelfull og tilfeldig. Den var i høy grad preget av at den var blitt til ved gaver. Innenfor mange fag fantes det ikke en eneste bok fra de 3–4 siste ti-år, og tidsskriftrekker og større flerbindsverk var ofte sørgelig ukomplette. Skulle biblioteket kunne gi tjeneste til forskning og undervisning, måtte det omfattende bokkjøp til. Det fantes ingen andre biblioteker som kunne gi hjelp og avlastning. Sverdrup var fullt klar over dette, derfor var også utbyggingen av samlingene noe av det han var særlig opptatt av.

I et land som i de første ti-år av sin selvstendighet sto på falittens rand, var det selvsagt ikke store bevilgninger som kunne avsees til bibliotekets bokkjøp. De midler man fikk, måtte brukes til innkjøp av helt sentral og aktuell litteratur. Manuskripter, praktverk og litterære sjeldenheter ble det aldri tale om å anskaffe. Av skjønnlitteratur måtte man nøye seg med den nordiske og de verker fra de europeiske hovedspråk som man hadde grunn til tro ville bli «klassikere». I en betenkning fra 1837 redegjorde Sverdrup for de retningslinjer som han mente burde bli fulgt. Biblioteket måtte snarest mulig se til å få anskaffet de viktigste og mest betydelige skrifter innenfor alle de fag der universitetet drev undervisning og forskning. Særlig påkrevet var det at biblioteket fikk kjøpt inn encyklopedier, skrifter vitenskapelige akademier og større bokverk som få eller ingen private interesserte hadde råd til å anskaffe.

Tilveksten var betydelig – målt med den tids mål. I alt ble de i 20 år fra 1824 til 1844 anskaffet noe over 40 000 utenlandske verk. Med dette var biblioteket blitt ganske annerledes godt utrustet til å ta seg av dem som oppsøkte det for å få hjelp til studier og forskningsoppgaver enn det hadde vært i sine første par ti-år.

Sverdrup fremholdt flere ganger at man måtte tilpasse innkjøpsprogrammet etter universitetslærerens ønsker og etter den bruk som utlånet viste det ble brukt av biblioteket. Dette var også i fullt samsvar med en bestemmelse som ble gjort gjeldende fra 1838 om at fakultetene to ganger i året skulle sende inn forslag til bokkjøp og at disse forslag skulle tjene «til Veiledning ved Bibliothekets

Forsyning.»ⁿ¹⁰¹ Sverdrup fant likevel ordningen tungvint og tidkrevende, og han hevdet bestemt og med virkning at biblioteket ikke kunne basere alle sine anskaffelser bare på forslag og ønsker fra universitetets lærere. Med styrke understreket han at bibliotekledelsen måtte ha full råderett til å avgjøre hva som skulle kjøpes inn. Bare en slik ordning kunne sikre oppbyggingen av en enhetlig boksamling, ikke minst gjaldt dette når man hadde begrensede midler. «Det glemmes ofte, at saa betydelig end den aarlige Sum er, som Nationen hidtil ædelmodigen har bestemt til Bibliothekets Forøgelse og Vedligeholdelse, er den dog, som lempet efter Landets Evner, ikke engang tilstrækkelig til at anskaffe de viktigste af de Værker, som i ethvert Lands Literatur aarligen udkomme.»ⁿ¹⁰²

En planmessig anskaffelse kunne bare gjennomføres av bibliotekarene som hadde mulighet til å ofre hele sin tid på litteraturorientering og bibliografisk lesning, som fulgte med i hvilken litteratur det var som ble brukt, hvordan den ble brukt, og som samtidig hadde erfaring fra den daglige drift av et bibliotek. Sverdrup kjempet bestemt mot enhver innskrenkning i bibliotekets rett til selv å bestemme hva som skulle anskaffes, og han vant frem. Men mot de rester av motstandernes syn som han enda fant, slo han sarkastisk fast: «thi Taabeligheden er desværre aldri hverken Barn- eller Arveløs.»ⁿ¹⁰³

Så snart den første utpakking og grovordning av samlingene fra København var foretatt i Rådmannsgården, begynte man i 1816 å utarbeide en alfabetisk katalog. Alt det første året ble over 8 000 titler «skrevet opp» på katalogsedler for senere å kunne føres inn i en

planlagt katalog i protokollform. Det siste ble det ikke noe av, men sedlene eksisterer og de finnes i bibliotekets gamle hovedkatalog (HK 1). Katalogen i protokollform skulle antakelig ha inneholdt en mere utførlig bibliografisk beskrivelse av de enkelte verk der alle opplysninger var tatt med, mens sedlene, som var ferdig skrevet, nærmest måtte betraktes som et register til den fullstendige katalog. Sedlene ble samlet i løsbladsbind, det som senere er blitt kalt «Leidener-bind», der de ble festet med en snor mellom to permer. Når dette katalogarbeide var avsluttet, ville biblioteket «være bragt i fuldkomme Orden», [n104](#) skrev Sverdrup i 1825. Tre år senere sto han ved målet: Da var alle bibliotekets bøker, ca. 90 000 bind, ferdig behandlet og samlet i 63 katalogbind. [n105](#)

Det hadde vært Sverdrups plan å gå i gang med utarbeidelsen av en systematisk – «scientifisk», for å bruke hans eget uttrykk – katalog så snart han var kommet à jour med den alfabetiske katalog. Men det greidde han ikke. Andre arbeidsoppgaver måtte gå foran. Personalet ved biblioteket var for lite, og det ble først mot slutten av århundret at man kunne ta denne saken opp på nytt.

Nøyaktig hvordan boksamlingen var ordnet den første tiden, vet vi lite om, for hverken katalogsedler eller bøker var påført signatur som anga deres plass i oppstillingssystemet. Sverdrup skrev i årsberetningen for 1824, at med unntak av de medisinske, matematiske, naturvitenskapelige og teknologiske skrifter, var de øvrige «opstillede i scientifisk og alfabetisk orden.» [n106](#)

Denne mangel skyldtes sikkert at ingen av de ansatte hadde biblioteksutdannelse eller erfaring fra praktisk biblioteksarbeide. Heller var det ikke noen som forutså at biblioteket skulle vokse så meget og så raskt, slik at det ble nødvendig med en ordning som gikk ut over en alfabetisk oppstilling innenfor noen få fagdelte grupper.

Helt fra første stund var både Sverdrup og universitetets ledelse klar over at biblioteket ville få mange henvendelser om lån av litteratur fra folk utenfor universitetets egne lærere og studenter. Det sto da også i vedtektene for universitetets virksomhet om «Universitetets Bibliothek og øvrige videnskabelige Apparatur. --- De skulde fortrinligen være til Afbenyttelse for Universitetets Lærere og de ved samme Studerende, men Andre skulde ogsaa, saavidt Omstændighederne tillade det, dertil gives Adgang, især til Bibliotheket.»ⁿ¹⁰⁷ Det måtte så langt det var mulig være et bibliotek for hele landet. Alt i det første utlansreglement, fra 22. februar 1815, var det åpnet adgang for utlån til borgere i byen og også til utenbys bosatte. I en innberetning fra Det akademiske kollegium av 22. november 1817 ble det opplyst at en tredjepart av alle utlån gikk til låntakere utenfor kretsen av universitetets lærere og studenter. Det var ikke uten betenkelighet at universitetet konstaterte dette. Men samtidig var det den gang som alltid senere vanskelig, eller rett og slett umulig, å si nei. De som ba om lån fra universitetsbiblioteket og selv ikke var knyttet til universitetet, var så godt som alle tidligere studenter, og mange av dem var kanskje folk som tok sikte på å komme dit som lærere.

Men det at biblioteket måtte ta på seg forpliktelser utover å være et bibliotek for universitetet, førte også til at Sverdrup innså at biblioteket måtte anskaffe verker «som vel i et Universitetsbibliothek kunde undværes, men som for Nationens Kultur i Almindelighed maae ansees nyttige, og som ofte efterspørages.»[n108](#)

Det var også et annet felt der universitetsbiblioteket måtte fungere som nasjonalbibliotek. Det var pliktavleveringen og oppbevaringen av alle norske trykk. Helt siden det kongelige reskriptet av 17. juli 1697 var alle som trykket eller fikk trykt noen trykk eller skrift i den danske konges riker og land, pliktig til å sende inn et fastsatt antall eksemplarer til Det Kongelige Bibliotek i København. Helt fram til 1814 var således dette biblioteket også norsk nasjonalbibliotek.

Hendingene i 1814 gjorde naturligvis slutt på denne ordning. I stedet fikk man en kongelig resolusjon av 21. februar 1815 som bestemte at av alt som ble trykt i Norge skulle boktrykkeren sende inn tre eksemplarer, et eksemplar til statssekretariatet for videresending til den norske regjeringsavdeling i Stockholm, et eksemplar til politidepartementet, og et eksemplar til universitetsbiblioteket. Populær ble selvsagt ikke denne ordning. På bakgrunn av alle forandringer og all den politiske uro i det år man hadde vært gjennom, så et mistroisk folk på dette som et tiltak for å utøve sensur og politisk overvåkning. Resolusjonen ble heller aldri behandlet og godkjent av Stortinget, og det var ingen som sørget da bestemmelsen falt bort ved de nye, liberale håndverkslov av 15. juli 1839. Men i et kvart århundre hadde likevel biblioteket en klar nasjonalbibliotekfunksjon å utføre.

En annen ting er at biblioteket selv ikke la så stor vekt på denne arbeidsoppgave. Det var først mot slutten av hundreåret at biblioteket kom tilbake til denne av nasjonalbibliotekforpliktelsene: innsamling, registrering og oppbevaring av alle typer trykk. Dette forhold vil derfor bli omtalt senere i denne fremstilling.

Med den betydelige tilvekst som universitetsbibliotekets samlinger hadde hatt i alle disse grunnleggende år, var det klart at plassproblemer snart måtte melde seg. Selv om man stadig kunne ta flere rom i bruk i Rådmannsgården, var det helt fra første stund opplagt at denne bygning bare kunne være et midlertidig tilholdsted.

Universitetets og bibliotekets ledelse hadde helt siden 1817 arbeidet målbevisst på å få en bygning som var bedre skikket til å være bibliotek. Den man hadde var for liten, uhensiktsmessig og fremfor alt dårlig sikret mot brann. Regjeringen svarte med å anvise en byggetomt på glaciset utenfor Akerhus festning, og den norskfødte hoffbyggmester Peter Jessen fra København fikk i oppdrag å utarbeide tegninger og kostnadsoverslag for en ny biblioteksbygning med plass til 3–400 000 bind. [n109](#)

Denne plan ble likevel aldri realisert. Universitetet var ikke ubetinget begeistret for plasseringen. Man mente tomten var for liten, at den ikke hadde noen utvidelsesmuligheter, og at naboskapet med Akershus festning var lite heldig i tilfelle krig. Men mere avgjørende for utfallet var nok de økonomiske vanskeligheter. Staten hadde

ganske enkelt ikke råd til å bygge.

Ti år senere ble det gjort et nytt fremstøt. Denne gang var det stadskonduktør Christian Heinrich Grosch (1801–1864) som sto for en revidert utforming av tidligere planer. Fremdeles var det på Kontraskjæret man skulle bygge. Meningen var å reise tre bygninger, Domus Academia i midten med bibliotek og museum på hver side av denne. Bakenfor disse tok man sikte på senere å oppføre bygninger for medisin og kjemi. Heller ikke denne plan kom til utførelse, iallfall ikke der.

I 1836 hadde staten kjøpt store grunnarealer for anlegg av en kongevei mellom byen og det kongelige slott som på den tid var under oppføring. Det var da naturlig å legge universitetets planlagte monumentale bygninger langs denne vei. Det gjorde Grosch på nordsiden av veien, der bygningene ligger i dag. Groschs planer fra Kontraskjæret, ble i hovedsak stående uendret med tre hovedbygninger, museumsbygningen i midten og med undervisningsbygningen og biblioteket på hver side av den åpne plassen foran alle tre bygningene. På 30-års dagen for universitetets opprettelse ble grunnstenen lagt, men det tok 10 år før biblioteket kunne flytte inn i de nye lokaler. Da hadde det ført en vanskelig tilværelse i provisoriske og lite tilfredstillende lokaler i 40 år.

Det nye bibliotekbygg var ikke halvferdig da Georg Sverdrup i 1845 tok avskjed som bibliotekets sjef. Han var da 75 år gammel, og avskjed

som professor hadde han tatt alt 4 år tidligere. Det var en stor arbeidsinnsats Sverdrup kunne se tilbake på, da han etter mere enn 30 års tjeneste forlot stillingen som ansvarshavende leder for universitetsbiblioteket. Selv om han ikke personlig skulle delta i det daglige arbeide, ble det likevel han som kom til å prege hele institusjonens utvikling og fremgang. Med den posisjon han hadde, professor i København og ved det nye norske universitet like fra grunnleggelsen, fremtredende politisk leder i det frie Norge og en innflytelsesrik representant for kulturlivet, var han en av dem samfunnet hørte på. Det var heller ikke tvil om at han bedre enn de fleste andre i samtiden forsto hva et bibliotek skulle være og hvilken hjelp det kunne gi.

Georg Sverdrup hadde grunnlagt og formet det nye universitetsbibliotek. Han hadde vært med fra de aller første bokkjøp ble gjort, han hadde stått for overføringen av de store bokgaver fra København, han hadde sørget for lokaler og han hadde organisert oppstilling og katalogiseringen av samlingene. I neste omgang hadde han sikret biblioteket midler til innkjøp av litteratur, og han hadde vært med på å utarbeide planer for en ny biblioteksbygning.

Det var betydelige resultater i et land som skulle arbeide seg opp fra falittens rand og som skulle skape og utvikle alle de institusjoner som en selvstendig stat måtte ha for å kunne fungere. Det var naturligvis heller ikke vanskelig å peke på mangler både når det gjaldt samlinger, utstyr og tjenester ved det nye universitetsbibliotek. Det skulle bygges opp fra ingenting med sparsomme midler, og det i et land der det fra

før var få og små boksamlinger å få hjelp fra i form av gaver, lån og tjenester. Det man fikk var mere utslag av den gode vilje enn av det store overskudd. I flere ti-år fremover måtte norske universitetslærere i en lang rekke fag søke til nabolandenes biblioteker når de skulle drive selvstendige studier og forskning.

De resultater som like fullt ble oppnådd, var i første rekke Georg Sverdrups fortjeneste. Biblioteket fikk også alt i samtiden en stillferdig anerkjennelse. Således fortalte en tysk embetsmann Friedrich Wilhelm Otte (1763–1851), som besøkte Norge i 1832, at selv om biblioteket ikke hadde noen store og rommelige saler som gjorde det mulig å få noe samlet oversyn, så var boksamlingen 112 000 bind ordnet i en rekke små rom så utmerket, at det var lett å finne frem til alle de verker man søkte. Dette ga seg også utslag i høye utlånstall.^{[n110](#)}

Det var ikke lett å komme etter en mann som Georg Sverdrup, som hadde en så grunnfestet autoritet ved universitetet og i samfunnet. Hans etterfølger Frederik Wilhelm Keyser (1800–1887) var en helt annen type. Alt før han var 20 år, var han blitt ansatt som amanuensis ved biblioteket, og denne institusjon kom han til å tjene resten av sitt arbeidsliv. Etter 5 år ble han utnevnt til underbibliotekar, hvilket vil si at det var han som sto for den daglige tjeneste. Han hadde egentlig tenkt å studere filologi, men i motsetning til sine to professorbrødre, teologen Christian Nicolai Keyser (1798–1846) og historikeren Rudolf Keyser (1803–1864) fullførte han ikke noe studium. Han kom heller ikke til å stå for noe faglig forfatterskap. Hans virksomhet samlet seg helt om bibliotekets drift og tjenester. Men viljen til å gjøre en innsats

her var til gjengjeld stor og helt uten grenser. Georg Sverdrup skrev om ham, at han var en mann «der med sand Kiærlighed til det Institut, af hvilket han er Medbestyrer, og med utbredte bibliographiske og literaire Kundskaber forbinder en fast mageløs Arbeidsomhed i sit Kald.»ⁿ¹¹¹ Ved en annen anledning skrev han, «De timer jeg arbejder sammen med denne elskverdige Mand, henhøre til nogle af de behageligste i min Embedsstilling.»ⁿ¹¹²

Hans hjelpsomhet var legendarisk, og bibliotekets brukere og venner ga i 1870 en marmorbyste av ham, utført av billedhuggeren Olaf Glosimodt (1821–1901) som takk for hans uegennyttige tjeneste. Den står i dag bibliotekets utlånskontor.

Fra først av hadde det vært meningen at Keyser skulle ha hatt ved siden av seg en professor som tilsynsmann og, iallfall nominell, leder, slik ordningen hadde vært i Sverdrups tid. Dette var da også en vanlig ordning ved mange tyske universitetsbiblioteker. Professor Christopher Andreas Holmboe (1796–1882), som tidligere hadde vært ansatt ved biblioteket som amanuensis i tre år, 1819–1822, ble derfor oppnevnt som bibliotekskonsulent. Men han ba seg snart fritatt for vervet, og Keyser kom av den grunn til å stå alene med ledelse og ansvar for biblioteket mesteparten av sin tid som overbibliotekar.

Den store hending i bibliotekets historie i Keyseres tid var innflyttingen i den nye biblioteksbygning på Karl Johans gate. Etter 40 år i trange, uhensiktsmessige og brannfarlige lokaler kunne man endelig i 1851

flytte inn i en bygning som var bygget for det formål den skulle brukes til. Keyser hadde selv deltatt i den langvarige og møysommelige planlegging av det nye bibliotek. Det var den vestligste av de tre monumentalbygninger som ble reist for universitetet rundt en åpen plass ved det som skulle bli byens hovedgate. Her fikk biblioteket en helt riktig plassering ved siden av undervisningsbygningen og museumsbygningen. Biblioteket lå der det skulle ligge, midt i det miljøet det skulle tjene.

Planene for hele anlegget var utarbeidet av tidens fremste norske arkitekt Christian Heinrich Grosch, og han hadde rådført seg med den største autoritet innenfor samtidens byggekunst, Karl Friedrich Schinkel (1781–1841) i Berlin. Forbildet for dem begge var det den gang helt nye Bayerische Hof- und Staatsbibliothek i München bygget av Friedrich von Gärtner (1792–1847) i årene 1831–1842.

De tre hovedbygningene var plassert slik: En museumsbygning i midten – Domus Media, en undervisningsbygning – Domus Academica – og en biblioteksbygning – Domus Bibliotheca – på hver kortsida av den åpne plassen foran midtbygningen. Opprinnelig hadde det vært meningen at biblioteket skulle ha ligget på den motsatte siden av plassen, på østsida mot Universitetsgaten. Men for å sikre den bedre mot brannfare fra naboeiendommene, byttet den plass med undervisningsbygningen. Dermed kom til å ligge mot et område, Nisseberget, som var planlagt ikke å skulle bebygges. Det var også først senere at Frederiks gate ble ført frem her.

Det nye bibliotek fikk en meget hensiktsmessig og praktisk bygning, og antakelig er det bare beliggenheten i det fjerne Norge som gjorde at det ikke fikk større betydning som forbilde for samtidens og ettertidens biblioteksarkitektur. Bygningen var planlagt etter salsprinsippet, men de seks boksalene var smale og hadde tre gallerier over gulvplanet. Dermed hadde man fått en økonomisk utnyttelse av plassen, og man hadde unngått de store takhøyder i magasinene og de lange uhåndterlige bokstiger som den gang var alle bibliotekarers problem og plage. Alle bøkene kunne man nå fra gulvet, og det gjorde både oppstilling og henting av bøkene langt raskere. Av hensyn til de to andre universitetsbygningene krevet eksteriøret to vindusetasjer, men man innvendig opererte med fire gulvplan. Men som helhet var likevel løsningen vellykket. Bygningen hadde en kapasitet for 250 000 bind, og da biblioteket på den tid da det flyttet inn i bygningen ikke hadde mere enn noe over 125 000, skulle det være sikret plass for en rimelig tid fremover. Til å begynne med var også lokalene så pass rommelige at man i en ti-årsperiode, 1857–1867, kunne gi husvære for en del av Nasjonalgalleriets samlinger.

Biblioteket hadde både i Sverdrups og Keysers embetstid et meget lite personale. Helt fram til 1866 besto det bare av universitetsbibliotekaren selv, to amanuenser og en kontormann som også var bud. Da kontortiden var kort, bare fire timer fra kl. 11.00 til kl. 15.00, var det lite man rakk ut over tjenesten på lesesal og utlån. Den alfabetiske katalog hadde vært à jour siden 1828, og fra 1837 hadde man gitt ut en årlig katalog over bibliotekets tilvekst.ⁿ¹¹³ Her var det også tatt med en liste over alle de som hadde gitt bokgaver til biblioteket. Det siste så man på som ganske vesentlig. Dette skulle

stimulere også andre mennesker til å gi gaver til biblioteket, og gaver var fremdeles en betydningsfull kilde til bibliotekets vekst. Sverdrup hadde likevel frarådet at biblioteket skulle pålegges oppgaven å utgi tilvekstkatalogen, da han mente at biblioteket hadde andre viktigere tjenester å utføre. På den tid var det heller ikke noe annet nordisk bibliotek som ga ut en tilsvarende fortegnelse. Først i 1855 begynte Lunds universitetsbibliotek utgivelsen av sin Accessions-Katalog.ⁿ¹¹⁴ Men den norske tilvekstfortegnelsen ble publisert og fortsatte å komme ut trykt form helt frem til 1882.ⁿ¹¹⁵ Det var den systematiske katalog Sverdrup gjerne ville ha fremmet. Selv hadde han gjort betydelige forarbeider til den, og han anså den hele tiden som en av bibliotekets fremste arbeidsoppgaver.

God hjelp hadde imidlertid biblioteket fått fra universitetets sekretær, kammerherre Christian Holst (1809–1890) som tok opp en annen oppgave, nemlig den litterære bytteforbindelse. Holst sto for denne, og fra 1857 også fra for bytteforbindelsen for Videnskabs-Selskabet i Christiania, nærmest som et personlig foretak. Det var først i 1885, da Holst flere år tidligere hadde tatt avskjed fra sin stilling som universitetets sekretær, at denne viktige oppgave gikk inn som en naturlig del av universitetsbibliotekets virksomhet.ⁿ¹¹⁶

Utvekslingen av vitenskapelige publikasjoner var til dobbel vinning for biblioteket. Den medvirket til å spre informasjon om universitetets og senere også Videnskabs-Selskabets virksomhet, og den innbragte store mengder publikasjoner fra et stadig økende antall utenlandske universiteter, høyskoler og akademier. De publikasjoner som

universitetet på denne måte sendte ut var årsmelding, universitetsprogrammer, doktoravhandlinger, monografiserier, enkeltverk, forelesningskatalog foruten en god del andre både større og mindre trykk. Publikasjonsområdet ble stadig videre, og antallet skrifter som man mottok øket også jevnt.

I 1863 tok Fredrik Wilhelm Keyser avskjed fra embetet som sjef for biblioteket, men han sa likevel ikke farvel til biblioteket for godt. Han fortsatte å gå der som ulønnet medarbeider, og da hans ettermann i stillingen, Paul Botten-Hansen døde i 1869, ble han av universitetet bedt om å fungere som biblioteksjef inntil en ny kunne utnevnes. Det gjorde han, og da den senere overbibliotekar Axel Charlot Drolsum, 24 år gammel, meldte seg til tjeneste som ny-ansatt amanuensis i 1870, ble han tatt imot og gitt den første innføring i bibliotekets arbeidsgang av Keyser. Det tok Drolsum som et godt varsel.

Men det ble altså Paul Botten-Hansen som kom til å følge etter Keyser. Han hadde en helt annen bakgrunn og andre forutsetninger enn sine forgjengere. Han var lærersønn fra Sel i Gudbrandsdalen, og hadde arbeidet seg frem den lange veien til universitetet. Regulære studier der hadde han aldri fått anledning til å gjennomføre. Derimot var han blitt en virksom litterat, redaktør og forfatter, og frem for alt en hvileløs boksamler. I noen år hadde han vært assistent ved Riksarkivet inntil han i 1860 søkte seg over til universitetsbiblioteket, der han regnet med at han kunne få bedre anledning til å dyrke sine litterære og bibliografiske interesser. I 1864 overtok han ledelsen av institusjonen. Hans tjenestetid i denne stilling ble imidlertid alt for

kort til at han fikk satt sterkere spor etter seg i bibliotekets utvikling. Alt i 1869 døde han, bare 46 år gammel. Men hans *Norsk Bog-Fortegnelse* (Kristiania 1867–1870) og den retrospektive bibliografiske håndboken, *La Norvège littéraire* (Christiania 1868), utgitt til verdensutstillingen i Paris er fremdeles i dag nyttige bibliografiske hjelpemidler.

Heller ikke Paul-Botten Hansens ettermann Ludvig Ludvigsen Daae (1835–1910) skulle komme til å bli værende lenge i bibliotekets tjeneste. Da ha i 1870 etter skarp konkurranse overtok ledelsen av biblioteket, var han en ung og lovende adjunktstipendiat ved universitetet. Botten-Hansen hadde vært hans nære venn, og Keyser hadde gitt ham sterk anbefaling. Han var en boklærd og bokglad mann, men egentlig bibliotekserfaring hadde han ikke. På det europeiske bokmarked fulgte han godt med, og han sørget for at tilveksten til biblioteket skjedde på grunnlag av et solid faglig bokkjennskap innenfor alle de humanistiske fag. De naturvitenskapelige fag hadde han mindre interesse for.

Under sitt eget arbeide med blant annet norsk folketradisjon hadde Daae sett hvordan ikke minst lokalavisene kunne være viktige kilder for forskningen. Han skrev derfor til alle landets bladeiere og ba dem sende et eksemplar av deres avis til universitetsbiblioteket. Resultatet var at bibliotekets samling av løpende norske aviser steg fra 9 til ca. 50. Derimot tok Daae ikke opp arbeidet for å få gjennomført den pliktavlevering av alle norske trykk som var falt bort i 1839 med ny håndverkslov. Det var en sak som hans etterfølger kom til å måtte ta

opp arbeidet for. [n117](#) Daae hadde utvilsomt vært glad for å bli sjef for universitetsbiblioteket, men han forsto likevel at han egnet seg bedre som universitetslærer og forsker. Derfor var han ikke tvil om hva han skulle velge da han fikk muligheten til å bli professor i historie. Det var en oppgave han frem for noen annen følte seg skikket til. Det ble derfor først i 1876 med Axel Charlot Drolsum (1846–1927) at biblioteket fikk en leder som gjennom en lang årrekke og med sterk og udelt interesse gikk inn for bibliotekets oppgaver.

Drolsum hadde studert latin, gammelnorsk og historie, men uten å ta noen avsluttende eksamen. I 4–5 år hadde han assistert professor Unger med utgivelsen av gammelnorske håndskrifter for Kildeskriftfondet, og i 6 år hadde han vært amanuensis ved universitetsbiblioteket. Men i 1876 ble han altså, knapt 30 år gammel, utnevnt til universitetsbibliotekar og sjef for institusjonen. I denne stilling ble han stående i hele 46 år. I motsetning til sin forgjenger og lærer Ludvig Daae, var han fra første stund av helt klar over at han var kommet til en stilling der han gjerne ville arbeide for resten av livet. Med en gang tok han derfor fatt på å sette opp et arbeidsprogram for utbygging av bibliotekets virksomhet og tjenester. I 1880 forelå det ferdig trykt og oversendt til Det Akademiske kollegium. Sammen med et tillegg som kom året etter, ga det en omfattende beskrivelse av bibliotekets stilling slik den var og hvilke tiltak som måtte gjøres for at det skulle kunne gi universitetet og samfunnet de tjenester de begge hadde bruk for. [n118](#)

Biblioteket måtte være klar over at det i virkeligheten var et

nasjonalbibliotek, og at det måtte ha en klar forpliktelse til å ta vare på alle norske trykk.

Biblioteket måtte kunne gi bedre tjenester til dem som trengte det i sitt arbeide.

Bibliotekbygningen måtte utvides slik at den ga forsvarlig plass til samlinger, brukere og personale.

Som det eneste bibliotek i Norge med faste årvisse statsbevilgninger og med fast ansatt personale, hadde universitetsbiblioteket helt fra 1814 måtte ta på seg viktige nasjonalbibliotekoppgaver. Frem til 1839 hadde den kongelige resolusjon av 21. februar 1815 sikret avlevering til universitetsbiblioteket av ett eksemplar av alt som ble trykt i landet. Men med den nye liberale håndverkslov av 15. juni 1839 var denne ordning falt bort. Dette var nok ikke tilsiktet, men lovendringene førte likevel til at biblioteket i de neste ti-år fikk en langt mindre del av de norske trykk som ble produsert. Det var en situasjon som var uheldig både for biblioteket, forskningen og norsk kulturliv. Johan Sebastian Cammermeyer Welhaven (1807–73), som ikke bare var dikter, men også professor i filosofi ved universitetet, skrev i 1849 i et brev til sin venn overbibliotekar Erik Christian Werlauff (1781–1871) ved Det Kongelige Bibliotek i København, der han klaget over de dårlige og ufullstendige samlinger av norsk litteratur ved universitetsbiblioteket, noe han mente at bibliotekets ledelse hadde et beklagelig ansvar for: «naar man røre ved denne Sag, kommer man ind paa vor

Bibliotheksbestyrelses misligste Side.»[n119](#)

Etter hvert vokste det imidlertid frem en større forståelse for betydningen av å ta vare på alle norske trykk uten hensyn til emne, nivå og kvalitet. I alt for mange tilfeller var forfattere, forleggere, forskere og andre interesserte ute av stand til å finne frem til de de trykk de søkte og hadde bruk for i sitt arbeide. Grunnen var at ikke noe bibliotek og heller ikke noen annen institusjon i landet hadde funnet dem verdige til oppbevaring. Oppgaven var der, det var nødvendig at den ble løst: Dette var en rent nasjonal oppgave, som en ikke hadde rett til å regne med å få hjelp til fra noen biblioteker i andre land. I Norge var universitetsbiblioteket det eneste bibliotek som kunne ta på seg oppgaven. Derfor måtte det også settes i stand til å kunne gjøre det.

I årene etter 1839, det år da pliktavleveringen i virkeligheten var blitt opphevet, ble det gjort flere forsøk med frivillige ordninger og avtaler. Enkelte forlegger og boktrykkere sendte som gave til universitetsbiblioteket de bøker de ga ut. Man fikk en frivillig avlevering av statlige og kommunale trykk, og Ludvig Daae forsøkte å gjennomføre en tilsvarende frivillig ordning for aviser.[n120](#) I 1874 påtok universitetsbiblioteket seg, etter anmodning fra Den norske Bokhandlerforening, å føre et forlagsregister over alle norske trykk som ble produsert.[n121](#) Dette register hadde først og fremst til oppgave å sikre forfatternes og forleggerens rettigheter. Men det kom også til å gi universitetsbiblioteket fordeler, i og med at biblioteket ble gjort oppmerksom på de bøker og trykk som kom ut og ved at biblioteket

fikk beholde det ene av de to eksemplar som ble sendt inn til registrering.

Men disse tiltak og avtaler viste seg snart å være utilstrekkelige og Drolsum ble klar over at man kunne ikke greie seg uten en ny pliktavleveringslov.

For en så sterkt nasjonal bevisst mann som Drolsum var dette en stor og naturlig sak å ta opp. Han ville samle hele den norske trykkproduksjon i en egen avdeling i biblioteket der den kunne få en spesiell behandling, bli utførlig registrert og sikret mot slitasje og ødeleggelse. Det skulle være et «Sted, hvor den samlede Norske Literaturs Frembringelser kunde finde en sikker Havn til Opbevaring for kommende Tider». ⁿ¹²² Han ville skape et *Bibliotheca Novegica*. Han var klar over at samlingen ville komme til å se liten og fattigslig ut, men «stort eller lidet, det er nu engang vort, og vi faar være det bekjendt, hvordan det saa er.» ⁿ¹²³

For å skape en slik komplett samling av alle norske trykk, måtte man få en lovfestet pliktavleveringsordning i likhet med den man hadde i andre nordiske land og forøvrig også i de fleste europeiske land. Det fikk man i 1882, da Stortinget 20. juni 1882 vedtok *Lov om Forlagsregister og Afgivelse af Tryksager til Universitetsbibliotheket*. Som tittelen viser gjaldt loven to forhold. Første del, paragrafene 1 til 5 handlet om opprettelsen av et forlagsregister som skulle sikre forfatternes og forleggenes opphavsrett. Annen del, paragrafene 6 til

12 gjaldt avleveringen til universitetsbiblioteket. Bestemmelsen om forlagsregisteret kom aldri til å få noen praktisk betydning, og de ble også snart avløst av annet og mere hensiktsmessig lovvern. Men disse paragrafer gjorde sin nytte ved at det med dem ble lettere å få vedtatt loven. Det var nemlig flere som likte selve ordningen med pliktavlevering dårlig, da de mente at det var en urimelig særbeskatning av en enkelt næring.

I det alt vesentlige kom loven om pliktavlevering til å virke rimelig godt. Man ønsket nok senere at avleveringen kunne ha skjedd halvårsvis i stedet for bare en gang i året, og at avleveringseksemplaret ikke burde ha vært i materie. Til gjengjeld var det en fordel at det ikke var satt inn noen foreldelsesfrist for avleveringen, og bestemmelsen om biblioteket forpliktelse til å gi ut en årlig bokfortegnelse var en klok gjenytelse.

Som følge av den nye pliktavleveringslov var det naturlig å skille ut alle norske bøker og trykk og samle dem i en avdeling – Norske Avdeling. Ideen var hverken ny eller original. Alt i 1780 hadde overbibliotekaren ved Det Kongelige Bibliotek i København, Johan Heinrich Schlegel (1726–1780) begynt å samle alle trykk fremstillet innenfor de danske landområder i egen Dansk Afdeling. I 1840 gjorde man det tilsvarende ved Kungliga Biblioteket i Stockholm for alle svenske trykk. Dette tiltak ble fulgt opp av Helsingfors Universitetsbibliotek i 1845, da man her samlet alle finskspråklige trykk i en Fennica-avdeling. I 1918 ble den utvidet til å ta med alle innenlandske trykk fra Finland.

Det skulle imidlertid vise seg at det ble et langt mere tidkrevende arbeide å få samlet alle norske trykk og all litteratur om Norge og norske forhold i én norsk avdeling. Dette gjaldt ikke bare en overføring av alle de norske trykk biblioteket eide fra før av, det var også nødvendig med en omfattende supplering og en løpende oppfølging av ny produksjon. Delingen kunne derfor ikke ansees som avsluttet før i 1923. Da var også bibliotekets alfabetiske hovedkatalog delt i en norsk og en utenlandsk katalog.

Derimot overtok biblioteket med en gang forpliktelsen til å gi ut en årlig *Norsk bokfortegnelse*, slik det var bestemt i loven. Den ble gitt ut helt frem til årgangen 1920. Da kom det i stand en ny arbeidsdeling mellom Den norske Bokhandlerforening og universitetsbiblioteket om den fortsatte utgivelse.

Norske Avdeling fikk i Drolsums tid to fremstående ledere, som begge ga avdelingen høy faglig standard, Jens Braage Halvorsen (1845–1900) som var sjef for den i årene 1883–1898 og Hjalmar Petersen Pettersen (1856–1928) som etterfulgte ham og ledet avdelingen frem til 1926.

Halvorsen var opprinnelig journalist, men hadde alt da han i 1883 ble ansatt ved biblioteket, sendt ut det første heftet av sitt *Norsk Forfatter-Lexikon 1814–1880* (Bd. 1–6. Christiania 1881–1908). Det hadde overbevist om hans store dyktighet som bibliograf. Hans forfatterleksikon – avsluttet av Halvdan Koht (1873–1965) i 1908 vil

alltid bli stående som et hovedverk i vår bibliografiske litteratur, beundringsverdig når det gjelder omfang, mønstergyldig når det gjelder nøyaktig beskrivelse og kommenterende opplysninger.

Hans etterfølger Hjalmar Pettersen (1856–1928) hadde en langt mere regulær karriere bak seg da han i 1898 avløste Halvorsen som sjef for avdelingen. Han hadde fullført embetseksamen fra det historisk-filosofiske fakultetet ved universitetet og hadde tjenestegjort i 13 år ved biblioteket, de siste år ved Norske Avdeling. Han fortsatte sin forgjengers bibliografiske virksomhet ved utgivelsen av det monumentale *Bibliotheca Norvegica*, der han i fire veldige bind i årene 1898–1924 utvidet Halvorsens bibliografiske registrering både når det gjaldt tidsrom, emner og trykkested. Første bind var en total registrering av alle bøker og skriftstykker som var blitt til i Norge fra den første boktrykker kom til landet og frem til og med året 1813. Annet bind registrerte alt som var skrevet om Norge og nordmenn i utenlandsk litteratur. Bind tre var et forfatterleksikon for tiden frem til 1814, mens fjerde bind var en katalog over det norske forfattere hadde fått trykt i utlandet etter 1814. Han hadde også begynt på enda to bind, et supplementsbind til de fire som var utgitt, og et bind som skulle registrere Holberglitteraturen. Men ingen av disse bind er blitt fullført. Likevel, selv om han ikke fikk ført verket helt frem til den avslutning han hadde planlagt, er dette et av våre nasjonalbibliografiske hovedverk som vi ikke kan klare oss uten.

J. B. Halvorsen og Hjalmar Pettersen var de to første ledere av universitetsbibliotekets Norske Avdeling. De bygget den opp og ledet

den gjennom til sammen mere enn 40 år. Det er likevel deres bibliografiske virksomhet som har hatt den største betydning. Deres livsverk er en forutsetning for bruken av norsk litteratur og norske trykk.

Men også utover den nye lov om pliktavlevering og opprettelsen av en egen avdeling for alle norske trykk og trykk om Norge og norske forhold, var Drolsum klar over han måtte sette nye mål for bibliotekets virksomhet. «Da Universitetsbibliotheket med sit nuværende Udstyr af Personale og Pengemidler ikke kan virke, som det med rette kan kreves af vort Lands eneste store Bibliothek, skal jeg hermed tillade mig i Korthed at redegjøre for Bibliothekets Udvikling siden dets stiftelse, for hvad der er udrettet, og hvad der efter min Formening staar tilbage at gjøre for at bringe denne Indretning i tidsmæssig stand.» Slik innledet han en beretning han skrev til Det akademiske kollegium ved universitetet, der han redegjorde for stillingen slik den var, og for de tiltak som han mente var nødvendige for å sette biblioteket i bedre stand til å gi de tjenester universitetet og samfunnet hadde bruk for og krav på.ⁿ¹²⁴

Universitetsbiblioteket var nå, skrev Drolsum, «traadt ind i Rækken af de større Bibliotheker.»ⁿ¹²⁵ I de siste 50 år var boksamlingen blitt mer enn fordoblet, den var vokset fra ca. 100 000 bind i 1831 til ca. 225 000 bind i 1881. Den videre vekst regnet han med ville bli rundt 5 000 bind pr. år, og her skulle det vise seg at han ikke tok for kraftig i. Tilvekst ble nemlig 50% større enn beregnet de neste 20 år. Samtidig gikk utlån og lån til lesesal opp med 65%. Begge deler var selvsagt

meget gledelig. Det viste at det var bruk for biblioteket og at det gjorde nytte.

De som ga bekymring var den beskjedne arbeidsstyrke, den korte åpningstid for lesesal og utlån, de små bevilgninger til bokkjøp og tidsskrifthold, det primitive utstyr, og så plassmangelen som man var klar over ville melde seg i løpet av få år.

Da Drolsum ble sjef for universitetsbiblioteket, hadde han bare et personale på fire medarbeidere til å hjelpe seg. Først i 1878 var arbeidstiden blitt utvidet fra fire til seks timer om dagen. Men fremdeles var det bare universitetsbibliotekaren som var «heldagslønnet». De andre ansatte var alle avhengige av tilleggsinntekter annet steds fra. Det er klart at dette gjorde at de så på ansettelsen ved biblioteket som en gjennomgangsstilling, og de følte seg lite oppfordret til å søke å utvide sine kvalifikasjoner. Dette fikk naturlig nok betydning for den yrkesmessige holdning.

Men selv med den utvidelse av arbeidstiden som hadde funnet sted, var personalet håpløst utilstrekkelig. Det rakk ikke til stort mere enn å holde lesesalen og utlånet åpne og besvare henvendelser fra besøkende. Større og mer langsiktige oppgaver var det uråd å ta opp. Drolsum sammenlignet med danske og svenske biblioteker, og han kunne påvise at i begge disse land hadde man betydelig større arbeidsstyrker til rådighet. Men viktigere var det at begge land var det flere biblioteker å dele arbeidsoppgavene på. I Norge var

universitetsbiblioteket det eneste statlige bibliotek med fast ansatt personale.[n126](#)

Drolsums aksjon førte fram her. Ti år senere, i 1890 var personalet blitt mer enn fordoblet, og hva som var meget vesentlig, man hadde fått medarbeidere som hadde bedre utdannelse og som var kommet for å bli i tjenesten, i alle fall for et lenger tidsrom. Dette gjorde det mulig å ta opp større og mere langsiktige arbeidsoppgaver.

Det hadde lenge vært et sterkt ønske både hos bibliotekets eget personale og hos brukerne om at man måtte få en systematisk – scientifik, for å bruke tidens terminologi – katalog. Dette var også en sak det hadde vært arbeidet med helt siden 1828 da den alfabetiske katalog var bragt à jour. Men i 1837 stanset arbeidet opp. Andre oppgaver måtte gå foran. En av dem var den tilvekstkatalog som biblioteket begynte å utgi dette år. En universitetskomité som var nedsatt i 1864 for å gi en vurdering av bibliotekets tilstand da Paul Botten-Hansen skulle overta biblioteksledelsen, etterlyste en slik katalog.[n127](#) Arbeidet ble da tatt opp igjen, men måtte snart innstilles. Biblioteket hadde bare midlertidig arbeidshjelp å overlate oppgaven til, og som Drolsum skrev senere, «Med den Slags Hjælp tilveiebringes ingen systematisk Katalog.»[n128](#)

Man forsøkte å greie seg med alfabetisk oppstilling i 12 store fagdelte grupper, og her hadde man fulgt det systematiske skjema som var utarbeidet i Johann Samuel Ersch: *Handbuch der deutschen*

Literatur. (Leipzig 1812–14), men uten at oppstillingssignatur var påført hverken bok eller katalogsedler. Dette var selvsagt til stort bry for den daglige bokhenting og oppstilling.

Ordningen var naturligvis uholdbar i det lange løp. Ingen visste det bedre enn Drolsum selv, som fra daglig arbeide kjente til hvor vanskelig det av og til kunne være å finne frem til en etterspurt bok. I 1886 foretok han derfor sammen med sin kollega, underbibliotekar Albert Kjær (1852–1941) en studiereise til de nordtyske biblioteker for å studere opplegget for de systematiske kataloger der. Det var da særlig systematikken ved Stadtbibliothek Hamburg og Universitetsbiblioteket i Halle som kom til å påvirke idé og retningslinjer man fant frem til hjemme. Resultatet ble en systematisk katalog, opprinnelig delt opp i 18 klasser, men som senere ble revidert og utvidet til 21 klasser. I de følgende år konsentrerte man arbeidet særlig om klassene F. Naturvidenskab og H. Filologi, som begge ble gjort ferdige og samlet i store foliobind der løsblad ble skrudd fast mellom permene. Disse bind er fremdeles i bruk. For de andre klassene kom man aldri så langt, før man omkring 1914 gikk over til en katalog på kort av internasjonalt format: 12,5 x 7,5 cm.

I løpet av de 30 år biblioteket hadde holdt til i Domus Bibliotheca på Karl Johans gate, var lokalene blitt så avgjort for små og lite tidsmessige. De var heller ikke forsvarlige når det gjaldt brannfare. I løpet av 1880-årene greidde Drolsum å få gjennomført en ombygging og modernisering av lokalene, slik at huset fikk en dobbelt så stor magasinkapasitet. Det store gårdsrom midt inne i bygningen ble

ombygget til en utmerket lesesal med 50 arbeidsplasser og et håndbibliotek på 4 000 bind. Salen fikk overlys, og noen år senere i 1889, ble det lagt inn elektrisk lys. En like stor forbedring var det at man i 1883 fikk installert varmeanlegg for hele bygningen. Begge deler gjorde det mulig å holde den åpen for bruk en langt større del av dagen enn tidligere. Før den tid hadde det bare vært ovnsfyring i noen få arbeidsrom. Hvor enkle forholdene var i bygningen, forstår man best når man får vite at det var først i 1871 at man fikk innlagt vann. Før den tid hadde man greidd seg med en brønn og fra 1853 med en vannspring ute i gårdsrommet.

Ombyggingen i 1880-årene betydde en stor vinning for biblioteket. Magasinkapasiteten øket fra 250 000 bind til 500 000 bind, man fikk langt bedre arbeidsforhold både for brukere og personale, og huset ble brukbart hele arbeidsdagen. En ting ble derimot ikke bedre. Bygningen var fremdeles like brannfarlig. Alle indre konstruksjoner var av tre, murveggene var bare et ytre skall rundt en trebygning. En brann ville med stor sannsynlighet ha ført til total ødeleggelse av de uerstattelige samlinger som der etterhånden fantes. Det gikk imidlertid godt. Ikke noen deler av bibliotekets samlinger gikk tapt.

En annen ting er at enkelte beklaget ombyggingen av de opprinnelige boksaler til rene bokmagasiner. «Er det altså nødvendig at ordet bibliotek også for all fremtid skal behøve at bety et mere eller mindre hæslig varelager av tryksager», spurte en kunsthistoriker.ⁿ¹²⁹ Drolsum var nok selv klar over dette, og han var lite glad for enkelte av de inngrep han måtte foreta. Men han innså at de var nødvendige, og han

kunne senere påvise at han ved denne ombygningen hadde spart staten for betydelige byggeomkostninger i bortimot 30 år. [n130](#)

God plass i et bibliotek varer sjelden lenge. De fleste biblioteker må slåss med plassmangel i mesteparten av sin virketid. Omkring århundreskiftet var det klart at biblioteket måtte få en stor utvidelse både av magasiner, lesesaler og personalets arbeidsrom dersom det skulle kunne fungere. Drolsum foreslo derfor at planleggingsarbeide måtte bli satt i gang, og i 1906 ble den første bevilgning gitt til oppgaven. Det hadde hele tiden vært meningen at man skulle sette opp et tilbygg langs Frederiks gate til den eksisterende biblioteksbygning. Men det var trangt om plassen i universitetshagen, grunnforholdene var uheldige, og den gamle biblioteksbygning som man skulle bygge i tilknytning til, var som kjent meget brannfarlig. Derfor sluttet man seg uten større betenkeligheter til et forslag fra universitetets rektor Waldemar Christopher Brøgger (1851–1940) om å reise en helt ny biblioteksbygning på den nordre del av Observatorietomten opp mot Drammensveien og Solli plass. Det var nok dem som mente det var uheldig å flytte biblioteket så pass langt vekk fra universitetets hovedtilholdsted. Men samtidig hadde den nye tomt helt klare fordeler, først og fremst god plass for utvidelser til langt inn i fremtiden. Likeledes var terrenget og grunnforholdene gunstige.

Det ble universitetets bygningsinspektør, arkitekt Holger Sinding-Larsen (1869–1938) som forberedte byggesaken og deretter kom til å bli den utførende arkitekt. Sammen med overbibliotekar Drolsum foretok han en lengere studiereise i 1907 for å se på nyere

biblioteksbygninger i Nord-Europa før de gikk i gang med selve planleggingen. Dette ble det gjort rede for i stortingsproposisjonen som foreslo bevilgning til å sette i gang arbeidet.^{[n131](#)}

Den første byggebevilgning ble gitt i 1908, og i 1913 sto bygningen ferdig og klar til tjeneste. Det var en meget god og tidsmessig, rasjonell løsning arkitekt og overbibliotekar var kommet frem til. Man hadde trukket full nytte av moderne teknikk og av erfaringer fra de nyeste europeiske og nordamerikanske biblioteker. Det var uten tvil en meget stor fordel at man kom til å stå helt fritt og uavhengig av eldre bygg når man nå skulle reise det nye bibliotek. Og denne frihet gjorde man også full bruk av. En viktig side av saken var at den nye bygning måtte bli sikret mot brann, og det ble den da også så langt dette var mulig med den tids tekniske hjelpemidler. Drolsum fortalte selv om den lettelse han følte da det siste flyttelass med bøker hadde forlatt den gamle brannfarlige bygning på Karl Johan, og alle samlinger var bragt på sikker plass i nytt hus.^{[n132](#)}

Den bygningsmessige løsning man hadde valgt for den nye bygning var et klart brudd med den tidligere tradisjon innenfor biblioteksarkitekturen. Før hadde man hatt boksaler med oppstilling i hyller langs veggene på gulvplan og på gallerier. Man hadde hatt store takhøyder, og derfor hadde man også fått de beryktede lange stigene for å nå opp til øverste hyllebrett. Senere hadde man fått ristegulv av jern for å slippe dagslyset ned i de nedre magasinetasjer. Kunstig lys i magasinene var det dårlig med. Alt dette brøt man nå med.

Den bibliotekbygning man nå reiste hadde en klar tre-deling av arealene:

Publikumsrommene, lesesaler, utlånsal, katalogsal og utstillingsrom, var alle plassert i hovedetasjen og ved siden av hverandre. De var trukket frem mot fasaden med hovedinngangspartiet og lengst mulig opp i bygningen der det var godt vinduslys og takoverlys.

Personalets arbeidsrom var plassert på samme gulvplan innenfor publikumsrommene, men samtidig nærmest mulig disse. Hovedregelen var at publikum og personale skulle ha den best mulige anledning til å møte hverandre, men deres veier skulle ikke krysse hverandre.

Bokmagasinene og andre samlingsrom var i det alt vesentlige plassert i en egen magasinfløy, eller i lofts- og kjelleretasjer i hovedbygningen, der man kunne ha lav takhøyde. Magasinfløyen var satt opp etter et nytt konstruksjonsprinsipp, der hyllene var den gjennomgående og bærende konstruksjon. Gulvene var hengt opp på hyllekonstruksjonen. Takhøyden i magasinene var de fleste steder ikke mer enn 2.20 meter, og akseavstanden fra hyllerad til hyllerad var 1.75 meter, hvilket den gang var ansett som meget lite. I senere bibliotekbygg er den satt ned ytterligere. Hyllebrettene var av stål, regulerbare og av standardisert dimensjon. Alt dette gjorde at man fikk en meget økonomisk

utnyttelse av magasinplassen. [n133](#)

Men nesten like meget som den rasjonelle utnyttelsen av plassen i det bygg som nå ble tatt i bruk, betydde det at man bakenfor på tomten hadde gode muligheter for utvidelser. Arkitekten kunne med full rett fastslå, at de magasiner som sto ferdige i 1913 bare utgjorde en femtedel av det en total utbygging av tomten ville gi. At dette var en ganske vesentlig fordel, forstår man når man ser den stadige og sterke økning av tilveksten til bibliotekenes samlinger.

Da universitetsbiblioteket i 1913 var flyttet inn i sin nye bygning, kunne det samtidig se tilbake på hundre års utvikling og virksomhet. Sammenlignet med andre tilsvarende biblioteker i Norden var samlingene av heller beskjedne størrelse. De var omkring århundreskiftet på rundt 500 000 bind. Til samme tid hadde Det Kongelige bibliotek i København 2 bind, men her var dette bare et av flere vitenskapelige og faglige biblioteker i byen og i landet.

Københavns Universitetsbibliotek hadde omkring 2 bind, og i tillegg til dette fantes det flere betydelige samlinger ved akademier, høyskoler og andre institusjoner. I Sverige hadde Kungliga Biblioteket 2 bind, men også her fantes det i tillegg til disse store biblioteker ved Uppsala og Lunds universiteter, ved stifts- og länsbiblioteker, foruten de samlinger som var ved akademier og høyskoler.

Enda tydeligere står de sparsomme norske samlinger frem, når en tar i betraktning at det norske universitetsbiblioteket praktisk talt var det

eneste faglige og vitenskapelige bibliotek som kunne gi den litteraturhjelp og de tjenester som forskning, administrasjon, næringsliv og undervisning trengte. Biblioteket hadde også måttet innrette seg etter denne kjensgjerning. Det regnet ikke med at de andre fagbibliotekene med sine små og faglige snevert avgrensede samlinger kunne mere enn hjelpe den aller nærmeste krets av medarbeidere ved den institusjon og det fagmiljø som biblioteket var knyttet til. Dette forhold understreket universitetstbibliotekets ledelse i sine årsberetninger og rapporter, og den brukte det som et argument ved sine budsjettforslag.

Helt siden opprettelsen i 1811 hadde det vært klart at universitetsbiblioteket måtte påta seg oppgaver utover det å fungere som et bibliotek for universitetet. Alt Georg Sverdrup hadde sagt fra at biblioteket måtte være et bibliotek for hele landet, og universitetets kollegium støttet. Biblioteket måtte «tillige betragtes som et nationalt Bibliothek.» Alle skulle her få «Adgang til at erhverve sig almenyttige for deres Fag vigtige Kundskaber.»ⁿ¹³⁴

Utlånet av litteratur øket da også jevnt ut gjennom hele hundreåret. Hele tiden hadde det vært mulig for alle borgere å låne bøker, men låntakere som ikke selv bodde i hovedstaden, måtte ganske visst ordne seg med en kommisjonær i byen som kunne påta seg forsendelsen til og fra den utenbys låner. Først i 1903 gikk biblioteket over til selv å sende bøkene direkte til til låntakerne, og dette førte ikke uventet med seg en merkbar stigning av de utenbys lån. Universitetsbiblioteket gjorde dette fordi det følte en klar forpliktelse også på denne måte å

bygge ut sine funksjoner som riksbibliotek.

Selv om bevilgningene til universitetsbiblioteket lenge var beskjedne, hadde man likevel langsomt greidd å skape solide samlinger innenfor de fleste sentrale universitetsfag. Ved inngangen til 1900-tallet var det biblioteksmessig sett ganske andre forskningsvilkår enn man hadde hatt et halvt hundreår tidligere. Da hadde mange av universitetets lærere måtte dra utenlands for å få adgang til den litteratur de trengte til sine studier.

Pliktavleveringsloven av 1882 hadde likeledes skapt muligheter for å få bygget opp komplette samlinger av norsk litteratur. Man hadde fått en nasjonal avdeling, Norske Avdeling, og den var blitt utgangspunkt for en betydelig bibliografisk virksomhet med løpende og retrospektiv registrering av norske trykk og trykk om Norge og norske forhold. Denne bibliografiske registrering var igjen en forutsetning for all vitenskapelig forskning på grunnlag av norsk materiale.

Helt fra første stund hadde universitetsbiblioteket måttet søke å dekke alle fagområder, uansett om disse var undervisningsfag ved universitetet eller ikke. De verker som ikke ble anskaffet av universitetsbiblioteket, kom i de fleste tilfeller heller ikke til å bli innkjøpt av noe annet bibliotek i landet.

Først mot slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet tok dette forhold til å endre seg. Det vokste frem en del biblioteker som

man var klar over på en verdifull måte kunne supplere universitetsbibliotekets samlinger. Representanter for disse bibliotekene kom sammen til et møte i Bergen i 1911 og sendte en oppfordring til universitetsbiblioteket om å forestå en trykking av katalogkort for verk som fantes i norske biblioteker eller som heretter ble anskaffet av norske bibliotek. De henviste til den tjeneste som Library of Congress ga til amerikanske biblioteker, som Königliche Bibliothek i Berlin ga til mange tyske biblioteker og som British Museum Library planla å gjøre i England. Overbibliotekar Drolsum svarte med en lenger utredning i 1912, der han fant at det ikke var forsvarlig å gå i gang med foretaket. Universitetsbiblioteket hadde selv et tilfredstillende katalogapparat og trengte ikke til å få trykt dette. De andre bibliotekers samlinger var så pass små, at Drolsum mente at det ville være urimelig kostbart å sette i gang denne prosess bare for deres skyld. Han frarådet derfor forslaget. [n135](#)

Derimot gikk han sterkt inn for et annet forslag som ble reist omtrent samtidig. I 1911 hadde Stortingets budsjettkomite uttalt ønsket om at en del av de store biblioteker skulle gå sammen om en felles innkjøpsplan for på den måten å få organisert bokkjøpet mest mulig rasjonelt og å unngå unødvendige dobbeltanskaffelser av bokverk og tidsskrifter. [n136](#) Drolsum svarte at universitetsbiblioteket alt i betydelig utstrekning hadde tatt sikte på en slik samordning, men at det nok var vanskelig helt ut å unngå dobbeltanskaffelser. Flere av de biblioteker man tok sikte på å samarbeide med var presensbiblioteker som ikke lånte ut av sine samlinger til brukere utenfor egen institusjon. Dessuten skjedde dobbeltanskaffelsene ofte i tilfeller der vedkommende bokverk eller tidsskrift måtte finnes i flere

eksemplarer. Men grunntanken støttet Drolsum, og han så «ingen opfordring til at kjøpe bøker i de fag som specialbibliotekerne representerer, i nogensomhelst nævneværdig utstrækning.»

Derimot tok han ikke opp noe forslag om en norsk samkatalog, og det ville ha vært naturlig dersom bibliotekene utenfor universitetsbiblioteket hadde hatt en betydelig årlig tilvekst. I Sverige hadde man hatt en aksesjonskatalog like siden 1886,ⁿ¹³⁷ og i Danmark fikk man en tilsvarende katalog fra 1901.ⁿ¹³⁸ I Norge hadde man greidd seg med universitetsbibliotekets tilvekstlister som var trykt og gitt ut årlig siden 1837, og fra 1912 i et skiftende antall hefter i året, inntil katalogen sluttet å bli sendt ut i trykt form i 19?? Men ønsket om en samkatalog var der hele tiden, og forslaget ble tatt opp av universitetsbiblioteket i 1917.ⁿ¹³⁹ Men det skulle gå mere enn 20 år før idéen ble realisert, og da i stor utstrekning basert på frivillig arbeidsinnsats. Denne sak vil bli omtalt senere i denne fremstilling.

Helt siden universitetsbibliotekets første virkeår hadde ledelsen måtte ta hensyn til det forhold at det i realiteten var landets eneste vitenskapelige og faglige bibliotek med samlinger av betydning og med personale som kunne gi tjenester. Sverdrup skrev i en innberetning i 1826 at biblioteket var noe mer enn et universitetsbibliotek, det var også et nasjonalbibliotek Det var universitetets kolegium helt enig i, «kan tillige betragtes som et nationalt Bibliothek», der alle har «Adgang til at erhverve sig almenyttige og for deres Fag vigtige Kundskaber.»ⁿ¹⁴⁰ Oppgaven som nasjonalbibliotek ble også understreket av forpliktelsen til å ta vare på alle norske trykk i samsvar

med pliktavleveringsbestemmelsen av 1815 og pliktavleveringsloven av 1882.

I bibliotekets budsjettforslag for budsjettåret 1898 – 1899 tok Drolsum opp forslag om at biblioteket for fremtiden skulle ha navnet *Universitets- og Lands-Bibliothek*, eller *Universitets- og Rigs-Bibliothek*, slik at den dobbelte oppgave biblioteket hadde, alltid skulle stå klart frem. Men dette forslag gikk universitetet mot, og regjeringen utsatte saken inntil man kunne ta saken opp i forbindelse med ny universitetslov.ⁿ¹⁴¹ Det eneste som kom ut av saken var at bibliotekets leder fikk tittelen overbibliotekar.

I 1907 kom Drolsum tilbake til saken i forbindelse med reisingen av den nye bibliotekbygning på Drammensveien. Han foreslo da at man fikk et navn som klart ga uttrykk for bibliotekets oppgave som det nasjonale riksbibliotek ved siden av å være universitetsbibliotek. «Vort bibliotek skal utføre, hvad i Sverige Kungl. biblioteket i Stockholm og universitetsbibliotekerne i Uppsala og Lund fordeler mellem sig og hvad Det kongelige Bibliotek og Universitetsbiblioteket i Kjøbenhavn har at utføre til sammen.»ⁿ¹⁴² Kollegiet sluttet seg helt til denne argumentasjon og pekte på at når det gjaldt bevilgninger, måtte det stilles ganske andre krav til størrelsen av disse når det gjaldt vårt universitetsbibliotek som var landets nasjonalbibliotek og det eneste store bibliotek.ⁿ¹⁴³ Noen navneforandring ble det heller ikke denne gang. Det skyldtes at man ikke kunne bli enige om hvilket navn man skulle velge, og kanskje like meget, at universitetet var redd for at forandringen skulle svekke forbindelsen mellom universitet og

bibliotek. Saken ble derfor ikke ført frem til noen avgjørelse i Drolsums embetstid.

Axel Charlot Drolsum tok avskjed i 1922. Han hadde da vært ansatt ved biblioteket i 52 år, og i 46 vært bibliotekets sjef. Da han begynte sin tjeneste der i 1870, hadde biblioteket samlinger på rundt 175 000 bind og et personale på 4 personer. Da han forlot biblioteket var boksamlingen øket til 680 000 bind, og antallet ansatte var 40. I samme tidsrom var bibliotekets plassforhold to ganger blitt radikalt forbedret. Første gang i slutten av 1880-årene da Domus Bibliotheca på universitetsplassen var blitt ombygget og sterkt forbedret. Magasinkapasiteten var da blitt øket fra 250 000 til 500 000 bind, det var innredet lesesal med 50 gode arbeidsplasser, man hadde fått elektrisk lys i bygningen, noe som gjorde det mulig å utvide åpningstid og arbeidstid. Annen gang biblioteket fikk større og bedre lokaler var ved innflyttingen i den helt nye bygning på Drammensveien i 1913. Det var en avgjørende forbedring av arbeidsvilkårene både for brukerne av biblioteket og for bibliotekets eget personale. Både den nye bygning og det økete personale ga biblioteket muligheter for å løse flere arbeidsoppgaver og å gi bedre tjenester til dem som søkte biblioteket for å få hjelp.

Det var således et solid livsverk i bibliotekets tjeneste Drolsum kunne se tilbake på da han i 1922 forlot stillingen som overbibliotekar. Når resultatet av Drolsums arbeide ble så betydelig, skyldtes det selvsagt i noen grad at den fant sted over et langt tidsrom der man hadde en betydelig oppbygging av mange norske kulturinstitusjoner. Men

Drolsums innsats var like fullt overbevisende stor. Han var ung da han kom til biblioteket, og han kom for å bli der. For ham var ikke dette noen mellomstasjon. Tidlig hadde han sitt arbeidsprogram klart.ⁿ¹⁴⁴ Det gjaldt bygning, pliktavlevering, bemanning, innkjøp og det gjaldt nasjonalbibliotekstatus. På de fleste punkter vant han frem.

Etter hvert kunne han støtte seg til en viss posisjon i det offentlige liv. Han var utvilsomt gjerne gått inn i politisk virksomhet også, men det parti han sognet til, Høyre, hadde ingen plass til ham. Det ble derfor forsvarssaken han ga sin politiske interesse og sitt overskudd til. Han var formann i Norges forsvarsforening i 27 år, fra 1889 til 1915. Han skrev sterkt nasjonale artikler om Norges standpunkt i unionskonflikten, og han kjempet uopphørlig for å styrke forsvaret. Den klare holdning han tok til flere av samtidens stridsspørsmål, gjorde at han heller ikke gikk fri for atskillig motbør. Mange Venstrefolk som var opptatt av fredssak og internasjonalt samarbeide, så på ham som en klar motstander. En mann som Bjørnson kunne bruke harde ord mot ham.ⁿ¹⁴⁵ I Stortinget gikk et snautt flertall i 1891 mot å bevilge ham et lønnstillegg, og det tok han helt personlig. I 1894 ble han sammen med deler av universitetet «straffet» ved at bevilgningene ble skåret ned. Således fikk universitetsbiblioteket sin bokkjøpsbevilgning redusert til det halve. Det førte til at man måtte si opp abonnementet på et stort antall utenlandske tidsskrifter. Bokhandler Jacob Dybwad, som lenge hadde vært bibliotekets bokhandler, ga som hyldest til Drolsums 25-års jubileum ved universitetsbiblioteket abonnementet for 1895 for i alt 220 utenlandske tidsskrifter. Dette sparte biblioteket og dets brukere for mange vanskeligheter. Stortingets nedskjæring ble heller ikke gjentatt.

Men slike demonstrasjoner kom etter hvert på avstand, og da Drolsum i 1922, 76 år gammel – han var blitt ansatt før det fantes bestemmelser om fast aldersgrense – tok avskjed med sitt bibliotek, var han en aktet og æret mann.

6 Bergens Museums Bibliotek 1825–1920

Da Norge i 1814 fikk sin frie forfatning og sin nasjonale selvstendighet innenfor den svensk-norske union, fantes det ikke mange nasjonale kulturinstitusjoner i landet. Av dem som tok vare på den litterære kulturarv og som kunne gi boklig støtte til studier og forskning, var det ikke stort annet enn det nye universitetsbibliotek. Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab i Trondhjem og Carl Deichmans bokgave til Christiania by, foruten en del mindre samlinger ved skoler og undervisningsinstitusjoner. Heller ikke etter 1814 vokste det umiddelbart frem nye biblioteker som kunne gjøre landet selvstendig og selvhjulpent når det gjaldt å gi adgang til den litteratur som folk trengte til sitt arbeide, eller som de hadde lyst til å se. I mange årtier fremover måtte norske studenter og forskere dra utenlands hver gang de skulle gjøre bruk av litteratur og skriftlig materiale for studier, forskning og kulturarbeide. Først godt inn på 1800-tallet begynte noen få nye biblioteker å vokse frem. Et av de første var Bergens Museums Bibliotek.

For et land som var i ferd med å gjenreise sin nasjonale selvstendighet, og derfor også gjerne ville understreke sin nasjonale egenart, måtte det være en naturlig og nærliggende oppgave å ta vare på alle minnesmerker fra tidligere tider. Stiftamtmann Wilhelm Frimann Koren Christie (1778–1849), eidsvollsmann og stortingspresident,

appellerte derfor heller ikke forgjeves da han i 1825 sendte ut en «Indbydelse» til Fædrelandssinnede Mænd i og udenfor Bergens Stift» om å opprette et «Museum av Oldsager og Kunstsager og et Naturalie-Cabinet af indenlandske Naturalier.»ⁿ¹⁴⁶ Den eneste begrensning Christie hadde hadde satt for det planlagte museum, var at samlingene bare skulle omfatte norske gjenstander. Men heller ikke denne ene innskrenkning kunne i lengden stanse hans store og aktive samleiver. En skulle derimot trodd at det for Christie, som planla å ta vare på alt som kunne kaste lys over norsk natur, historie og folkeliv, ville det ha vært en selvsagt oppgave også å samle den den litteratur og de skriftstykker som landet selv hadde skapt eller gitt årsak til. Men dette ble ikke tilfellet. At det fantes en egen norsk litteratur som man burde samle og ta vare på, hadde hverken han eller hans medarbeidende venner noen klar oppfatning av. Først som ellefte og nest siste punkt på hans lange og omfattende arbeidsprogram for det nye museum, kom innsamlingen av bøker, manuskripter og kart som kunne være av kulturhistorisk verdi og til nytte for arbeidet i muséet. Denne rent sekundære interesse som ble vist boksamlingen, kom også klart frem i det forhold at åtte år etter grunnleggelsen, hadde muséet bare 205 bind, 56 manuskripter og 20 kart. Årene som fulgte førte heller ikke til noen større forandring i dette forhold. Etter 25 års virksomhet var ikke muséets boksamling på mere enn 1 500 bind.ⁿ¹⁴⁷

Men selv om muséet boksamling var lite og tilveksten lenge var beskjeden, fikk det likevel hele tiden gaver. Kongen ga flere ganger verdifulle bokverk, og interesserte embetsmenn, kjøpmenn og håndverksmestre overlot stadig bøker og skriftstykker som de enten eide selv eller som de var kommet over i sin tjeneste eller i sitt arbeide.

Tidsskriftet *Urda* som Directionen for det Bergenske Musæum ga ut i årene 1834–1847, og senere tidsskriftet *Skirner* i årene 1847–1849, minnet også lesende folk om muséet var den fremste antikvariske institusjon i Norge. De to tidsskrifter skapte også det første grunnlag for en litterær bytteforbindelse mellom muséet og andre biblioteker, akademier og utgiverselskaper. Det kom til syne i tilveksttallene for boksamlingen. Boktrykker Christopher Dahl (1787–1850), som var den eneste boktrykker i Bergen i 1825, sa ja til en lokal bergensk pliktavlevering, da han lovte en av muséets direksjonsmedlemmer, biskop Jacob Neumann (1772–1848) å avlevere et eksemplar til muséets bibliotek av alt han trykket.ⁿ¹⁴⁸ Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs Bibliotek sendte ved et par anledninger bøker fra sin egen dublettsamling som gave. Muséet på sin side sendte videre til katedralskolen og til Mariakirken noen av de bøker det på denne måten fikk og som det mente at det ikke hadde bruk for.

Men like fullt viste de små tall fra boksamlingen at det boklige miljø man nådde frem til var lite, og at den praktiske hjelp man selv kunne gi til samtidens studier, var sterkt begrenset. Den mest verdifulle del av biblioteket var uten tvil den forholdsvis store samling av middelalderdiplomer, de mange gamle dokumenter og arkivsaker og en del eldre trykk. Men til tross for alt innsamlingsarbeide som ble satt i gang og alle oppfordringer som ble sendt ut om å gi til muséet, var det ikke tvil om at mange interessante skriftstykker og bøker ble værende i private samlinger eller i offentlige institusjoner der det var dårlig tilsyn. En del av dette materiale er da sannsynligvis senere gått tapt.ⁿ¹⁴⁹

I 1851 ble cand.teol. Andreas Grønning (1816–1854) ansatt som muséets første bibliotekar. Men noen radikal endring i bibliotekets virksomhet skapte likevel ikke dette. Best forstår vi dette når vi får vite at lønnen for bibliotekaren var 12 Speciedaler for året og at åpningstiden for biblioteket var fastsatt til en time i uken, hver fredag fra klokken 12 til 13.ⁿ¹⁵⁰ Først i 1868 ble den utvidet, og da til en time tre dager i uken. Viktigere var det derimot at man fra 1851 åpnet adgang til alminnelig utlån også utenfor den avgrensede krets som var knyttet til muséets organisasjon og virksomhet.

I de neste 40 år, frem til midten av 1890-årene, øket biblioteket sin bokbestand adskillig. Det skjedde først og fremst ved de bytteforbindelser man fikk anledning til å opprette på grunnlag av muséets egen publikasjonsvirksomhet. Men samtidig innskrenket man interessefeltet når det gjaldt den litteratur man søkte å anskaffe. Fra nå var det bare innenfor naturvitenskapene og arkeologien man prøvde å følge med når det gjaldt tidsskrifthold og bokkjøp. I samme retning trakk også direksjonens beslutning i 1875, da man skilte ut 3 500 bind humanistisk litteratur – det var omkring tredjeparten av bibliotekets bindtal på den tid – og ga dem til byens nyopprettete folkebibliotek. Musèet innskrenket dermed sin bibliotekvirksomhet til å bli en intern litteraturtjeneste innenfor sterkt avgrensede områder.

Omkring midten av århundredet ble overlege Daniel Cornelius Danielsen (1814–1894) den myndige leder av museet. Han gjorde det til en betydelig forskningsinstitusjon. Men den sterke konsentrasjonen om det indre vitenskapelige arbeideⁿ¹⁵¹ førte også for en tid til en to-

deling av biblioteket. Deler av den naturvitenskapelige litteratur ble skilt ut og stilt opp nærmest mulig forskernes arbeidsplasser. Denne litteratur ble først og fremst betraktet som et rent nødvendig og praktisk redskap for de oppgaver som i øyeblikket var under arbeide. Det er all mulig grunn til å verdsette den hjelp biblioteket på denne måte kunne gi, samtidig som det må være klart at en så pass sterk orientering av bibliotekjenten mot noen enkelte fag og oppgaver, måtte føre til at Bergens Museums Bibliotek i dette tidsrom ikke kunne bli noe alminnelig åpent og omfattende vitenskapelig og faglig bibliotek for Bergen og Vestlandet.

Mot slutten av århundredet fikk arbeidet ved Bergens Museum et nytt siktemål og større bredde. Da tok arbeidet til for å få opprettet en vitenskapelig høyskole for Vestlandet.ⁿ¹⁵² I denne sammenheng kom biblioteket naturlig nok sterkt med. Tilveksten øket, og biblioteket fikk i 1897 nye lokaler i den nyreiste søndre sidefløy av hovedbygningen på Sydneshaugen. Her ble det innredet et leseværelse med 10 arbeidsplasser, et bibliotekarkontor og bokmagasiner i to etasjer. Det ga plass til henimot 50 000 bind. Det var et stort fremskritt, og for en tid fremover var det god plass i biblioteket. Leseværelset og utlånet fikk faste åpningstider i alle ukens hverdager. I 1890 ble det ansatt en bibliotekar, Ellen Brunchorst (1861–1948). Hun begynte sitt arbeide etter at hun hadde «sat sig ind i Bibliothekvæsen under en Maanedes Ophold ved Universitetsbibliotheket».ⁿ¹⁵³ Hun tok straks fatt på å utarbeide en ny alfabetisk og en ny systematisk katalog på sedler. Ved århundreskiftet hadde biblioteket i underkant av 25 000 bind.

Den store tilvekstøkningen kom i begynnelsen av 1900-tallet. Da ble det gitt eller kjøpt inn flere betydelige private boksamlinger. Den bergenske bypatriotisme gjorde seg godt gjeldende med betydelige donasjoner. Bibliotekar Jens Braage Halvorsens store litteraturhistoriske samling kom til biblioteket alt i 1902. Den var på omkring 10 000 bind. Senere fikk man professor Johan Nordal Willes (1858–1924) botaniske bibliotek, antakelig den inntil da største samling av botanisk litteratur i Norge. Omtrent samtidig kom professorene Laurentius Borschenius Stenersen (1843–1921) og Johan Storms (1836–1920) språkvitenskapelige samlinger, og biskop Christen Bruuns (1846–1917) teologiske og kirkehistoriske bøker. Likeledes var professor Gerhard Grans (1856–1925) samling av nyere litteratur på omkring 5000 bind, et verdifullt tilskudd. Det er klart at denne form for anskaffelser, der man overtok hele samlinger under ett, nødvendigvis måtte føre med seg en del dubleringer, foruten at man fikk en del trykk som man ellers ikke ville ha anskaffet. På den annen side er det også nokså sikkert at man fikk tak i meget som det på annen måte, ikke hadde vært mulig å bli eier av. En klar vinner for museets bibliotek var det under alle omstendigheter at man fikk anledning til å gjennomgå dublettsamlingen på universitetsbiblioteket i Oslo og der ta ut godt over 10 000 bind som man hadde bruk for i Bergen.

Omkring 1920 begynte man også å anskaffe medisinsk litteratur og dermed å forberede seg på oppgaven som bibliotek for et universitet i Bergen på enda et nytt fagområde. Et par år senere anbefalte museets styre at den gjeldende pliktavleveringslov fra 1882 måtte bli utvidet til også å ta med avlevering av et eksemplar av alle norske trykk til «det

vordende Bergens Universitets Bibliotek, --- landets andet samlingssted for vor nationale literatur». [n154](#) Alle disse tiltak førte til en sterk økning av bibliotekets samlinger. Boksamlingen som omkring århundreskiftet var i underkant av 25 000 bind, var i 1914 øket til rundt 60 000, for så i løpet av de neste 12 år å bli henimot tredoblet. Denne vekst viste i første rekk at museet stadig hadde øket sin forskningsvirksomhet. Det var flere som arbeidet der, og det ble arbeidet på flere fagfelter. Museets egne publikasjoner, Årsberetning (1884–), Årbok (1892–), Skrifter (1878 –) og tidsskriftet Naturen (1887 –) førte også til at man i sterkere grad kom inn i den internasjonale litterære bytteforbindelse.

Det hadde vært en stor forbedring da biblioteket i 1897 hadde kunnet flytte inn i den nye sørfløyen av museets hovedbygning. Men også her meldte plassmangelen seg snart, og de problemene den skapte ble bare langsomt og i små etapper løst ved at man overtok noen mindre og spredt liggende rom som var blitt ledige etter avdelinger som flyttet ut. På denne måten trengte biblioteket seg etter hvert innover i lofts- og kjellerrom og andre tilfeldige lokaler i nabolaget. Minst av alt var dette plass som var egnet for oppbevaring av verdifulle boksamlinger. Noen god og forsvarlig løsning på dette problem fikk man ikke før langt senere. I virkeligheten skjedde ikke dette før i 1961, da biblioteket kunne flytte inn i en ny bygning, den første som var bygget for å være bibliotek for institusjonen. Dette vil bli omtalt senere. Mere betenkelig enn alle andre plassforhold ved biblioteket var det at boksamlingene i alle disse år hadde stått oppstilt i meget brannfarlige lokaler. Hele museumsbygningen var i virkeligheten et trehus bak yttervegger av mur. Men det gikk altså heldigvis godt.

I 1914 var cand.jur. Anton Mohr Wiesner (1879–1947) blitt ansatt som bibliotekar ved Bergens Museum. Han hadde egentlig ikke noen ordinær bibliotekarutdannelse eller bibliotekteneste bak seg da han gikk inn i stillingen. Men han hadde en betydelig erfaring som arkivar og utgiver foruten et omfattende lokalhistorisk og genealogisk forfatterskap. For Bergens Museum hadde han i foregående år utarbeidet en utmerket katalog over bibliotekets manuskriptsamling,ⁿ¹⁵⁵ og som få andre var han fortrolig med biografisk og genealogisk materiale og fremfor alt Bergens historie. Hans omfattende forfatterskap på disse felter viser det.

Bibliotekets katalogsystem, slik det var lagt opp av Ellen Brunchorst i 1890-årene, ble fortsatt og bygget videre ut. Den alfabetiske seddelkatalog fulgte stort sett de tidligere retningslinjer. Den systematiske katalog ble etter hvert utvidet og delt opp i 31 klasser, foruten en del sarsamlinger. Men flere av disse klasse hadde ingen videre inndeling. Innenfor andre klasser der det var gjort en mere detaljert oppdeling, var nok heller ikke denne fullgod hjelp annet enn i enkelte fag og områder. Til gjengjeld hadde man fått utarbeidet en kronologisk katalog over de eldste trykk i biblioteket.

To samlinger var særmerkte for Bergens Museums Bibliotek. Det var diplom- og dokumentksamlingen som inneholdt et stort antall diplomer og dokumenter fra middelalder og nyere tid. Denne samling var den største i landet etter Riksarkivets. Den annen samling av særlig interesse var arkivene etter flere av de store bergenske handelshus og håndverkslaug. Tidlig var man begynt å ta vare på dette materiale.

Hovedtyngden var fra 1700-tallet, men det fantes her også aktstykker fra tidligere perioder. [n156](#)

Når man ikke fikk gjort noe mere med å få utviklet et bedre katalogapparat, var årsaken den meget nærliggende at man manglet tilstrekkelig arbeidshjelp. I tidsrommet fra 1890 og frem til 1918 var det bare en stilling ved biblioteket. I 1918 ble det opprettet en assistentstilling og året etter fikk man mulighet til å anta en midlertidig assistent i halvdags stilling. Det var hele arbeidsstyrken til et bibliotek som man planla skulle overta universitetsbiblioteksoppgaver innen kort tid.

Det som var den utvilsomme styrke ved Bergens Museums Bibliotek, var den nære kontakt som eksisterte mellom biblioteket og bysamfunnet. I høy grad var dette bibliotekar Wieseners fortjeneste. Han var en aktiv og sentral medarbeider ved byhistorisk forskning og bevaringstiltak. Dette kom Bergens Museums Bibliotek til gode. Biblioteket fikk gaver, og det ble brukt.

7 Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs Bibliotek 1811–1915

Opprettelsen av et norsk universitet i Christiania i 1811 kom selvsagt til å få virkninger både for arbeidsoppgaver og arbeidsvilkår ved Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab og dets bibliotek. Fra da av og i lang tid fremover var det klart at alle krefter, både når det gjaldt personer og bevilgninger, ville bli konsentrert om det nye universitetet. Men selv om selskapet i Trondheim her tapte noe av sin betydning, oppga det aldri sin målsetting, å være et vitenskapelig forum og et lærdomsbibliotek for hele landet. Det sluttet ikke å spille en aktiv rolle i norsk forskning og kulturliv. Selskapet fortsatte å utgi vitenskapelige avhandlinger i sine *Skrifter*, selv om det nå gikk lenger tid mellom hvert bind enn tidligere. Det fortsatte også å støtte større forskningsoppgaver og vitenskapelige utgivelser som for eksempel Norges gamle Love,ⁿ¹⁵⁷ Ivar Aasens Grammatik og Ordbogⁿ¹⁵⁸ og Langes klosterhistorie.ⁿ¹⁵⁹

Biblioteket holdt ikke opp å utgi sine kataloger, men fulgte en plan som Rasmus Nyerup hadde skissert i fortalen sin katalog av 1808.ⁿ¹⁶⁰ Det kom ganske visst ikke til å skje med den regelmessighet og hyppighet som Nyerup hadde ønsket. Hans plan hadde vært å utgi trykte supplementskataloger hvert femte år, og så deretter hvert tyvende år en ny hovedkatalog. Det ble en for stor oppgave for

selskapets bibliotekar. Man måtte nøye seg med en rekke Continuations-Catalog(er). Den første kom i 1831, og deretter fulgte de neste i 1848, 1853, 1858, 1863, 1871 og videre med 10 års mellomrom frem til 1911. Selv om man ikke greidde å få gitt ut noen ny hovedkatalog, ble fortsettelseskatalogene sendt ut med forbausende stor regelmessighet. Det er også grunn til å nevne at disse Continuations-Cataloger var de første tilvekstkataloger som ble gitt ut i Norge. Universitetsbibliotekets årlige tilvekstkatalog kom først i 1838. [n161](#)

Både Nyerups katalog og tilvekstkatalogene var systematisk ordnet, og det manglet et alfabetisk register for forfatter og tittel. Dette var lite tilfredstillende etterhvert som boksamlingen vokste og Continuations-Catalogerne øket i tall. En ung assistent ved biblioteket, Carl Peter Parelius Essendrop (1818–1893), tok da på seg å omorganisere katalogene. Det ble utarbeidet en alfabetisk katalog på sedler. Både sedler og bøker ble påført oppstillingssignatur. Sedlene ble samlet i bind, meget likt den form som senere ble kjent under betegnelsen «Leidenerbind». Dette ble den gjennomgående alfabetiske hovedkatalog, og den ble fortsatt på stort sett uforandret måte i de neste hundre år.

Essendrop utarbeidet også en samling av de regler som skulle følges ved bibliografisk registrering, systematisk ordning og oppstilling av de enkelt bokverk i biblioteket. Dette regelverket var fra 1847, og var sikkert det første forsøk på å få satt opp alminnelige katalogiseringsregler i Norge. [n162](#) Men noen systematisk katalog ble

det ikke gjort opptak til på dette tidspunkt.

Et unntak fra den gjennomgående alfabetiske katalog utgjorde flere av de store bokgaver som biblioteket mottok. Til noen av dem var det knyttet bestemmelser, både om separat oppstilling og om egen katalog. Dette gjaldt således alt Christophers Hammers bokgave fra 1804, og senere ble det også en forutsetning ved Broder Lysholm Knudzons boksamling i 1869, Thorvald Boecks bibliotek i 1890 og Ingebrigt Hagens samling av bryologisk litteratur i 1917. Disse bestemmelser gjorde bruken av biblioteket i mange tilfeller unødig tidkrevende, da man måtte slå opp i flere kataloger for å finne ut om biblioteket eide et bestemt verk eller ikke. Til slutt hadde biblioteket åtte forskjellige alfabetiske kataloger som bare sammenlagt ga den fullstendige oppgave over bibliotekets samlinger. Flere av disse særkatalogene var registrert på sedler og kort av ulike format. De lot seg derfor ikke uten videre støpe sammen med hovedkatalogen.

Den systematiske ordning av bibliotekets boksamling var fastlagt alt i bibliotekets første tilvekstprotokoll fra 1768. Der var boksamlingen aksesjonsført i 22 hovedgrupper, foruten en 23. gruppe for manuskripter. Denne inndeling ble i 1806 avløst av den systematiske ordning i Rasmus Nyeups katalog, der samtlige verker var delt inn i 12 hovedgrupper med utgangspunkt i universitetenes tradisjonsbestemte fakultetsinndeling. Denne klassifikasjon var fullt i samsvar med det skjema som Det Kongelige Bibliotek i København hadde utviklet fra 1790. Da Essendrop i 1840-årene tok fatt på sin katalogreform, førte det også til visse endringer i klassifikasjonssystemet. Men med disse

endringer var Nyerups skjema fra 1808 gjeldende helt frem til 1947. Da ble det avløst av den systematikk som universitetsbiblioteket i Oslo hadde utviklet siden 1880-årene. Denne siste omlegging vil bli omtalt senere. [n163](#)

Ved inngangen til 1800-tallet var det Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs Bibliotek i overveiende grad et rent lærdomsbibliotek. Det hadde bevart den vitenskapelige karakter som Gunnerus hadde både selskapet og dets samlinger. Men i de siste par ti-år av 1700-tallet og helt frem til midten på 1800-tallet fikk det også et sterkt preg av å være et rent praktisk orientert landhusholdningsselskap som la stor vekt på den praktiske anvendelse av kunnskap og erfaring. Samtidig arbeidet selskapets mangeårige visepreses og preses, biskop Peter Olivarius Bugge (1764–1849) og sekretæren Conrad Nicolai Schwach (1793–1860) for at biblioteket skulle få et litterært preg. De ville ha samtidens litteratur bedre representert, og de ville gi boksamlingen et mere aktuelt preg. Så store resultater ga nok ikke disse bestrebelsler, for biblioteket manglet hele tiden meget av den faglitteratur som var en helt vesentlig forutsetning for arbeidet innenfor selskapets mest sentrale arbeidsfelter. To av selskapets medlemmer, presten Frederik Storm (1803–1883) som var visepreses og offiseren Theodor Broch skrev i 1843 i et brev til selskapet, at legene klaget over at biblioteket nærmest ikke hadde noen ting innenfor deres vitenskap, juristene sa det samme om forholdene for dere fag, og de som arbeidet innenfor naturvitenskapene påsto at den gamle litteraturen som biblioteket hadde på deres område var så gammel at den var til liten nytte for dagens forskning. [n164](#)

En stor forbedring, men på et helt annet område, var det at biblioteket sammen med museet i 1867 kunne flytte inn i en ny bygning på Kalvskinnet. I 80 år hadde biblioteket holdt til i katedralskolens hovedbygning, men de rom som selskapet hadde fått overlatt til sitt bibliotek var for lengst blitt håpløst utilstrekkelige. Derfor var det helt nødvendig å sørge for mere plass: Løsningen ble da første del av den museums- og biblioteksbygning som i dag står på Kalvskinnet. Det var arkitekt Christian Christie (1832–1906) som fikk oppdraget. Han hadde tidligere bygget stiftsarkivet og skulle senere bli enda mere kjent for sitt store arbeide ved restaureringen av Nidaros domkirke. Den nye biblioteks- og museumsbygning ble en enkel tre-etasjers bygning i ny-klassisk stil. Grunnplanet var T-formet med hovedfløyen langs Erling Skakkes gate.

Første etasje var beregnet til museets utstillinger og samlinger, men biblioteket var tildelt annen og tredje etasje. Fullt i samsvar med tidens biblioteksarkitektur, var det innredet en stor boksal som dekket gulvarealet i hovedfløyen og gikk gjennom de to etasjene, slik at øverste etasje var et bredt galleri langs ytterveggene med et midtparti åpent til etasjen under. Denne planløsning var i store trekk den samme som man få år tidligere hadde valgt ved de nye universitetsbiblioteksbygninger i Oslo og København. Selv om både dimensjoner og utførelse i disse to biblioteker var atskillig mere storslåtte, var likevel boksalen i det nye bygg på Kalvskinnet ikke uten estetisk helhetsvirkning. Foruten den store bokfløyen fikk biblioteket i tverrfløyen bakenfor innredet et leseværelse, et utlånskontor med arbeidsplass for bibliotekaren, foruten et arkivrom. Der betenkelige ved bygningen var at alle indre konstruksjoner var av tre og derfor

meget brannfarlige.

Da biblioteket flyttet inn i den nye bygning i 1867, var boksamlingen på ca. 35 000 bind. Bygningen var planlagt til å gi plass til bort imot 100 000 bind, men bindtallet kom nok opp i 175 000 før biblioteket i 1938 fikk en ny utvidelse som virkelig monnet.

I 1857 ble Videnskabs-Selskabet i Christiania opprettet, og fra da av var ikke lenger Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab lenger det eneste vitenskapelige akademi i Norge. Noen umiddelbar forandring førte ikke dette til i Trondheim, men det understøttet en utvikling som allerede hadde vært i gang i noen ti-år, som ble mer tydelig i den følgende tid. I 1874 fikk selskapet nye statuetter, og de avgrenset virksomheten til naturhistorie og arkeologi. Samtidig ble museets samlinger en mere fremtredende del av virksomheten, og museet fikk en egen konservator. Tidligere var det bibliotekaren som hadde tatt seg av denne oppgave.

Biblioteket var den enhet som minst ble minst berørt av endringene i 1874. Det skulle ganske visst fortrinnsvis utvikles innenfor de naturhistoriske, arkeologiske og historiske disipliner, men det skulle like fullt være et almennevitskapelig lærdomsbibliotek. Dette var nok en mer kravstor målsetting enn man hadde midler til, og i årene som fulgte kom det stadig klager over at biblioteket ikke var i stand til å oppfylle de forventningene som mange av dets brukere satte til det. Mer og mer ble det klart at biblioteket greidde lite mere enn å være et

bibliotek for museet. Det som gjorde biblioteket til en verdifull kulturinstitusjon, var de mange donasjoner som det hadde mottatt helt fra Gerhard Schønings tid og frem til Thorvald Boecks samling på begynnelsen av 1900-tallet.

I 1896 påtok stiftsakivar Kristian Koren (1863–1938) seg å bestyre selskapets bibliotek ved siden av sitt embete som sjef for stiftsarkivet i Trondheim. Dette var til stor fordel for biblioteket. Han gikk i gang med en tiltrengt opprydning, og han gjorde samlingene mere kjent også utenfor den nærmeste krets av museets og bibliotekets brukere og venner. Hans tjeneste som bibliotekar varte frem til århundreskiftet da han ble avløst av arkeologen Theodor Petersen (1875–1952) som også hadde oppdraget som en bistilling ved siden av at han var lærer ved katedralskolen. I 1915 ble Theodor Petersen utnevnt til konservator og sjef for den antikvariske avdeling ved museet, og det er fremfor alt i denne stilling han kom til å gjøre sin største innsats for Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs Museum.

For biblioteket kom utnevnelsen av hans ettermann, dr. philos. Johan Daniel Landmark (1876–1938) til å bety et skille i bibliotekets historie. Han var den første bibliotekar i lønnet full stilling. Av studium var han humanist, den filosofiske doktorgrad hadde han fått på religionsfilosofisk avhandling, og ved sitt forfatterskap kom han til å levere flere betydelige bidrag til norsk og europeisk lærdomshistorie. Han ble derfor en god formidler av den kulturarv som selskapets bibliotek representerte.

8 Andre vitenskapelige og faglige biblioteker

Ut over disse tre vitenskapelige og almenfaglige biblioteker – Universitetsbiblioteket i Oslo, Bergens Museums Bibliotek og Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs Bibliotek – var det i tiden før århundreskiftet bare noen meget få institusjoner i landet som hadde boksamlinger og innkjøpsbevilgninger av en slik størrelse at de kunne gi institusjonens egen virksomhet den hjelp den hadde bruk for. Langt mindre kunne de påta seg å gå inn i et landsomfattende, forpliktende samarbeide med andre biblioteker. Innenfor de fagområder som det var naturlig de skulle dekke, hadde de problemer når det gjaldt å ta på seg ansvaret for litteraturanskaffelser, stå for utlån av bøker og skrifter og å gi de bibliografiske og faglige opplysninger som det var spørsmål etter. Det tok også mange år før landet fikk bygget opp et høyere undervisningsvesen og forskningsvirksomhet på mange fagområder. Det skjedde først godt inn på 1900-tallet, selv for så sentrale fag som for eksempel teknologi, handel og økonomi. Lenge måtte studenter og forskere innenfor disse fag og flere andre søke til utlandet for å få den undervisning og få de forskningsmuligheter som de trengte og ønsket seg. Frem til utgangen av 1800-tallet var det bare få fagbiblioteker som var i stand til å gi de nødvendige tjenester her. Disse boksamlinger fant man ved høyskoler, museer, offentlige administrasjonskontorer og enkelte andre faglige institusjoner. Men mange var de ikke.

8.1 Norges Landbrukshøgskoles Bibliotek 1859–

Den høiere Landbrugsskole paa Aas ble opprettet i 1859. I 1897 fikk den nytt navn, *Norges Landbrugshøgskole*, og dette markerte også de betydelige utvidelser av virksomheten som alt hadde funnet sted eller som var planlagt.ⁿ¹⁶⁵ Norges Landbrukshøgskole skulle gi studentene den høyeste utdanning innenfor de viktigste landbruksfag, foruten at den skulle stå for forskning og faglig utviklingsarbeide. For å kunne løse disse oppgaver var det selvsagt nødvendig å ha tilgang til et vel utbygget bibliotek.

Men begynnelsen var meget beskjeden. Biblioteket måtte bygges helt fra første bok, og det var heller ingen samlinger i det faglige nabolag som en kunne dra nytte av. To år etter opprettelsen av landbruksskolen – i 1861 – var boksamlingen ikke på mere enn 416 bind, og i 1867 tok man ikke imot mere enn 17 løpende tidsskrifter. Samme år ble også den første bibliotekar tilsatt. Det var en av skolens lærere, som i tillegg til sine undervisningsplikter også måtte påta seg å stå for bibliotek tjenesten. Denne ordning var selvsagt helt utilstrekkelig. Likevel fortsatte den å vedvare helt frem til 1917. Det var nok også årsaken til at biblioteket hverken fikk den tilvekst eller utvikling som det burde ha fått, og at brukerne heller ikke fikk de tjenester de burde ha hatt krav på.

Da direktør Nils Ødegaard (1853–1925) i 1909 skrev høyskolens

historie til 50-års jubileet, fremhevet han at det hadde vært uheldig at bibliotekoppgavene hele tiden hadde vært overlatt til en av høyskolens lærer, som aldri hadde kunnet avse den nødvendige tid til dette arbeide. «En omordning av bibliotekarstillingen synes derfor at være nødvendig, saameget mere som bibliotekets størrelse stadig tiltar.»ⁿ¹⁶⁶ Men det skulle gå enda 8 år før man oppnådde å få tilsatt en bibliotekar i hovedstilling.

Tilveksten til bibliotekets samlinger var lenge heller ikke særlig stor. I 1909 var boksamlingen på rundt 10 000 bind. Når det gjaldt norsk landbrukslitteratur, mente man at man hadde en bort imot fullstendig samling. Av dansk og svensk faglitteratur regnet man med å være forholdsvis godt forsynt, men av all annen utenlandsk landbrukslitteratur var det lite man eide. Det forstår man, når man får vite at i 1919 hadde ikke biblioteket mer enn 14 180 bind, og antallet av løpende tidsskrifter bare var 129. Periodika og serieverk utgjorde hele tiden en vesentlig del av den årlige tilvekst, mellom 60 og 70%. Dette skyldtes bibliotekets 155 bytteforbindelser, der biblioteket kunne gjøre bruk av høyskolens egne faglige utgivelser.

I 1869 var bibliotekets første katalog trykt, og i årene som fulgte kom tre tilleggs kataloger, stort sett med fem års mellomrom. I 1898 var en ny hovedkatalog ferdig. Også den ble i de følgende år supplert med tre tilleggs kataloger. I 1914–1915 ble de avløst, denne gang av en fullstendig katalog på kort, der tilveksten ble ført inn etter hvert som den kom til biblioteket. Den faglige inndeling var lenge meget enkel. Den besto i en oppdeling i 15 grupper. Senere øket inndelingen til 23

hovedavdelinger, som igjen var delt opp i et skiftende antall underavdelinger.

Biblioteket kunne fra først av bare ta sikte på å være et internt bibliotek for høyskolen, der samlingene ved de enkelte institutter utgjorde en vesentlig del av det samlede litteraturtilbud. Men etter hvert utviklet det seg en fastere organisert enhet av hovedbibliotek og instituttbiblioteker. Dette ga større effektivitet både for høyskolen som helhet og for bibliotekteneste sett i landssammenheng.

I ettertid kan man selvsagt undre seg over at høyskolen så vidt lenge kunne greie seg med et bibliotek med disse beskjedne samlinger og uten noen bibliotekar i fast hovedstilling. Det burde vel heller ikke høyskolen ha kunnet. Lenge måtte derfor både institusjonen og mange av dens lærere og forskere stadig søke hjelp ved universitetsbiblioteket. I lengden var selvsagt ikke dette noen brukbar ordning. Universitetsbiblioteket kunne ikke forplikte seg til å dekke alle fagområder, og landbruksvitenskap var et av de fagfelter som det tidlig og helt klart måtte si fra seg ansvar for. Dette skjedde alt før århundreskiftet. For landbrukshøyskolen var det også i lengden ganske uholdbart å være så sterkt avhengig av et bibliotek som lå så vidt langt borte som universitetsbiblioteket gjorde. Dette var merkbart den gang da reisetid og reisemuligheter var langt mere tidkrevende enn de er i dag.

Derfor var det et klart ønskemål for høyskolen å bli langt mere

selvforsynt når det gjaldt egne litteratursamlinger og tjenester. Andre landbruksskoler og landbruksinstitusjoner rundt om i landet henvendte seg også etter hvert og i stigende grad til høyskolens bibliotek for å få hjelp. Man forsto at på lengre sikt måtte biblioteket påta seg oppgaven å fungere som et landbruksvitenskapelig riksbibliotek. På grunn av sin beliggenhet så pass langt utenfor det nærmeste bibliotekmiljø, var det likeledes nødvendig at biblioteket ble bedre utrustet både når det gjaldt almen faglitteratur og når det gjaldt flere tilgrensende fagområder. Men dette utbygging av landbrukshøyskolens bibliotek kom i det alt vesentlige til å skje etter 1920.

8.2 Biblioteket ved Det Veterinær-pathologiske Laboratorium 1891–

Alt før opprettelsen av Den høiere Landbrugsskole paa Aas var det gjort tiltak for å få i stand et nytt fagbibliotek på et tilgrensende område, veterinærmedisinen. I 1840-årene hadde professor, dr. med Christian Bianco Boeck (1798–1877) begynt å samle inn veterinærmedisinsk litteratur til undervisning og forskning. Dette var en nærliggende oppgave for ham, da han fra 1840 hadde vært ansatt som professor ved universitetet i fagene fysiologi, anatomi og veterinærmedisin. Men alt tidligere helt fra 1828, hadde han vært utnevnt til lektor ved en planlagt norsk veterinærskole. Denne ble det imidlertid ikke noe av før langt senere. [n167](#)

Det var først i 1889 at planen om et veterinærmedisinsk bibliotek ble tatt opp igjen. Da foreslo veterinærdirektør Ole Malm (1854–1917) at det skulle bli gitt en årlig bevilgning på kr. 200,- til innkjøp av veterinærmedisinsk litteratur. Han gjorde det fordi det både i de vitenskapelige spesialbiblioteker og i Universitetsbiblioteket var en «næsten fuldstændig Mangel paa veterinær-videnskabelig Literatur». [n168](#) Forslaget førte frem. I 1891 ble *Det veterinær-pathologiske Laboratorium* opprettet. Samtidig fikk det et bibliotek, og i 1894 ble den første katalog over boksamlingen trykt og gitt ut. [n169](#) Den omfattet ikke mere enn godt og vel 500 bind. Men samlingen var iallfall kommet i stand, og frem til 1908 vokste den til omkring 3 000 bind. Samme år skrev den tidligere veterinærdirektør Halvor Horne (1866–1952) en artikkel der han redegjorde de meget vanskelige arbeidsforhold som alle brukere av dette bibliotek hadde å stri med. Han understreket også betydningen av at man i landet fikk adgang til et godt utvalg av den viktigste og mest aktuelle litteratur innen fagområdet. Derfor ble det på statsbudsjettet søkt om at det måtte bli ført opp en fast årlig bevilgning til et bibliotek. [n170](#)

Noen radikal endring av forholdene førte likevel ikke dette til. I årene 1908–1913 var den årlige bevilgning til biblioteksdriften på kr. 1 900.–, og boksamlingen var i 1914 ikke større enn 4 200 bind. [n171](#) Dette år ble det gitt ut en katalog over samlingen. Like fullt var man klar over bibliotekets betydning og nødvendighet. Det var landets eneste samling av veterinærmedisinsk litteratur, og fra 1914 var biblioteket også ført opp som en egen avdeling ved instituttet. Navnet Veterinær-Instituttets bibliotek fikk det i 1914, og dette beholdt det helt frem til 1938. Da ble det overført til Norges Veterinærhøgskole som var blitt

opprettet i 1936.

8.3 Andre høyskoler

I ettertid kan man undre seg hvor sent det var før Norge på flere viktige fagområder fikk regulær undervisning på universitets- og høgskolenivå. Studenter som ville ha utdannelse innenfor ingeniørfag, byggekunst, odontologi, bedriftsøkonomi og flere andre fagområder måtte som regel reise ut til andre land. Det gjorde de da også, og da først og fremst til Danmark og Sverige, men i stor utstrekning likeledes til Tyskland, England og etter hvert også til De Forenede Stater.

Det er klart at en slik løsning av utdannelsesspørsmålet var til fordel for de mange som fikk sin undervisning utenlands. Men det var nok også flere som av denne grunn ikke fikk en utdannelse som de gjerne skulle hatt. En varig og brukbar ordning var det iallfall ikke. Landet måtte derfor få bygget ut sitt eget undervisningssystem, slik at det kunne bli mest mulig selvhjulpent. Dette tok man etter hvert opp, og i løpet av de første to-tre ti-år av 1900-tallet fikk vi flere nye høyskoler. *Norges Tekniske Høyskole* ble vedtatt opprettet i 1900, og den begynte sin undervisning i 1910. *Norges Tannlegehøyskole* innledet sin virksomhet i 1928, og den fungerte som selvstendig, uavhengig undervisnings- og forskningsinstitusjon frem til 1959. Da ble den tilsluttet Universitetet i Oslo som Det Odontologiske Fakultet. *Norges Handelshøyskole* ble etter mange års forarbeide opprettet i 1936, men

det var først etter Den annen verdenskrig at den kom i full, regulær virksomhet i 1945.

Alle disse tre institusjoner måtte ha, og fikk også etter hvert bygget ut en bibliotekjeneste. Men utviklingen skjedde i et senere tidsrom, og de vil derfor bli omtalt der.

8.4 Tromsø Museums Bibliotek 1872–

Fra 1870-årene og frem mot århundreskiftet ble det opprettet flere museer i landet. De hadde som siktemål å vise og forklare norsk natur og norsk kulturliv. Som regel var det organisasjoner, foreninger eller sterkt interesserte enkeltpersoner som sto bak tiltaket. Men etter hvert kom stat og kommuner inn med den helt avgjørende og faste økonomiske støtte. I dag er de fleste av disse museer rent offentlige institusjoner.

Disse museer var enten flerfaglige eller mere avgrensede kunst- og kulturhistoriske museer, ofte med en klar landsdelsorientering. Ingen av dem så det som noe egentlig mål å bygge opp noe mer enn et bruksbibliotek for arbeidet innenfor sin egen institusjon. De bøker de anskaffet eller fikk som gave, ble nesten alltid sett på som nødvendige hjelpemidler i det daglig interne museumsarbeide, men sjeldent som noe annet og noe mer.

Av de museer som ble opprettet i 1870-årene, kom Tromsø Museum til å bli stående i en ganske spesiell stilling.¹¹⁷² Det ble opprettet i 1872 som en egen selveiende stiftelse. Vanlig statsinstitusjon ble museet ikke før på midten av 1900-tallet. Men lenge før det hadde statstilskuddet vært en helt nødvendig forutsetning for vedlikeholdet, driften og omfanget av den vitenskapelige virksomhet. Det var interesserte folk fra byen og omlandet som sto for opprettelsen. Idèen og planen hadde vært der i mange år. Den direkte foranledning kom med den store stiftsutstillingen i 1870.

Initiativtakerne måtte selv lenge stå for utførelsen av mesteparten av det daglige arbeide; Særlig i de første årtier hadde museet ganske særegne og vanskelige arbeidsforhold. Museet var den eneste institusjon i sitt slag nord for Trondheim, og det kunne derfor ikke få noen støtte eller søke samarbeid med noe faglig miljø innen den nærmeste omkrets. Som museum sto det overfor oppgaven å skulle arrangere utstillinger for den interesserte almenhet, samtidig som det skulle være en forskingsinstitusjon for Nord-Norge og de arktiske områder. Det ble særlig fagene botanikk, zoologi, geologi, arkeologi, etnografi og samisk kultur museet følte en forpliktelse til å arbeide innenfor.

For museet var det helt fra første stund en nødvendighet å bygge opp et faglig bibliotek. Fra før fantes det ingen boksamling i byen som kunne være til hjelp for museet og for de folk som var knyttet til det og arbeidet for det. Til å begynne med var oppbyggingen av biblioteket helt avhengig av gaver fra interesserte folk i byen og landsdelen. Hjelp

fikk fikk biblioteket, og det i stadig økende grad, da museet fra 1878 begynte å utgi sin egen skriftserie, *Tromsø Museums Aarshefter*. Med denne som grunnlag ble det inngått bytteavtaler med tilsvarende publikasjoner, og snart var disse langt den viktigste tilvekstkilde for museet. I 1880 hadde man 120 bytteforbindelser. I 1918 var tallet steget til 244. Det var bytteforbindelsene som bar bibliotekets tilvekst. [n173](#)

Men helt fra de første virkeår var det gaver som utgjorde en fremtredende del av tilveksten. I 1890 overtok museet boksamlingen til en av sine grunnleggere og ledere, geologen Karl Pettersen (1826–1890). Størst og mest verdifulle av de gaver museet fikk i disse år var de samlinger Just Quigstad (1853–1957) ved flere anledninger ga til museet. Det var store samlinger av samiske trykk foruten andre betydelige boklige bidrag til finsk-ugrisk språk- og litteraturforskning. [n174](#)

Også på andre måter viste Quigstad sin store interesse for museet. Han var bestyrer av de samiske samlinger der helt fra 1884 og frem til 1931. Dessuten gjorde han på mange måter, som politiker, oppnevnt tillitsmann og sakkyndig i mange kommisjoner, men fremfor alt som forsker, en avgjørende innsats for museets posisjon og virksomhet.

Kjøp til samlingene var det derimot lite av. Den årlige bokkjøpsbevilgning fra 1878, og de nærmest følgende var bare på kr. 200,- pr. år. I 1875 meldte årsberetningen at det innenfor faget

arkeologi ble abonnert på to svenske og et dansk tidsskrift.ⁿ¹⁷⁵ Det var det hele. Omkring 1920 var boksamlingen neppe på mere enn rundt 7 000 bind.

I de første ti-år holdt museet til i leiete lokaler. I 1895 kunne de flytte inn i den nye museumsbygning. Det ga ganske andre arbeidsforhold og magasinforhold for biblioteket, selv om det ikke varte så lenge før plassmangelen meldte seg også der.

Arbeidet ved biblioteket ble utført av konservatorene og styrets medlemmer på frivillig basis og i tillegg til deres ordinære arbeide. Det var først i 1920-årene at biblioteket fikk en egen biblioteksmedarbeider, og det skulle gå enda 30 år før den første fagutdannede bibliotekar ble ansatt i ordinær stilling. Det er klart at med en så beskjeden størrelse på sine samlinger var det lite biblioteket kunne påta seg ut over det å være et internt hjelpemiddel for museet og dets

nærmeste krets av interesserte venner. Tromsø Museums Bibliotek gikk inn i universitetsbiblioteket i Tromsø da det ble opprettet i 1969.

8.5 Stavanger Museums Bibliotek 1877–

Tromsø var ikke den eneste by i landet som fikk et museum og en museal forskningsinstitusjon i slutten av 1800-tallet. På flere steder ble det da opprettet kunstgallerier, kunstindustrimuseer og kulturhistoriske samlinger, de siste ofte med sterk tilknytning til landsdelen.ⁿ¹⁷⁶ Et av disse museer hadde imidlertid en videre og mere faglig ramme for sin virksomhet. Det var Stavanger Museum, grunnlagt av interesserte borgere i 1877. Her som i Tromsø var arbeidsfeltet naturhistorie, arkeologi og almen kulturhistorie. Selv om man var klar over at man trengte et bibliotek for arbeidet i museet og den forskning som knyttet seg til dette, ble aldri opprettelsen av et bibliotek noen selvstendig arbeidsoppgave. Biblioteket var et arbeidsredskap for museets egne medarbeidere og den nærmeste krets rundt museet.

Begynnelsen var naturligvis meget beskjeden. I den første årsberetning fra museet står det at biblioteket eide 61 bind.ⁿ¹⁷⁷ Dette var lite, og stor var heller ikke den årlige tilvekst i de nærmeste ti-år fremover. Museet hadde ingen fast offentlig bevilgning av en slik størrelse at det var mulig å foreta årvisse og planmessige innkjøp av faglitteratur. Lenge så heller ikke museet det som noen forpliktelse å bygge opp noe fagbibliotek. Helt frem til 1960-årene ble biblioteksoppgavene utført av en av konservatorene ved siden av det

ordinære museumsarbeide.

Da museet i 1890 begynte å utgi en egen faglig skriftserie, Stavanger Museums Aarshefte, øket tilveksten til biblioteket, og den fikk en mere målrettet karakter. På grunn av sin egen utgivelse kom museet nå med i den internasjonale utveksling faglige og vitenskapelige publikasjoner. I mange år fremover var bytteforbindelsene museets viktigste akkvisisjon, og den var en vesentlig forutsetning for at biblioteket kunne holde seg til en viss grad om utviklingen innenfor museets fagfelt. Det var ikke urimelig å tro Stavanger Museums Bibliotek selv mottok betydelig mer enn det ga innenfor denne utveksling. I 1891 sendte museet sitt årshefte til 31 vitenskapelige institusjoner. 12 år senere var utsendingene øket til over 160 institusjoner. Markert økning ble det også etter at museet i 1909 hadde opprettet en egen antikvarisk avdeling. Bytteforbindelsene sikret museet verdifull faglitteratur, og da først og fremst tidsskriftrekker og serieverk. Oppslagsverk, håndbøker og monografier ble biblioteket derimot hele tiden meget sparsomt forsynt med. Dette førte til at museets forskere og medarbeider fikk dårligere arbeidsvilkår enn de burde hatt. I alt for stor grad kom de til å bli avhengige av lån av litteratur fra andre biblioteker, [n178](#) og det begrenset uten tvil arbeidsmulighetene.

8.6 Arendals Bibliotek og Museum 1832–1908

Så tidlig som i 1832 ble det opprettet et bibliotek og museum i Arendal, *Arendals Skoles offentlige Bibliothek og Museum*. Nest etter museene og bibliotekene i Bergen og Trondheim, var dette det eldste museum og faglige bibliotek utenfor hovedstaden. Det syv år eldre Bergens Museum hadde da også vært forbildet for den institusjon som man nå ville søke å bygge opp i Arendal.

Mange andre biblioteker og offentlige boksamlinger var det ikke i landet på den tid. De var alle meget beskjedne av størrelse. De fleste av dem fantes ved skoler, høyskoler eller en og annen statlig institusjon. Brukerne av deres samlinger kom også i de fleste tilfeller fra institusjonens egen nærmeste krets. Tiltaket i Arendal hadde derfor så avgjort karakter av å være et pionerarbeide.

Fra før av fantes det et privat leseselskap i byen, *Arendals Læseselskab*. Det var stiftet en gang omkring år 1800. I 1833 hadde selskapet 56 medlemmer, og den trykte katalogen over boksamlingen, som selskapet ga ut det året, registrerte 1 550 bind. Alt i 1842 kom det en ny katalog, og da var bindtallet øket til 2 820. Selskapets bokbestand besto først og fremst av skjønnlitteratur og

underholdningslesing.

Dette litteraturtilbudet var det flere som mente ikke var tilstrekkelig for et bysamfunn som Arendal, og i 1832 tok derfor fem av byens fremste menn initiativet til å opprette et offentlig bibliotek og museum. I første årgang av byens eldste avis, *Vestlandske Tidende*, offentliggjorde de en innbydelse til byens borgere og til en krets av interesserte i distriktene omkring byen. Der satte de opp et program for de oppgaver som de mente at det planlagte bibliotek og museum burde arbeide for. De ville skape et alment fagbibliotek til fremme av «Cultur, Oplysning og god Smag», og de ville reise et museum for naturhistorie og kulturhistorie. De fremhevet at en av de største hindringer for «almeen Oplysnings raske Fremskridt i vort Fødeland er uidentvivil den totale Mangel paa offentlige Indretninger og Hjælpemidler til at vække Almen Aand, uddanne vor Smag og udvide vore Kundskaber. Gode Bøgers Læsning regnes med Rette blant de hensigtsmæssigst Midler til at bevirke Oplysningens Fremme», skrev de. Alt i neste nummer av avisen fulgte «Plan og Bestemmelser for det af Undertegnede oprettede Bibliothek og Museum».

De som sto for denne plan, var selvsagt klar over at det ville ta tid å få bygget opp et brukbart bibliotek. Men derfor så de det som viktig at man kom i gang snarest mulig, slik at byen både fikk et sted der folk kunne finne de bøker de trengte til sitt arbeide og sine studier, og der de kunne få se bøker og skrifter de ville ha interesse av å lese for egen kulturell orientering og for god underholdning. Dessuten var det av betydning å få et sted der man tok vare på de litterære kulturverdier

som alt fantes i byen og i distriktet, men som ikke var tilstrekkelig sikret mot tap og ødeleggelse.

Både biblioteket og museet ble lagt til den høyere skole. Det løste plassproblemet, samtidig som det ga skolens lærere og elever nyttig orientering og en verdifull litterær stimulans. Men dette var bare en midlertidig ordning. Alt i 1840 flyttet både biblioteket og museet inn i nye lokaler i et to-etasjers trehus oppe på Tyholmen, Doctor Møllers Minde. Navnet hadde huset fått etter en av sine grunnlegger og donatorer, Eidsvollsmannen Alexander Møller (1762–1847). Her ble både biblioteket og museet værende frem til 1881, da det flyttet inn i den store, nye bygning for den høyere skolen på Tyholmen.

Selvsagt var det vanskelig å drive et bibliotek og et museum utelukkende ved gaver og frivillig arbeidsinnsats. Et bibliotek som får sin tilvekst hovedsakelig ved gaver, kommer etter all erfaring til å bli sittende med en boksamling av et helt tilfeldig preg. Det må likevel understrekes at biblioteket i Arendal både alt i de første grunnleggende år og senere fikk en oppsiktsvekkende verdifull samling av eldre bokverk. Alt i alt har biblioteket i dag vel 15 trykk fra tiden før 1550 og rundt 60 trykk fra den siste halvdel av 1500-tallet. Fra 1600-tallet har biblioteket godt over 100 trykk. Det eldste trykk i samlingen er *Liber Decretorum* (Basel 1499). Biblioteket eier også Gotfred av Ghemens (??–ca.1510) utgave av den sjællandske lov fra 1505 og Christen Pedersen (ca. 1480–1554) *Alle Epistler oc Euangelica som lesis alle Søndage i Aared*, trykt i Paris i 1515. Av Christian III.s store, praktfulle danske Bibel fra 1550 har biblioteket

hele 5 eksemplarer. Disse og flere andre bokverk gir biblioteket i Arendal en fremtredende plass i norsk boklig og litterær kultur.

Når biblioteket i Arendal har fått så mange sjeldne og verdifulle verk fra tidligere tid, skyldes det at de tallrike gaver det mottok fra sine grunnleggere og fra en krets av interesserte folk i byen og i landsdelen. Doktor Møller ga således hele sin boksamling til biblioteket. En annen av grunnleggerne, statsråd Ove Vincent Lange (1797–1870), overlot en betydelig samling av politiske trykk fra 1814 og etterfølgende år til den institusjon han hadde vært med til å opprette.

Det betød også meget at Arendal på 1800-tallet med sin store handelsflåte hadde en nær forbindelse med utlandet. Det ga bysamfunnet både bøker og boklig stimulans som det ellers ikke ville fått.

Men en slik interesse, hvor sterk og prisverdig den enn var i utgangspunktet, var det likevel ikke tilstrekkelig til å oppdrive og drive et bibliotek over et lengre tidsrom. Det var rektor Axel Smith (1813–1876) fullt klar over da han i 1860, som bibliotekets ansvarshavende leder, ga ut en ny ajourført katalog over boksamlingen. Den inneholdt også en fortegnelse over «Oldsager og Kunstgjenstande» foruten en kort oversikt over bibliotekets historie. Han måtte da bare konstatere at almenhetens interesse for samlingene var blitt betydelig mindre siden de første grunnleggende år.

I motsetning til Læseselskabets katalog fra 1833, som var en litt tilfeldig, men stort sett alfabetisk ordnet registrering av boktitlene, av og til med angivelse av forfatternavn, men aldri med opplysninger om trykkested og trykkeår, var Smiths katalog en systematisk fortegnelse ordnet etter fag og med alle nødvendige bibliografiske data. Ikke uventet var teologi, historie, geografi og skjønnlitteratur av de best representerte fagområder. Alt i alt hadde biblioteket da en samling på rundt 4 000 bind fordelt på 2 400 titler. To år senere, i 1862, fikk det en større tilvekst da Arendals Læseselskab ble oppløst og boksamlingen ble delt mellom skolens lærer- og elevbibliotek og Arendals Bibliothek og Museum.

I 1866 fikk biblioteket en egen bibliotekar. Det var en av den høyere skolens lærere, og stillingen var bare en bistilling ved siden av lærergjerningen ved skolen. Det var derfor begrenset hvilke plikter han kunne bli pålagt. Således var det skolens rektor Gustav Gjessing (1835–1921) som i 1833 utarbeidet den nye store hovedkatalogen over samlingen. Med 10 senere tilleggs kataloger er den fremdeles et nyttig hjelpemiddel. Den viste således den betydelige tilvekst som biblioteket hadde fått de siste par ti-år. Det var en tilvekst som fortsatte inn på 1900-tallet. Et avgjort fremskritt var det likeledes biblioteket og museet i 1881 kunne flytte inn i den nye, monumentale skolebygningen øverst på Tyholmen. Der ble den værende helt frem til 1914.

I lengden var det selvsagt ikke mulig å holde bibliotekets virksomhet gående bare ved frivillige tilskudd fra private institusjoner og ved

gaver fra interesserte mennesker i byen og i omlandet. Fra 1897 overtok derfor Arendal kommune forpliktelsen og ansvaret for hele bibliotekets drift. Noen år senere, i 1908, ble museet skilt ut og gjort til en egen selvstendig institusjon. Dermed var biblioteket blitt etablert som et vanlig kommunebibliotek slik vi i dag kjenner det. Samlingene derimot var langt fra vanlige, og det gjaldt både arten og størrelsen. Biblioteket i Arendal hadde større og mere omfattende samlinger av bokverk og trykk helt fra de aller eldste tider og frem til midten av 1800-tallet enn de fleste andre biblioteker i landet. I 1912 var biblioteket med sine 18 000 bind det fjerde største folkebibliotek i landet.

Selv om fremveksten Arendal Bibliotek og Museum skjedde tidligere og kanskje i noe større bredde enn ved tilsvarende biblioteker i de fleste andre byer i landet, har det like fullt klare likhetstrekk med den alminnelige utvikling av boksamlinger og bibliotektenester mange andre steder. De begynte ofte som private leseselskaper der formålet var å gi medlemmene adgang til god og aktuell litteratur. Flere steder ble disse fortsatt og utvidet til åpne, almene kulturtiltak med bibliotek, museum og foredragsvirksomhet i folkeakademier som fremste programposter. Alt sammen ble opprettet og drevet på privat initiativ og ved donasjoner, private tilskudd og frivillig arbeidsinnsats. Men mot slutten av 1800-tallet ble det de fleste steder klart at dette i lengden ikke var noen varig, holdbar ordning. Derfor kom kommunene etter hvert til å overta ansvaret og forpliktelsene ved bibliotekoppgavene. Samtidig gikk bibliotekene over til å bli alminnelige folkebiblioteker med et bredt, allsidig litteraturtilbud til alle aldersgrupper og yrkesgrupper både når det gjaldt skjønnlitteratur

og generell faglitteratur. Biblioteket i Arendal var således også et av de første folkebibliotekene som fikk en egen barneavdeling. Det skjedde alt i 1855.

Museene i Tromsø, Stavanger og Arendal var de første større i landet som i tillegg til sine samlinger for øvrig tok sikte på å bygge faglige boksamlinger.

Den videre utvikling av disse ter biblioteker som her er omtalt, var høyst forskjellig. Tromsø Museums Bibliotek gikk inn i universitetsbiblioteket i Tromsø da dette ble opprettet i 1969. Her ble det et meget verdifullt tilskudd til samlingene som skulle bygges opp. Biblioteket ved Stavanger Museum fortsatte å være et rent museumsbibliotek, men det fikk etter hvert et forholdsvis bredt fagområde innenfor zoologi, kunst- og kulturhistorie og lokalhistorie. Arendal Bibliotek og Museum ble i 1908 delt i to institusjoner, et museum og et alment bibliotek. Biblioteket ble da et vanlig kommunalt folkebibliotek for Arendal kommune. Utviklingen av dette vil bli omtalt senere i denne fremstilling.

8.7 Stortingsbiblioteket 1871–

Det kom naturlig nok til å ta tid å bygge opp alle de politiske og administrative institusjoner som den nye norske stat trengte for å kunne fungere på en tilfredstillende måte. Dette gjaldt også for Stortinget. I årene frem til 1869 møtte det vanligvis bare hvert tredje år. I tidsrommet fra 1814 og frem til 1854 holdt det til i katedralskolens bygning i Dronningens gate. Fra 1854 og frem til den nye stortingsbygning sto ferdig i 1866, var det universitetets festsal i Domus Academia som var Stortingets møtelokale. Egen bygning og ikke mindre ordningen med årlige stortings sesjoner skapte både muligheter og langt større behov for en bedre utbygget administrasjon med hjelpemidler for representantene.

Alt i 1818 hadde stortingsmann Ingelbrecht Knudssøn (1776–1826) foreslått at man skulle kjøpe inn en del bøker til bruk i det daglige arbeide. Det ble også gjort, og man fikk en del bokverk, vesentlig lovsamlinger foruten referater fra Riksforsamlingen på Eidsvoll og de første stortings sesjoner. [n179](#) Men noen fast innkjøpsbevilgning fikk man ikke. Tvert i mot var det de som hevdet at det var rimelig at representantene selv skaffet seg den litteratur de hadde bruk for. Det var ikke før i 1871 at kom en fast årlig bevilgning til kjøp av bøker. Til å begynne med var det stortingets arkivar og senere stortingets kontorsjef som hadde ansvaret for biblioteket. Men i 1876 ble det

bevilget lønn til assistent ved biblioteket. Det var stortingsreferent Albert Bjerck (1844–1910) som ble ansatt, og i 1887 ble han forfremmet og utnevnt til stortingsbibliotekar. Dette var den første faste heldagsstilling ved stortingsbiblioteket. Bjerck innehadde stillingen like til sin død i 1910. Han ble da etterfulgt av bibliotekar Karl Fischer (1861–1939). To år senere ble det i tillegg til bibliotekarstillingen opprettet en bibliotekassistentstilling.

Fra først av hadde man ikke tatt sikte på å skape noe mer enn et håndbibliotek for stortingsrepresentantene. Men det var flere blant representantene og i administrasjonen som så lenger og mot større mål. De ville bygge opp et politisk, historisk og samfunnsvitenskapelig bibliotek med et naturlig tyngdepunkt i tidsrommet etter 1814.

I 1880 forelå det en trykt katalog over boksamlingen, og den ble i de følgende to år supplert med tilleggsfortegnelser.ⁿ¹⁸⁰ I 1890 eide biblioteket rundt 18 000 bind. Tilveksten var jevnt økende frem til 1920, da hele samlingen var kommet opp mot 55 000 bind.

Tilsynskomiteen for biblioteket kunne da også med en viss stolthet slå fast at biblioteket på en del områder var bedre utstyrt enn universitetsbiblioteket.ⁿ¹⁸¹ I 1904 var en ny trykt katalog over bibliotekets samlinger ferdig. Lenge var det meningsforskjell om hvilke oppgaver stortingsbiblioteket skulle ha særlig ansvar for. Mange mente at det bare skulle være et internt institusjonsbibliotek for stortingsrepresentantene og Stortingets administrasjon. Men etter hvert ble det stadig flere som kom til den oppfatning at biblioteket i tillegg til denne selvsagte og helt fundamentale oppgave som bibliotek

for Stortinget, også burde være et spesialbibliotek for den offentlige administrasjon når det gjaldt forvaltning, utredningsarbeid og forskning. Det siste er da også biblioteket blitt. Begrensningen av de tjenester biblioteket kunne gi har først og fremst vært satt av samlingenes størrelse, plassforhold og tilgangen på arbeidshjelp. Selvsagt har biblioteket hele tiden måttet gi stortingsrepresentantenes ønsker og bestillinger en klar prioritet. Boksamlingen ble etter hvert bygget ut mot det mål at den skulle omfatte all norsk og det viktigste av all nordisk litteratur, innenfor rettsvitenskap, statsvitenskap, offentlig administrasjon, økonomi, foruten politikk og samfunnsspørsmål i sin alminnelighet. I tillegg til dette har biblioteket etter et sterkt uttalt ønske fra stortingsrepresentantene anskaffet en del av den klassiske norske skjønnlitteratur, foruten en betydelig part av aktuell norsk topografisk, historisk og biografisk litteratur. Men omkring 1920 var det fremdeles langt frem til at man kunne si at man hadde nådd dette mål.

8.8 Utenriksdepartementets bibliotek 1899–

Den første begynnelse til det som skulle bli utenriksdepartementets bibliotek fant sted alt i 1899, da Sigurd Ibsen (1859–1930) ble utnevnt til ekspedisjonssjef for utenriksavdelingen i indredepartementet. Det ble hans oppgave å organisere den nye avdeling, og som ledd av den å få kjøpt inn de mest nødvendige oppslagsverk og håndbøker.ⁿ¹⁸² Unionsoppløsningen i 1905 førte selvsagt umiddelbart til opprettelsen av et utenriksdepartement, og med det fikk man også en øket forståelse av behovet for flere og bedre hjelpemidler for den nye norske utenriktjeneste. Departementsarkivar Karl Vilhelm Hammer (1860–1927) utarbeidet i 1905 et P.M. der han kom med forslag til abonnement på aviser og tidsskrifter, innredning av lesesal og plan for en katalog over de samlinger som man håpet ville vokse frem. Det tok tid før dette ble realisert. Det ble ikke gitt noen fast innkjøpsbevilgning, og lesesal fikk man først i 1912,ⁿ¹⁸³ og ikke før i 1921 ble det ansatt en bibliotekar i fast hovedstilling. Tidligere hadde to sekretærer i departementet hatt bibliotek tjenesten som tilleggsoppdrag.

I 1924 ble Norges opplysningskontor for næringsveiene overført til utenriksdepartementets bibliotek. Dette bibliotek var da på ca. 5 000 bind og 315 løpende tidsskrifter. Men det hadde organisasjon med fast

ansatt personale, årlig innkjøpsbevilgning, og den månedlige tilvekst ble trykt i tidsskriftet *Norges Utenrikshandel*.[n184](#)

8.9 Statistisk Sentralbyrås bibliotek 1876–

For et lands styringsverk og faglige administrasjon er innsamling av statistisk materiale og tilgang for bruk av dette en helt nødvendig tjeneste. Det gjelder både eget, nasjonalt materiale, og det gjelder utenlandsk materiale for sammenlignende vurdering og forskning. I Norge ble *Det Statistiske Centralbureau* opprettet i 1876.ⁿ¹⁸⁵ Den nye institusjon hadde imidlertid direkte forgjengere. I den dansk-norske helstat var det *Tabelkontoret* ved Rentekammeret som sto for innsamlingen av statistisk materiale, og noe av dette materiale ble etter 1914 overført til den nye norske statsadministrasjon. Det kom først til *Finants- og Tolddepartementet* og deretter i 1832, ble ført videre til *Departementet for det Indre*. Her ble det organisert som et eget statistisk kontor.

Både for sitt arbeide med innsamling av statistiske data og for vurderingen av dem, var det nye Centralbureau helt avhengig av adgang til materiale fra norske og utenlandske institusjoner. Forholdsvis tidlig var man på en internasjonal statistikerkongress i Berlin i 1863 blitt enig om å organisere et samarbeide om utveksling av offisielle statistiske publikasjoner. Dette kom til å bety meget for tilveksten til det norske statistiske bibliotek. I 1901 hadde Statistisk sentralbyrås bibliotek noe over 2 000 bind. En katalog som man hadde arbeidet på siden 1890 forelå ferdig trykt i 1906.ⁿ¹⁸⁶

Gjennom alle år hadde en meget stor del av bibliotekets tilvekst hatt sitt opphav i internasjonale bytteforbindelser. Mere enn for de fleste andre institusjoner og deres biblioteker har dette vært til gjensidig fordel for partene Både har Statistisk Sentralbyrå sikret seg og landet publikasjoner som det ellers ikke ville fått så lettvinnt, og samtidig har det selv greidd å spre kunnskap om Norge til storparten av verdens land.

Helt frem til tiden omkring 1920 var Statistisk sentralbyrås bibliotek først og fremst et internt bibliotek beregnet for og utstyrt for byråets egne tjenestemenn og et fåtall tjenestemenn fra statsadministrasjonen og fra forskningen. Det var ikke før i mellomkrigstiden at det skulle utvikle seg til å bli et alminnelig forskningbibliotek innenfor fagområdene statistikk, økonomi og sosialpolitikk.

8.10 Situasjonen ved begynnelsen av 1900-talet

Det var således meget få institusjoner i landet ved århundreskiftet og de nærmeste par ti-år som hadde litteratursamlinger av noen størrelse og betydning utenfor den nærmeste krets av studenter, lærere og folk fra det faglige miljø. Men utviklingen var i gang, og det kom med raskt økende styrke. Den vitenskapelige og faglige virksomhet var i vekst, antallet av studenter vokste, offentlig administrasjon og fremveksten av et stadig mere utviklet næringsliv stilte nye og økete krav til litteraturtjeneste på alle nivåer. Denne utvikling tok fart inn på 1900-tallet, og den kom til å stille stadig større krav til litteraturtjenesten og det på alle nivåer.

Ved utgangen av 1990-årene kan vi konstatere en utvikling i høgre utdanning og forskning som det var vanskelig å tenke seg ved begynnelsen av århundret. Det gjelder også fag- og forskningsbibliotekene.

Fra en liten håndfull biblioteker for hundre år siden, teller fag- og forskningsbibliotekene i dag ca. 370 enheter integrert i virksomheten ved norske universiteter, høyskoler, forskningsinstitutter, bedrifter, forvaltningsorganer og andre offentlige og private institusjoner. Av de

ca. 1 800 ansatte hadde to tredjedeler utdanning på høgscole- og/eller universitetsnivå.

Fra å ha de dårligst utrustede fagbibliotekene i Skandinavia, hadde norske fagbiblioteker i 1996 til sammen ca. 22 millioner enheter i sine samlinger, hvorav 17,5 mill. bind bøker og seriepublikasjoner, ca. 1,6 mill. mikroformer (hovedsakelig patenter) og ca. 0,5 mill. lyd- og bildemedia.

Del II. Folkebibliotekene

9 Leseferdigheten

Lenge var det bare en liten del av folk i Norge som eide bøker, som hadde adgang til bøker, eller som hadde mulighet for å gjøre bruk av bøker, trykk og skrift. For det meste var dette personer som var knyttet til landets styringsverk og rettsvesen, til kirke og skole, eller som hadde ledelse og ansvar innenfor handel, håndverk, skipsfart eller annen næringsvksomhet. Det var heller ikke før godt inn på 1700-tallet at man fikk obligatorisk skoleundervisning som all ungdom var pliktig til å delta i. En stor del av landets befolkning manglet således lenge de nødvendige forutsetninger for å kunne nytte og dra fordel av det skrevne og det trykte ord.

Kirken så det naturligvis som en helt selvfølgelig og viktig oppgave å forkynne den kristne lære for alle folk i landet. Her kom da boken og skriften inn som selvsagte og viktige hjelpemidler. Det var som ledd i løsningen av denne oppgave at konfirmasjonen ble innført og lovfestet i Norge. Dette skjedde med forordningen av 13. januar 1736, *Angaaende den tilvoxende Ungdoms Confirmation og Bekræftelse i deres Daabes Naade*.ⁿ¹⁸⁷ Den bestemte at for fremtiden skulle all ungdom i landet «gå for presten» og der få opplæring i kristendoms-kunnskap. Undervisningen skulle bli gitt to ganger i uken utover et tidsrom på minst tre måneder. Det var presten selv, klokkeren, læreren eller en annen spesielt utsett person som skulle ta

seg av denne utgaven. Undervisningen skulle avsluttes med en overhøring i kirken. Der var konfirmantene pliktige til å vise at de hadde fått den kunnskap om den kristne tro og lære som man mente at alle voksne mennesker i landet burde ha. Dette var et obligatorisk krav som alle måtte oppfylle før de ble 19 år gamle. Uten konfirmasjonsattest var det ikke adgang til å inngå ekteskap eller gjøre militærtjeneste.

Innføringen av konfirmasjonen og konfirmasjonsundervisningen var et av pietismens viktigste bidrag til folkeopplysningen i Norge. For selv om det ikke ble stilt bestemte krav til leseferdighet og andre almene kunnskaper, var det likevel klart at konfirmasjonsundervisningen på lengre sikt gjorde det både nødvendig og naturlig å lese, og til å bruke denne ferdighet til nytte i arbeidslivet til glede og trivsel i hjemmelivet.

Til bruk ved konfirmasjonsundervisningen utarbeidet hoffpresten Erik Pontoppidan – han ble senere i årene 1747–1757 biskop i Bergen – en lærebok, *Sandhed til Gudfrygtighed, Udi En eenfoldig og efter Mulighed kort, dog tilstrekkelig Forklaring over Morten Luthers Liden Cathecismo, Indeholdende alt det, som den der vil blive salig, har Behov at vide og gjøre*. Boken kom ut alt i 1737 i København, og den er senere i mer enn 250 år blitt sendt ut i en mengde utgaver og opplag både i Norge og Danmark. I boken gjennomgikk Erik Pontoppidan i form av 759 spørsmål og svar hele det kunnskapsforråd som han mente konfirmasjonsundervisningen burde gi. Pontoppidans forklaring var lenge en av grunnbøkene i det norske folks lesning og viten. Det er få bøker som har fått en så stor utbredelse både i Norge

og Danmark.

Men det stanset ikke bare med dette tiltaket. Alt tre år senere kom forordningen av 23. januar 1739 om *Skolerne på Landet i Norge*. Den bestemte at all ungdom skulle gå på skole fra de var 7 til de ble 12 år. I løpet av denne skolegang skulle de lære å lese, skrive og regne, foruten at de skulle få undervisning i kristendomskunnskap.

Selvsagt måtte det ta tid før en så vidtrekkende bestemmelse som denne kom til å få full virkning for hele samfunnet, og det var langt frem før man kunne si at alle voksne mennesker i landet kunne lese og skrive. Ofte utover på 1700-tallet og godt inn på 1800-tallet har vi mange utsagn om at det fremdeles var et betydelig antall som ikke hadde lært det skolelovgivningen forutsatte skulle være almenkunnskap. [n188](#)

10 Leseselskaper

På lengre sikt kom likevel den økende leseferdighet hos stadig større deler av folket til å fremme et ønske om å gi almenheten bedre og lettere adgang til bøker og litteratur. Fra 1770-årene og fremover fikk vi i mange byer og bygder leseselskaper og boksamlinger som var åpne til bruk for folk som bodde innenfor et bestemt distrikt, eller som var medlem i en bestemt forening.

Behovet for tilgang til litteratur øket også fordi kunnskap ga større utbytte i næring og handelsliv. Her kom opplysningstidens mange landhusholdningsselskaper til å spille en aktiv rolle. Ivrige og interesserte embetsmenn, og mest kjent blant dem var de såkalte «potet-prestene», gjorde en betydelig innsats for å spre kunnskap om nye, nyttige vekster, om bedre og mer effektive dyrkningsmetoder og om nye redskaper og produkter. Der var det nærliggende for mange landhusholdningsselskaper å ta opp anskaffelse av litteratur og å organisere leseselskaper på sitt arbeidsprogram. Prester som Hans Strøm (1726–1797) i Volda og deretter Eiker, Jacob Nicolai Wilse (1735–1801) i Spydeberg og deretter Eidsberg, biskop Peder Hansen (1746–1810) i Kristiansand, og senere menn som Henrik Wergeland (1808–1845) og Eilert Sundt (1817–1875) var blant foregangsmennene her.

11 Folkebibliotekene vokser frem

Opplysningstiden på slutten av 1700-tallet og begynnelsen av 1800-tallet kom derfor til å øke forståelsen for og betydningen av at flest mulig i landet fikk adgang til litteratur og lesning innenfor en vid fagkrets der naturhistorie, topografi og statistikk og almen geografi og historie var sentrale og nyttige emner. I tillegg til dette hadde man selvsagt den klart yrkesrettete litteratur, foruten at oppbyggelige skrifter og skjønnlitteratur ga trøst og glede til mange. Av disse grunner kom det fra slutten av 1700-tallet og ut hele 1800-tallet til å bli gjort flere tiltak for å bringe nyttig og god litteratur frem til stadig videre kretser av folk i landet.

Dette var både årsaken til, og også det som ga grunnlaget for de norske folkebiblioteker. Selve opprettelsen av de enkelte biblioteker kunne nok skje både til forskjellige tidspunkt og på meget ulike måter. Mange av landets folkebiblioteker ble til ved donasjoner fra interesserte borgere, og i flere tilfeller så tidlig som på slutten av 1700-tallet eller de første par ti-år av 1800-tallet. Andre ble opprettet av, og ble til å begynne med også drevet av, institusjoner eller organisasjoner fra bestemte samfunns- og kulturmiljøer i byene eller bygdene. I den senere tid, fra slutten av 1800-tallet og enda oftere fra begynnelsen av 1900-tallet, kom initiativet fra de styrende organer i kommunene. Tidspunktet for når dette skjedde kunne veksle ganske meget fra sted

til sted, og det uten at det er mulig å finne noen bestemt lovmessighet for opprettelsen.

De første folkeboksamlinger ble til i de siste ti-år av 1700-tallet. Men storparten av landets byer og bygder kom ikke med før fra slutten av 1800-tallet og de første par ti-år av 1900-tallet. Først fra 1935 kom vi så langt at vi fikk en lov om folkebibliotek i Norge.ⁿ¹⁸⁹ Det var en rammelov. Den bestemte hvordan statstilskudd og kommunale tilskudd til folkeboksamlinger skulle gis. Den inneholdt ikke noen forpliktende bestemmelser om størrelsene av de bevilgninger som kunne gis, og heller ikke noe av omfanget og den faglige standard av bibliotekenes tjenester. Slike bestemmelser fikk vi først ved loven av 12. desember 1947.ⁿ¹⁹⁰

Det er således en lang og ofte meget ulik utvikling som ligger bak opprettelsen og fremveksten av de enkelte folkebiblioteker rundt i landet. En samlet beretning om landets folkebiblioteker er det derfor mest hensiktsmessig å begynne med en omtale av noen enkelte av de aller eldste biblioteker og deres bakgrunn i samfunnet, for deretter å se hvordan disse gikk inn i den store alminnelige utvikling av de norske folkebiblioteker.

12 Bergens Offentlige Bibliotek 1874–ca. 1910

Et av de eldste offentlige folkebibliotekene i Norge – sannsynligvis det aller eldste – var det den tyske kirke i Bergen, Mariakirken, som eide. Det ble opprettet ved en gave fra presten der. David Nicolaus Schönfeldt (1713–1781). Han var en ivrig boksamler, og i 1766 ga han 400 bind til kirken. Ti år senere foreslo han at kirkens bibliotek skulle bli gjort til et offentlig bibliotek, og sammen med kirkevergen Hinrich Nordmann (1724–1790) søkte han kongen om tillatelse til dette. Det ble innvilget i 1777,^{[n191](#)} og fra da av fikk alle i og utenfor menigheten fri adgang til å bruke biblioteket.

Noe alminnelig folkebibliotek i vår mening av ordet ble likevel ikke boksamlingen i Mariakirken. Til det var den altfor ensidig og lærd. Mest var den vel til nytte og glede for byens embetsmenn, kjøpmenn, lærere og studenter. Stort sett kom den vel til å føre en noe bortgjemt tilværelse. 1783 fikk man en trykt katalog over samlingen.^{[n192](#)} Boksamlingen var da på noe mer enn 1 600 bind. Halvparten var teologiske verker, og en stor del av det som fantes der kunne nok bare «læses af videskabelige dannede Mænd».^{[n193](#)} Dette var selvsagt også grunnen til at samlingen aldri fikk mange brukere. I 1818 skrev en innsender i ukeavisen *Den Norske Tilskuer*, «at den tyske Kirke ejer en Bogsamling, bestemt til offentlig Nydelse, men

rimeligviis nydes den nu kun af Møl og Bogorm, da dens Existence er saa godt som aldeles ubekjendt, men ligelede uden Nytte for det Offentlige». [n194](#)

Målt i antall bind vokste heller ikke samlingen meget. I 1819 var den på 1 931 bind og i 1854 på rundt 2 000 bind. En innsender i *Bergensposten* fremholdt i 1869, at det var meget få som kjente til samlingen i det hele tatt, og at den derfor burde oversendes til biblioteket ved Bergens Museum. Dette forslaget ble imøtegått, og i svaret ble det pekt på at når Mariakirkens boksamling var så lite brukt, var grunnen først og fremst den at samlingen for en stor del besto av vitenskapelig teologisk litteratur som bare hadde interesse for en mindre krets av lesere. Derimot ble det foreslått at samlingen burde gå inn i et fremtidig bybibliotek. [n195](#) Dette skjedde da også i 1876. Da ble den gitt til det nyopprettete kommunale folkebibliotek, Bergens Offentlige Bibliotek. [n196](#)

Mariakirkens bibliotek var ikke den eneste boksamling i Bergen der folk kunne få se og få låne bøker. I 1775 var det *Det bergenske Læseselskab* blitt opprettet og noe over 20 år senere kom *Læseselskabet for udenlandsk Litteratur* til. I et brev i 1798 skrev den danske sokneprest Christian Ludvig Strøm (1771–1859) etter en reise han hadde foretatt i Norge, til sin svigerfar, overbibliotekaren ved Københavns Universitetsbibliotek Rasmus Nyerup (1759–1829) at han hadde nok tatt feil da han tidligere hadde trodd at det ikke fantes muligheter for adgang til litteratur i Bergen. Der var det nemlig både et dansk og et tysk leseselskap, og de hadde begge skapt «et ikke ubetydeligt

Bibliothek». [n197](#) Men selv med disse to samlinger, som omkring 1820 kunne være øket til rundt 2 500 bind hver, følte mange at byen var utilstrekkelig forsynt med litteratur. Det mente også innsenderen i *Den Norske Tilskuer* i 1818, da han slo fast at Bergen, «Norges folkerigeste Stad» manglet helt adgang til «god og velvalgt Lektüre». Dette var dobbelt beklagelig da kanskje ingen by i Norge «har ejet større Hjelpemidler end Bergen til at udbrede Oplysning og Forædling ved Oprettelse af et offentlig Bibliothek». Han trodde at dette best kunne skje ved at man slo sammen de boksamlinger som alt da fantes i byen. [n198](#)

Det skulle imidlertid ta tid før dette ble satt i verk og at man fikk det store, allsidige offentlige bibliotek som mange hadde ønsket. I mellomtiden forsøkte både korporasjoner og foreninger å rå bot på denne mangel. I 1846 ble *Bergens Almuebibliothek* opprettet, men det kom bare til å eksistere i fem år. I 1851 ble det overtatt av Bergens Arbeiderforening. Boksamlingen der var ca. 600 bind. Men heller ikke Arbeiderforeningen ble noe varig hjemsted for samlingen, for alt i 1889 ga den alle sine bøker videre til det nye, kommunale Bergens Offentlige Bibliotek, som var blitt opprettet i mellomtiden. Hit kom også leseselskapet *Athenæums* bokbestand, da det etter 30 års virksomhet opphørte å eksistere og solgte hele sinn bokbestand i 1883.

En omflakkende tilværelse hadde likeledes den boksamling som forfatteren og rådmannen Claus Fasting (1746–1791) etterlot seg. Den var da på 590 bind. Opprinnelig var den blitt gitt til Bethlehem skole i Bergen. Derfra ble den i 1826 flyttet til katedralskolen, for så i 1854

sammen med legatmidler å bli donert til Bergens Museums Bibliotek. Samlingen var da øket til ca. 800 bind. I dag står den som en egen, separat oppstilt samling på universitetsbiblioteket i Bergen. En katalog over samlingen ble trykt i 1792. [n199](#)

Alle disse samlinger var med til å bygge opp et offentlig bibliotek i Bergen. Men den direkte foranledning til opprettelsen av det kommunale folkebibliotek, *Bergens Offentlige Bibliotek*, kom imidlertid fra en annen kant. I 1869 fikk byen tilbud om å kjøpe det 12 000 bind store privatbibliotek som den entusiastiske boksamler, overbibliotekaren ved universitetsbiblioteket i Oslo, Paul Botten-Hansen (1824–1869) hadde etterlatt seg. Med sterk anbefaling fra blant andre historikeren, senere riksarkivar Michael Birkeland (1830–1896), kjøpte Bergen kommune samlingen og sikret seg med det et allsidig og aktuelt grunnlag for det nye, planlagte folkebibliotek. [n200](#)

Selv om kjøpet av Botten-Hansens boksamling var den direkte foranledning til opprettelsen av byens folkebibliotek, var dette naturligvis ikke hovedgrunnen til at byen fikk en slik institusjon på dette tidspunkt. I Bergen var det som i flere andre byer og landdistrikter en voksende forståelse av at samfunnet måtte ha plikt en plikt til å sørge for at folk fikk adgang til litteratur og lesning både for videre utdanning, faglig orientering og som et rent kulturtilbud. Men her som på så mange andre steder i landet var det gaver og fordelaktige kjøp av hele, eksisterende samlinger som kom til å være foranledningen og å bestemme tidspunktet for når stedets folkebibliotek kunne begynne sin tjeneste.

I Bergen skjedde dette i 1874. Da var Botten-Hansens boksamling kjøpt, ordnet, stilt opp og sammen med en del annen nyinnkjøpt litteratur gjort klar til bruk for byens folk. Alt i alt dreiet det seg om rundt 15 000 bind. Viktig var det at man helt fra opprettelse hadde fått et fast ansatt personale og årlige bevilgninger både til regelmessige bokkjøp og til den daglige drift. I de første år, frem til 1879, holdt biblioteket til i en tidligere privatbolig på Øvre Torgalmenning. Men de tre værelser som man der hadde fått til rådighet ble snart overoppfylte, og i 1879 flyttet biblioteket inn i loftsetasjen i den nye kjøttbasaren på Vetrilidsalmenningen. Arkitektonisk sett var nok bygningen både særpreget og interessant, men velegnet til bibliotek var den så avgjort ikke. Til det kom at plassen også her snart ble helt utilstrekkelig for den voksende bokmasse og den stadig økende tilstrømming av biblioteksbrukere. Men like fullt, her måtte biblioteket bli værende i 38 år, helt frem til 1917.

Når det derimot gjaldt utviklingen av bibliotekets samlinger var situasjonen langt mere løfterik. Alt fra sitt første driftsår fikk biblioteket flere betydelige bokgaver fra institusjoner, foreninger og private bokeiere. I tillegg til de overføringer som alt tidligere er omtalt, ga Bergens Museums Bibliotek i 1870- og 1880-årene en stor del av sin humanistiske litteratur som museumsstyret på dette tidspunkt mente at det ikke hadde bruk for. Likeledes overtok biblioteket samlinger fra foreningen Bergens Athenæum, Tanks skole og fra flere private boksamlere.

På lengre sikt betød det nok mer at biblioteket alt fra de første år fikk

relativt romslige kommunale bevilgninger til bokkjøp. Det hendte til og med at kommunen bevilget større større beløp enn det biblioteket hadde søkt om. Utover dette fikk man også fra 1880-årene og fremover tilskudd fra Bergens Brændevinssamlag og fra Bergens Sparebank. Disse siste bidrag førte etter noen tid til at den kommunale bevilgning ble redusert, og mot århundreskiftet var nok driftsbevilgningen totalt sett i snaueste laget både for bokkjøp og drift.

Men bibliotekets samlinger var øket og fortsatte å øke og det i ganske betydelig grad. Da biblioteket åpnet for publikum i 1874 hadde det, som sagt, 15 000 bind, og i 1916 var bindtallet kommet opp i over 130 000. Bibliotekaren, Valborg Platou (1839–1928), som ledet biblioteket i årene fra 1882 og frem til 1910, skrev i bibliotekets beretning for 1892, at bibliotekets utvikling «i løbet av mindre end 20 aar er i vort land uden sidestykke – – –». [n201](#) To år senere, i 1894, da biblioteket hadde vært i virksomhet i 20 år, gjentok hun forsikringen at «neppe nogen offentlig Institution i vort Land har havt en hurtigere og lykkeligere Fremgang», [n202](#) og ytterligere tre år senere mente hun å kunne slå fast at biblioteket «i Løbet af et Kvart Hundred-aar er voxet op fra en beskednen Begyndelse til Skandinaviens største Folkebibliothek.» [n203](#)

Begeistringen var nok noe større enn det var dekning for, men også Valborg Platous etterfølger i stillingen som sjef for biblioteket, Arne Kildal (1885–1972), kunne si seg meget vel fornøyd med fremgangen i disse grunnleggende år. Ved siden av det omtrent jevnstore Deichmanske Bibliotek i Oslo var Bergens Offentlige Bibliotek da

landets største folkebibliotek. [n204](#)

Bibliotekets første hovedkatalog var trykt ferdig alt i 1875, og senere kom det tilleggs kataloger med 3–4 års mellomrom frem til 1908.

Katalogen var systematisk ordnet og delt inn i 10 hovedklasser. [n205](#)

Denne ordningen ble beholdt inntil man i årene etter 1910 gikk over til å bruke Dewey's desimalklassifisering.

Tilsynelatende var både de kommunale myndigheter og bibliotekets egen ledelse rimelig godt tilfreds med den utvikling biblioteket hadde hatt til godt inn på 1900-tallet. Samlingene var blitt bygget ut, de var blitt mere allsidige og aktuelle, og de var blitt bedre tilpasset det publikum som man søkte å gi tjenester til. Her hadde man lyktes. Biblioteket var nådd frem til en stadig større del av byens befolkning.

På et felt hadde likevel denne fremgang skapt store problemer, og det i uavbrutt økende grad. Det var lokalene og plassen. Det var helt utilstrekkelige og i nesten ydmykende grad elendige, og det hadde de vært praktisk talt like lenge som biblioteket hadde eksistert. Men veien til bedring skulle bli lang og slitsom. En ny bygning kunne ikke biblioteket flytte inn i før i 1917. Inntil da måtte man greie seg med midlertidige løsninger. Man hadde nok fått en viss utvidelse av bibliotekarealet innenfor kjøttbasarbygningen, man hadde leiet lokaler i nabolaget, og det var blitt opprettet filialer rundt om i flere bydeler. Men bortsett fra enkelte av filialene var alt dette tiltak av rent midlertidig karakter. Ny bibliotekbygning var derfor den fremste

oppgaven som Arne Kildal så seg stillet overfor da han i 1910 etterfulgte Valborg Platou som sjef for biblioteket.

13 Deichmanske Bibliotek 1785–ca. 1900

På samme måte som i Bergen, var det også en privat boksamling og donasjon som ble opphavet til og ga grunnlaget for det første offentlige bibliotek i Christiania. I 1780 ga jernverkseieren, canceliråd Carl Deichman (ca. 1705–1780) sitt imponerende privatbibliotek på noe over 6 000 bind foruten en betydelig samling av 261 manuskripter, en stor mineralsamling og adskillige andre gjenstander av interesse for forskning og kulturarbeide. Alt dette skulle være til offentlig bruk i Christiania by.ⁿ²⁰⁶ Han gjorde det fordi «Efter mine ringe Tanker var det dog ønskelig at Christiania, som nu Hoved-Staden Syndenfields var forsynt med en Bogsamling: Mange Lærde og Lærdoms Elskere hvis Lejlighed ikke er til ikke er til selv at anskaffe sig de fornødne Bøger kunde derved finde sig tiende.»ⁿ²⁰⁷

Selv var Deichman vokset opp i et boklig miljø. Hans far, den omstridte biskop Bartolomæus Deichman (1671–1731), hadde eid en meget stor boksamling på rundt 20 000 bind. Den var imidlertid solgt ved auksjon i 1732. Selv var Carl Deichman som jernverkseier tidlig blitt klar over nødvendigheten av å ha adgang til faglitteratur. Samtidig innså han hvor dårlig Norge var utstyrt med dette innenfor hans næring og hans interessefelt. Han forsto godt at den boksamling han nå ga til byen, ikke ville dekke alle de behov og ønsker som folk i byen måtte ha. Derfor ga han i tillegg til bøkene og

manuskriptene også et beløp på 2 000 Rdlr. Rentene av denne kapital skulle brukes til innkjøp av ny litteratur og til suppleringer av de eksisterende samlinger. [n208](#)

Fem år senere var samlingen ordnet og stilt opp i Stifstgården, Rådhusgaten 13, og den 12. januar 1785 ble biblioteket høytidelig innviet av biskop Christen Schmidt (1727–1804). Med det var biblioteket åpnet til bruk for alle folk i byen. Ut over kirker og skoler var dette den første, og helt frem til 1811 den eneste, kulturinstitusjon i byen. Som bibliotekar for samlingen ble ansatt katedralskolens konrektor – han ble utnevnt til rektor i 1803 – Jacob Rosted (1750–1833). Dette var en tjeneste han kom til å stå for de neste 47 år. Fra 1800 ble han også bibliotekar for katedralskolens bibliotek, og med det var det skapt et nært og naturlig samarbeide mellom de to biblioteker. Dette ble ytterligere styrket da Deichmanske Bibliotek i 1803 flyttet over til katedralskolens bygning – departementsgården – i Dronningens gate 15, for senere i 182? å følge med skolen over til Treschowgården i Tollbodgaten 1. Her ble biblioteket værende helt frem til 1840. Ordningen var til utvilsom fordel for begge institusjoner og ikke mindre for deres brukere. Selv om de to boksamlinger ikke var oppstilt som en enhet, fungerte de i virkeligheten som et bibliotek. For brukerne var det nærmest uråd å vite fra hvilket av de to biblioteker det var de fikk hjelp og tjeneste i hver enkelt tilfelle.

Jakob Rosted gikk til stillingen som bibliotekar med stor iver og interesse. Han var også meget vel kvalifisert oppgaven. Alt i 1790 hadde han ferdig den første trykte katalog over bibliotekets

bokbestand.ⁿ²⁰⁹ Katalogen var en formatvis ordnet registrering av bøker, manuskripter, kart, kobberstikk, kunstverker, mynter og naturalier. Den ble innledet med en beretning om samlingen skrevet av Carl Deichmans venn, doktor Hans (Johannes) Møller (1736–1796). Dessuten var det tatt med Carl Deichmans egne betraktninger om den gave han her hadde gitt.

Jacob Rosted var en mann med sterke boklige interesser. Noen år tidligere, i 1786, hadde han gitt en inngående beskrivelse av det bibelhåndskrift som senere er blitt kjent under navnet *Aslak Bolts Bibel*.ⁿ²¹⁰ Det var et praktfullt fransk middelalderhåndskrift fra midten av 1200-tallet som erkebiskob Aslak Bolt (ca. 1380–1450) hadde eid. Antakelig var det en gang på grunn av krigsfare blitt gjemt bort inne i en murvegg i Domkirken i Trondheim. Det ble funnet igjen i 1710. I 1778 fikk Carl Deichman kjøpt det på en auksjon, og deretter innlemmet han det så si sitt bibliotek. Nå fulgte det det altså med hans bokgave til byen.

For samtiden sto Jacob Rosted først og fremst som katedralskolens rektor, som den vitenskapelige forfatter og som den energiske utgiver både av *Topographisk Journal for Kongeriget Norge* (1792–1808) og av tidsskriftet *Hermoder* i årene 1797–1800. Han var en virksom mann i samfunnslivet, og hans innsats hadde gitt ham både aktelse og autoritet. Dette var til utvilsom fordel for biblioteket. Men samtidig gjorde det også at han fikk mere å tenke på enn bare biblioteket. Det var derfor ikke så underlig at bestyrelsen av Deichmanske Bibliotek etter hvert kom til å gli noe inn i skyggen av hans mange andre

gjøremål. Hans senere år som bibliotekar ble av den grunn ikke noen like aktiv fortsettelse av den lovende fremgang som biblioteket hadde hatt frem til århundreskiftet og i de første ti-år som fulgte.

Folkebibliotek i vår mening av ordet var selvsagt ikke Carl Deichmans boksamling. Til det var de vitenskapelige og fremmedspråklige skrifter rent tallmessig alt for dominerende. En tredjedel av bøkene var skrevet på latin, omtrent en fjerdedel på tysk, og flere var det heller ikke på dansk og norsk. Litt over halvparten av bøkene var trykt utenfor de nordiske land og da først og fremst i tyske byer. København var likevel trykkestedet for hele 40% av bøkene, mens de øvrige danske og norske byer ikke sto for mere en til sammen en prosent av trykkene. Dette forteller meget om den dansk-norske hovedstads helt dominerende politiske og kulturelle stilling innenfor helstaten Danmark-Norge. Emnemessig var det historie, geografi og teologi som utgjorde tyngdepunktet. Nesten 60% av boksamlingen gjaldt disse tre fagområder. [n211](#)

Men selv om boksamlingen av disse grunner bare hadde noe å gi til en mindre del av byens befolkning, kom den likevel til å gjøre god nytte. Ved siden av Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs Bibliotek i Trondheim, var Deichmanske Bibliotek landets betydeligste bibliotek til godt inn mot 1820-årene. For alle som var beskjeftiget med faglig vitenskapelig arbeide i byen, var dette bibliotek i flere ti-år fremover noe henimot en forutsetning for at de kunne drive sin virksomhet. Da universitetet ble opprettet i 1811, fik Deichmanske Bibliotek også mange brukere fra denne institusjonen, og universitetets folk var helt

klar over den hjelp de fikk her til sin undervisning, forskning og almene orientering.

Men sett utenfra og sammenlignet med andre nordiske biblioteker i samtiden, tok nok biblioteket seg ikke fullt så imponerende ut. Carl Deichman selv mente heller ikke at hans samling var betydelig nok eller tilstrekkelig stor til det formål han gjerne ville at den skulle tjene.^{[n212](#)} Det viktigste for ham og for byen var likevel at den var der. Det var i hvert fall en lovende begynnelse til et offentlig bibliotek. *Dimidium facti est coepisse* – halve arbeidet er å ha begynt sto det på tittelbladet til bibliotekets første trykte katalog fra 1790.

Deichmans gave kom da også til å være opptakten til en rekke andre gaver. Kongehuset ga både penger og bøker. Justitsråd Johan Frederik Bartholin (1722–1784) overdro hele sin boksamling på rundt 1 500 bind. Sokneprestene Jacob Nicolaj Wilse (1735–1801) og Hans Strøm (1726–1797), stiftamtmann Frederik Julius Kaas (1758–1827) og slottspresten på Akershus, Bernt Sverdrup (1734–1801), sto alle sammen for betydelige tilskudd til bibliotekets samlinger. Dette viste også hvilken betydning man tilla den nye offentlige institusjon.

Den samling av bøker som biblioteket på denne måte fikk ved sin opprettelse og i de nærmeste år etterpå, gjorde det langt på vei til et lærd bibliotek. Overraskende kunne det derfor heller ikke være at storparten av dem det var embetsmenn, studenter og skoleelever. Særlig var katedralskolens egne lærere og tidligere og samtidige elever

en betydelig og iøynefallende brukergruppe.

Men gradvis endret dette forhold seg. I årene etter 1820 begynte det nye universitetsbibliotek å gjøre seg gjeldende. I ikke liten utstrekning var dette bibliotek lenge et rent almenfaglig bibliotek uten noen spesiell strengt vitenskapelig karakter. Det har vært pekt på at akkurat som Deichmanske Bibliotek i sine første år hadde vært en mellomting mellom et folkelig og et vitenskapelig bibliotek, så var det nye universitetsbibliotek stort sett det samme i de første ti-år etter sin opprettelse. «De to bibliotek var i praksis konkurrerende institusjoner.»ⁿ²¹³ Det er et spørsmål om det ikke hadde vært en like god karakteristikk å si at de begge til å begynne med var supplerende institusjoner, men at de etter hvert kom til å kunne konsentrere seg om hver sine hovedoppgaver, å være et alment folkebibliotek og å være et vitenskapelig forskningsbibliotek.

Derimot kom de til å arbeide under høyst ulike vilkår. Deichmanske Bibliotek var de eldste av de to biblioteker. Det hadde vært i virksomhet i godt og vel en mannsalder da universitetsbiblioteket kunne begynne ordningen av sine samlinger. Selv om dette nyere bibliotek ikke på noen måte hadde store bevilgninger til rådighet hverken for bokkjøp eller for den alminnelige drift, så var likevel disse bevilgninger der helt årvisst. Universitetsbiblioteket hadde også et fast ansatt personale som var langt større enn den arbeidskraft som var knyttet til Deichmanske Bibliotek. Der var tjenesten helt frem til 1862 aldri mere enn en tilleggstjeneste og et ekstra-arbeide som katedralskolens rektor eller en av skolens lærere var satt til å utføre. I

tillegg hadde man nok noe mer tilfeldig budtjeneste til rådighet.

Klart var det imidlertid at begge de to biblioteker i mange år fremover kom til å måtte gi tjenester til folk som naturlig sett ikke skulle høre til deres egen nærmeste brukerkrets. Det tok tid før Deichmanske Bibliotek ble et rent folkebibliotek og universitetsbiblioteket et fag- og forskningsbibliotek.

Da Deichmanske Bibliotek begynte sin tjeneste i 1785 ble åpningstiden satt til to timer fem ettermiddager i uken. Men dette ble nokså snart endret til fire timer pr. uke fordelt på to ettermiddager. Senere, i 1832, ble dette ytterligere redusert til to timer i uken. I 1818 var biblioteket bare åpent 30 dager for publikum, og i 1829, som var et særlig virksomt år, var det likevel ikke mere enn 77 utlånsdager. Utlånsprotokollene for årene fra 1818 til 1833 registrerte 290 låntakere, og det sto for 390 låntakere, og de sto for ca. 3 500 utlån.ⁿ²¹⁴ Dette var en klar nedgang i virksomheten fra århundreskiftet.

Det var flere årsaker til dette, og det skyldtes ikke bare at bibliotekaren hadde vanskelig for å avse mere tid bibliotektjenesten, og fremfor alt å gjøre biblioteket kjent i byen. Behovet for bibliotekets tjenester var virkelig blitt merkbart mindre. Universitetsbiblioteket var kommet i bedre funksjon og kunne gi hjelp til stadig flere. Samlingene der var ordnet, bygget og sto nå klare for alle som trengte dem eller var interessert i å bruke dem. Og universitetsbiblioteket var åpent fast fem

dager i uken. Derfor kom dette biblioteket til å få ikke bare universitetets folk som brukere, men i tillegg til det kom også mange andre fra byen med faglige og kulturelle interesser.

Universitetsbiblioteket hadde blant annet en etter forholdene ganske betydelig samling av skjønnlitteratur. Det trakk lesere til biblioteket.

En litt spesiell vanskelighet hadde også Deichmanske Bibliotek å stri med i noen år. Fra 1815 og frem til 1823, da biblioteket flyttet fra departementsgården i Tollbodgaten 15, gjorde Stortinget bruk av katedralskolens, og dermed også bibliotekets lokaler for sine møter og sin administrasjon. Det førte til at biblioteket måtte pakke ned sine samlinger hver gang Stortinget møtte til sine ordinære og ekstraordinære sesjoner. Selv om Stortinget ordinært bare møttes hvert tredje år, medførte naturligvis denne utflytting fra lokalene en merkbar reduksjon av bibliotekets tjeneste og effektivitet.

Det var ikke bare fra universitetsbiblioteket at Deichmanske Bibliotek møtte konkurranse i kampen om låntakere. Fra slutten av 1700-tallet, men særlig opp gjennom 1800-tallet vokste det frem mange leseselskaper og godt over et halvt hundre leiebiblioteker i byen. De ga sine medlemmer og sine kunder adgang til dagens aktuelle og populære underholdningslitteratur, og det i langt raskere og i et betydelig større omfang enn det byens folkebibliotek var innstillet på å imøtekomme. Vel var et boklån fra Deichmanske Bibliotek gratis, og i enkelt kretser ga det muligens også en viss prestisje å låne bøker der, men det var ikke tvil om at de nyeste og morsomste bøkene fikk man i leseselskapene og i leiebibliotekene.

Leseselskapene var private foreninger der medlemskontingenten ble brukt til bokkjøp og tidsskriftabonnement. Leiebibliotekene var rent kommersielle foretak. Man betalte for å få låne. Hverken leseselskaper eller leiebiblioteker hadde andre litterære eller kulturelle forpliktelser enn det å imøtekomme sine medlemmers og kunders ønsker. Det gjorde de også i stor utstrekning. I 1781 begynte den første bokhandler i Christiania, Andreas D. Diurendahl (ca. 1742–1817) å låne ut bøker, og fra 1785 drev han et regulært leiebibliotek. Samlingen var i 1800 på 647 bind. Etter hvert ble det flere silke biblioteker, og samlingene til de enkelte biblioteker ble også større. Bokhandler Morten Hartmanns bibliotek var i 1830 på 3 500 bind, og bokhandler Christian Tøttrup var i 1843 kommet helt opp mot 9 000 bind, mens Nils Wilhelm Damms leiebibliotek hadde ca. 6 000 bind. Dette bibliotek var i 1863 blitt byens største leiebibliotek. [n215](#)

Disse bibliotekene som her er nevnt, var klart de mest bindsterke. Storparten av de 58 leiebibliotekene som vi kjenner til fra tidsrommet 1785–1900 var nok av en adskillig mer beskjeden størrelse, for det meste ikke på mere enn 1 000 – 2 000 bind. Av de 58 leiebibliotekene var 8 musikkbiblioteker. Til å begynne med var det mest faglitteratur, som teologi, jus, geografi og personalhistorie man fant i leiebibliotekene, men gradvis kom skjønnlitteraturen og underholdningslitteraturen til å bli det tallmessig dominerende.

Leseselskapene var en annen mulighet for byens folk til å få se og lese dagens aktuelle litteratur. Ofte ble disse selskaper organisert av foreninger som allerede eksisterte, men de kunne også bli til som

nye, egne selskaper. Således ble *Leseselskabet Atheneum* stiftet i 1830-årene, og i løpet av kort tid fikk det et medlemstall på opp mot 450 medlemmer.

Det var nok en betydelig forskjell på leiebibliotekene og leseselskapene. Leiebibliotekene tok i første rekke sikte på å gi sine kunder underholdningslesning og litteratur om aktuelle emner: Leseselskapene hadde et mere ideelt siktemål. De ville gi kunnskaper og orientering om forhold i samtiden, foruten at de ville gi lesning av litterær kvalitet. Man meldte seg inn i et leseselskap, og man betalte en årlig kontingent og fikk dermed adgang til å låne fra selskapets boksamling. Den litteratur som de enkelte leseselskaper anskaffet var selvsagt i stor grad bestemt av medlemmenes yrker og deres interesser i fag og fritid.

Ut gjennom 1820- og 1830-årene var Deichmanske Biblioteks kulturelle betydning i bysamfunnet gått adskillig tilbake. De hadde fått konkurrenter når det gjaldt kampen om det lesende publikum. Som lærd og faglig bibliotek hadde det tapt brukere til universitetsbiblioteket. Som folkelig bibliotek hadde det fått sterk konkurranse fra leiebiblioteker og leseselskaper, og da særlig når det gjaldt den rene underholdningslitteratur og populærlitteratur.

Da Jacob Rosted i 1832, 82 år gammel, tok avskjed både fra sitt embete som rektor ved katedralskolen og fra sin stilling som bibliotekar ved Deichmanske Bibliotek, ble han etterfulgt av rektor

Søren Bruun Bugge (1798–1886). Men noen økning eller endring av bibliotekets virksomhet førte likevel ikke dette personsifte til. Bugge var akkurat som sin forgjenger altfor opptatt av sine mange andre og gjøremål og interesser utenom rektorembetet til at han kunne greie noen omlegging og aktivisering av bibliotekvirksomheten.

Men dette førte ikke til at det ble stille om biblioteket. Tvert imot fikk man en skarp debatt om den posisjon biblioteket burde ha i bysamfunnet og de oppgaver det der skulle påta seg. Historikeren Bernt Moe (1814–1850), som da var assistent ved Riksarkivet, forfattet et helt skrift om saken i 1839. Nogle Ord til Christianias Formænd og Repræsentanter om det Deichmanske Bibliotek. Han gikk der sterkt i mot et forslag som en med daværende advokat, senere statsminister, Frederik Stang (1808–1884) som talsmann hadde lagt frem. Der det var blitt foreslått at byen skulle gi fra seg biblioteket enten til universitetsbiblioteket eller til en annen vitenskapelig institusjon.

Dette forslag gikk Moe sterkt imot. Han hevdet at byen hadde bruk for mere enn ett bibliotek, slik det var i mange byer i andre land. Universitetsbiblioteket hadde helt andre oppgaver å ta seg av, enn dem Deichmanske Bibliotek var satt til å løse. Universitetsbiblioteket skulle først og fremst sørge for den litteratur som universitetets lærere, forskere og studenter trengte til deres forskning, undervisning, studier og almene orientering. Deichmanske Bibliotek var derimot et kommunalt folkebibliotek. Det skulle være bygget opp og tilpasset de behov og ønsker som byens egne innbyggere måtte ta. Det skulle anskaffe og stille til rådighet den litteratur som folk i byen hadde bruk

for til sitt yrke, sin utdannelse og til sin sine litterære interesser og god underholdning. Slo man Deichmanske Bibliotek og universitetsbiblioteket sammen til et bibliotek, kom man utvilsomt til å gjøre avstanden til bøkene langt større for folk flest i byen. Biblioteket ville uten tvil bli «lærdere», og det ville komme til å gå ut over den populære faglige litteratur og underholdningslitteraturen. Heller ikke for universitetsbiblioteket ville en slik sammenslutning være noen nevneverdig vinning. Antakelig ville den bare føre til betydelig økning av antallet dubletter i biblioteket.

Men oppgaven å være det åpne, almene folkebibliotek, mente Moe og flere med ham, hadde lenge vært dårlig løst: da biblioteket begynte sin virksomhet i 1785 var åpningstiden meget lenger og låntakerne mange flere enn de var nå: I 1790-årene var det 700–800 årlige utlån til ca. 100 faste låntakere. Omkring 1820 var disse tall redusert til ca. 200 utlån i året til ca. 60 låntakere. Reduksjonen ble enda mer markert når man vet at byens folketall var blitt mere enn fordoblet i dette tidsrom, fra ca. 9 000 innbyggere omkring 1790 til ca. 19 000 rundt 1820. Fremdeles måtte man hjelpe seg med den opprinnelige, første katalog fra 1790. Den hadde vært brukbar som registrant av en donasjon. Som daglig hjelpemiddel for bibliotekets brukere var den tungvint, lite nøyaktig, og dessuten var den ikke blitt holdt à jour. Under slike forhold var det ikke så merkelig at biblioteket etter hvert fikk mindre appell til folk i byen. I virkeligheten var det en stor del av byens befolkning som ikke en gang visste at det fantes noe folkebibliotek og hva dette kunne gi dem av tjenester. Skulle byen få et bedre bibliotek mente mange at det var nødvendig at dette ble skilt fra katedralskolens bibliotek, både når det gjaldt lokaler og når det gjaldt

bibliotekarstillingen. Bibliotekertjenesten ved Deichmanske Bibliotek var ikke en oppgave som skolens rektor kunne utføre som et pålagt oppdrag ved siden av sitt rektorembete. [n216](#)

Men til tross for debatten omkring bibliotekets tilstand og virksomhet, var det lite man greidde å få gjort for å bedre forholdene. En ny planlagt katalog ble det ikke noe av foreløpig, og i årene 1840–1845 var til og med hele biblioteket pakket ned i kasser og stuet vekk, og dermed var det satt fullstendig ut av funksjon. Da det i 1846 ble åpnet på nytt, var det i borgerskolens bygning i Kongens gate 22. Men heller ikke dette ble noe varig tilholdssted.

Det ble bare begynnelsen til en mere enn femti år lang omflyttende tilværelse. Fra 1846 og frem til århundreskiftet hadde biblioteket sine lokaler på seks forskjellige steder. [n217](#) Dette skulle ikke gjøre det lettere for biblioteket å skaffe seg den posisjon i bysamfunnet som det burde ha.

Forbindelsen med katedralskolen og biblioteket der ble likevel ikke helt brutt, selv om de to biblioteker ikke lenger sto oppstillet i samme hus og skolens rektor ikke lenger var ansvarlig bibliotekleder for dem begge. Fra 1845 avløste en av skolens lærere, Gerhard Magnus (1802–1876) rektor Bugge i stillingen som bibliotekar. Magnus hadde fra da oppgaven som bibliotekar, først som en bistilling frem til 1862, deretter som hovedstilling frem til 1876.

Samtidig med gjenåpningen av biblioteket i 1845 og skiftet i bibliotekarstillingen, fikk overbibliotekaren ved universitetsbiblioteket, Fredrik Wilhelm Keyser, og rektor Bugge sammen med den nye bibliotekaren i oppdrag å fastsette retningslinjene for bibliotekets fremtidige bokanskaffelser.

Helt siden opprettelsen av biblioteket i 1780 var tilveksten til samlingene i det alt vesentlige skjedd ved gaver fra privatpersoner, meget ofte fra takknemlige brukere eller venner av bibliotekets ledere. Noen fast, årlig offentlig innkjøpsbevilgning hadde biblioteket ikke hatt utover rentene av den kapital som Deichman hadde gitt til supplerende kjøp. Tilveksten til samlingene hadde derfor vært liten og nokså tilfeldig, og den besto for det meste av eldre litteratur. Dette gjorde at biblioteket litterært sett fikk et visst musealt preg. Da biblioteket begynte sin virksomhet hadde det en samling på omkring 7 500 bind. I 1836 var den øket, men ikke til mere enn 12 000 bind. I hele dette tidsrom hadde det planmessige innkjøp av litteratur vært nokså beskjedent.

En litt spesiell tilvekst fikk biblioteket ved den pliktavlevering som skjedde i henhold til kongelig resolusjon av 21. februar 1815. Frem til 1814 var alle norske trykk i samsvar med dansk-norske lovbestemmelser blitt avlevert til Det Kongelige Bibliotek i København. Denne ordning falt selvsagt bort ved de politiske hendinger i 1814, og den ble avløst av en ny pliktavleveringsbestemmelse lovfestet ved den kongelige resolusjon av 1815. Den bestemte at alt som for ettertiden ble trykt i Norge skulle

avleveres i tre eksemplarer ett til statssekretariatet for derfra å bli sendt videre til den norske regjeringsavdeling i Stockholm, et annet eksemplar til universitetsbiblioteket, og endelig et tredje og siste eksemplar til Justits- og Politidepartementet. Det var dette tredje eksemplar som departementet nå ga videre til Deichmanske Bibliotek. Denne ordning falt bort ved den nye håndverkelov av 15. juli 1839 som avskaffet all pliktavlevering i Norge.ⁿ²¹⁸

Men den tilråding som overbibliotekar Keyser og rektor Bugge var blitt bedt om å gi, fikk ikke så stor virkning. Til det var innkjøpsmidlene alt for små. De anbefalte at man skulle konsentrere bokkjøpene om særlig to fagfelt. Det var de almindannende skrifter, og da først og fremst historie, og det var den yrkesrettede litteratur, og her først og fremst det som gjaldt håndverk, industri, handel og jordbruk. Noen uenighet om dette var det ikke. Vanskeligheten var bare den meget vesentlige at bevilgningene til bokkjøp var så usikre og så helt utilstrekkelige.

Da biblioteket i 1850 ga ut en ny katalog over sine samlingerⁿ²¹⁹ til avløsning av den forrige, som også var den første katalog fra 1790, var det bare små endringer å spore når det gjaldt selve hovedtrekkene i samlingene. De var ganske visst øket fra rundt 6 000 bind til rundt 15 000, men fremdeles var det den eldre litteraturen som dominerte. Ca. 85% av bestanden var fra før 1800, bare 61% av bøkene var trykt i Norge, og hele 16% var på latin.ⁿ²²⁰ Teologi og historie var fremdeles langt de største fagområder med til sammen godt over 50% av tittelmengden. Det er klart at disse forhold måtte gi seg utslag på utlånstallene. Av de ca. 15 000 boktitler som fantes i biblioteket i 1861,

var det bare 319 titler som var blitt utlånt. [n221](#)

Slik utstyrt var det lite overraskende at Deichmanske Bibliotek hadde dårlige muligheter til å nå frem til store grupper av lesere i bysamfunnet. Lenge hadde også mange med behov for litteratur eller interesse av lesning henvendt seg til universitetsbiblioteket, der det fantes langt større og meget mere aktuelle samlinger å velge blant. Men fra 1840-årene fant dette bibliotek at det måtte gå til mer restriktiv utlånspraksis. Det gjorde det vanskeligere for folk utenfor universitets- og forskningsmiljøet å låne bøker der. Dessuten var det mange folk i byen som ikke fant de bøker de var interessert i å lese på universitetsbiblioteket. Behovet for et bedre utbygget og utstyrt folkebibliotek var derfor blitt klart større. For så vidt skulle forholdene ligge godt til rette for å overbevise byens myndigheter om dette.

Da stillingen som bibliotekar ble ledig etter Gerhard Magnus i 1876, var også bystyret forberedt på forandringer i bibliotekets status og virksomhet. Rådmann Gottfried Andreas Hoffmann (1836–1907) utarbeidet et forslag der han beskrev situasjonen for biblioteket. [n222](#) Han gjorde det klart at den store donasjon som Carl Deichman hadde gitt byen for snart hundre år siden, forpliktet byen både til vedlikehold og utvikling. Men dette var ikke gjort. Boksamlingen var nok blitt «lærdere» for hvert år som var gått, men skyldtes først og fremst at bøkene var blitt eldre og få nye var kommet til. Rådmannen fant det gledelig at mange læregutter, unge håndverkere og arbeidere brukte biblioteket, og dette til tross for at det bare dårlig kunne tilfredstille deres krav og ønsker. Man ville vanskelig kunne

overvurdere betydningen av et godt bibliotek. «Megen Begavelse faar gjennem en tilgjængelig Bogsamling en Adgang til Udvikling, som den ellers ville mangle». ⁿ²²³ Derfor mente rådmannen at man burde ta sikte på å utvikle et folkelig bibliotek som kunne være en mellomting mellom et vitenskapelig bibliotek og et almuebibliotek. Det ble foreslått å oppnevne en bibliotekkomité, å skaffe biblioteket plass i en av byens bygninger, å innrette en lesesal og å bevilge et fast årlig beløp til bokkjøp. Samtidig ble avlønningen både av bibliotekar og assistent regulert.

Det var god grunn til å vente store forandringer da den handlekraftige historiker Yngvar Nielsen (1843–1916) ble utnevnt til bibliotekar etter Gerhard Magnus i 1876. Det skjedde også noe, særlig når det gjaldt bokanskaffelsene. De ble øket ganske kraftig. Men Yngvar Nielsen kom bare til å fungere i stillingen i snaut to år, og det var selvsagt alt for kort tid til at det kunne bli gjennomført store forandringer av varig virkning. Heller ikke hans to etterfølgere, språkforskeren og dikteren Alexander Seippel (1851–1938) og den norrøne filolog Albert Kjær (1858–1941) var knyttet til biblioteket mer enn noen ganske få år. For alle disse tre var tjenesten ved Deichmanske Bibliotek bare en mellomstasjon på veien mot universitet og forskning. Derfor kom heller ikke de 5–6 årene de til sammen tjenestegjorde der til å sette noe egentlig skille i bibliotekets utvikling. Til det var deres tjenestetid der altfor kort. Når det gjaldt Seipel og Kjær var forholdet også det at tjenesten ved Deichmanske Bibliotek var et oppdrag de hadde påtatt seg ved siden av deres egentlige stilling som amanuensis ved universitetsbiblioteket. Men de tre bibliotekarene oppnådde i alle fall å få øket den årlige innkjøpsbevilgning, og det til og med ganske

betraktelig. Biblioteket fikk derfor mulighet for å skaffe seg en større tilvekst av nyere litteratur enn noen gang før.

I 1882 mottok biblioteket sin største gave inntil da. Det var overlæreren og den historiske forfatter Siegwart Petersens (1826–1878) boksamling på 9 000 bind, som en av hans venner grosserer Carl Schwensen (1816–1890) hadde kjøpt og nå ga til Deichmanske Bibliotek. Samlingen omfattet mange og sjeldne verker og utgaver. Den ble stilt opp som en egen, separat samling og var reservert til bruk bare i biblioteket. Bibliotekaren Albert Kjær utarbeidet en katalog over samlingen. [n224](#)

Helt fra Deichmanske Bibliotek ble opprettet og kom i ordinær drift, hadde bibliotektjenesten, som sagt, vært utført av katedralskolens rektor eller en av skolens lærere. Denne ordningen var blitt fulgt i nesten hundre år, helt frem til 1876. Da fikk man en kortvarig periode på 6–7 år hvor man søkte å få bibliotekarstillingen med en yngre akademiker. Men det lyktes bare for meget kort tid hver av de tre ganger. I 1884 ble imidlertid redaktør Ditmar Meidell (1826–1900) utnevnt til ny bibliotekar. Han hadde en helt annen bakgrunn og annet erfaringsgrunnlag enn noen av sine forgjengere. Han var en kjent mann i bylivet. Han hadde vært en aktiv og kampglad redaktør først av ukeavisen *Krydseren* (1849–1854) og deretter dens fortsettelse *Aftenbladet* frem til 1879. Da trakk han seg tilbake som redaktør, men fortsatte i avisen som journalistisk medarbeider. Han var også redaktør og utgiver av tidskriftet *Norsk Manedsskrift for Litteratur, kunst og politikk* i de to årene dette kom ut, 1884–1885. I mange år

var han en nær venn av Bjørnstjerne Bjørnson, som i 1870 omtalte ham som «den fineste og vittigste Pen, som har arbeidet i norsk Journalistikk»ⁿ²²⁵ Når Meidell forlot det politiske presse miljø, var det nok for å komme over til en roligere arbeidsplass. Det fikk han også. De 14 år han sto som leder av Deichmanske Bibliothek, kom utvilsomt til å bli kjennetegnet av at han var nådd frem til en retrettstilling. Det var lite igjen av den pågående politiske debattant og den muntre visedikter. Virksomheten i Meidells tid ble derfor preget av stagnasjon. Biblioteket ble ikke bygget ut i takt med byens folketall, og det lå også langt tilbake sammenlignet med andre folkebiblioteker rundt i flere av landets byer.

Men det betød ikke at troen på et vel utviklet folkebibliotek var gått tapt. I 1896 leverte amanuensis Karl Fischer, underbibliotekar Iens Braage Halvorsen, begge fra Universitetsbiblioteket, og redaktør Hans Tambs Lyche en Forestilling til Kristiania Magistrat, der de redegjorde for hva som måtte gjøres for å få «et Folkebibliothek i moderne Forstand indrettet i vor Hovedstad».ⁿ²²⁶ Dette var et nytt, men sterkt utvidet forsøk på å gjennomføre den planrådmann Hoffmann hadde lagt frem i 1876.ⁿ²²⁷ Den nye forestilling understreket klart at målsettingen fra den gang ikke på noen måte var blitt mindre aktuell. Også nå var det nødvendig og meget ønskelig å få utviklet «et populært Bibliothek, saaledes at det kommer til at danne en Mellemting mellem et videnskabeligt Bibliothek og et Almuebibliothek».ⁿ²²⁸ Utredningen slo videre fast at folkebiblioteker var institusjoner som skulle være en naturlig fortsettelse og utbygging av skoledannelsen. Skulle folkebibliotekene en hensiktsmessig og målrettet utvikling, måtte man ikke nøye seg med å la den videre tilvekst bli bestemt av gaver, hvor

verdifulle og velmente de enn kunne være, og av kjøp av hele, eksisterende samlinger av eldre litteratur. Folkebibliotekene måtte bygges ut ved planmessige, årlige innkjøp av aktuell, faglig og høyverdig kulturell litteratur.

Bibliotekene måtte også ha en lesesal, der folk kunne komme og bruke den oppslagslitteratur de trengte, følge med i tidsskriftårgangene og se de siste nummer av de aviser biblioteket abonnerte på. Uten et slikt utstyr kunne biblioteket lett bli en «Varmestue for Lediggjængere»ⁿ²²⁹ Foruten et godt utbygget hovedbibliotek, var det nødvendig å få opprettet i alle fall fire filialbiblioteker rundt om i byen. Disse kunne man hensiktsmessig plassere ved folkeskoler og la en lærer eller en lærerinne fra disse overta bibliotek tjenesten der. Siden kommunen alt hadde en flerårig leiekontrakt for hovedbiblioteket i Kristian IV.s gate, gjorde man foreløpig ikke noe noe forslag om å reise noen ny bygning for biblioteket, selv om dette hadde vært meget ønskelig. Men man understreket at på lenger sikt var en egen, selvstendig bibliotekbygning det egentlige og helt nødvendige arbeidsmål. I sin argumentasjon for å bedre bibliotekforholdene i byen understreket de tre forfattere av utredningen at deres forslag var meget nøkternt. Selv om det ble god tatt og realisert, ville hovedstaden ikke på noen måte komme opp mot forholdene slik de var i Bergen.ⁿ²³⁰

Formannskapet godtok langt på vei den utredning og de forslag som det her hadde fått. Det var klar over at Deichmanske Bibliotek hadde en viktig og helt nødvendig samfunnsoppgave å løse. Deichmanske Bibliotek var ikke overflødig eller mindre betydningfullt fordi det

fantas et universitetsbibliotek i byen. Derimot var det et helt nødvendig supplement til dette. Formannskapet var også klar over at dersom biblioteket skulle fylle sine oppgaver, var det nødvendig at det snarets mulig fikk en ny bygning og filialer i fire bydeler. Likeledes var det nødvendig å øke bibliotekarens og bibliotekassistentens lønn, mot at disse forpliktet seg til å ikke ha andre lønnete oppdrag ved siden av. Det var således stor enighet om at byen måtte gjøre noe for å bedre sin bibliotekteneste.

Men det er tvilsomt om dette ville blitt noe mere enn en langsiktig plan eller et godt ønskemål, dersom ikke en så handlekraftig og begeistret mann som Haakon Nyhuus (1866–1913) hadde meldt seg til tjeneste.ⁿ²³¹ Haakon Nyhuus kom fra Trysil. Han hadde gått på skole i Sverige, tatt eksamen artium i Oslo, og etter noen glade studenterår, reiste han til Amerika i 1889. Der var han, kanskje ved et tilfelle, kommet til å arbeide som katalogassistent ved The Newberry Library frem i 1891–1893 og senere ved Chicago Public Library frem til 1897. I Amerika hadde han opplevd folkebibliotekene på full fremmarsj, og han var blitt overbevist om hvilken betydelig samfunnsoppgave de hadde å utføre i det moderne samfunn når det gjaldt å tilpasse og utdanne folk til helt nye samfunnsforhold og arbeidsoppgaver. Da han kom tilbake til Norge og var blitt ansatt ved Deichmanske Bibliotek, innledet han med en gang en rastløs og begeistret virksomhet for å reformere arbeidet ved dette bibliotek. Han lyktes, og hans innsats her kom meget snart til å få virkninger, også for mange andre folkebiblioteker i landet. Med god grunn er den blitt karakterisert som en bibliotekrevolusjon.

14 De eldste folkebiblioteker i andre byer

De tre biblioteker som her har vært omtalt – Bergens offentlige Bibliotek, Deichmanske Bibliotek og Arendals Bibliotek og Museum – var sammen med noen ganske få andre og mindre boksamlinger de eldste offentlige biblioteker i norske byer. De eldste var Lillehammer og Fåberg fra 1809 og Odda i 1840. I Porsgrunn skjedde det i 1848, og biblioteket der fikk også programmatisk navnet Henrik Wergelands Folkebogsamling. Året etter kom Brevik Folkebibliotek. I de neste ti-år kom flere til. Mange var de altså ikke, og disse fikk heller noen ubrutt tjeneste frem mot vår tid.

Det var først etter 1890 at vi fikk en sterkere, landsomfattende utbygging av folkebibliotekene i byene. Omtrent to tredjedeler av alle norske byers folkebiblioteker er blitt opprettet etter 1890. Således fikk byer som Trondheim, Kristiansand og Drammen sine kommunale folkebiblioteker i henholdsvis 1902, 1909 og 1916, for å bare nevne tre karakteristiske eksempler.

Egentlig folkelige var vel heller ikke alle disse første bybibliotekene. Til det var flere av dem lenge meget sterkt dominert av de faglige og litterære interessene som deres grunnlegger, donatorer og første organisatorer hadde hatt. Samlingene var først og fremst preget av den

litteratur som var til nytte for og hadde interesse for distriktets embetsmenn, byens borgerskap og så for en del foregangsmenn innen jordbruk, håndverk, sjøfart, fangst og fiske. Veien frem til det som en senere ettertid forsto med et folkebibliotek skulle bli lang. Ikke minst gjaldt dette krav og ønske om aktuell litteratur. Dette skyldtes nok for en stor del at mange bybiblioteker hadde fått sin opprettelse ved gaver eller innkjøp av boksamlinger som allerede eksisterte og som var blitt til for et helt annet formål enn det å skulle tjene som offentlig, allsidig folkebibliotek. Det tok derfor ofte tid før disse nyopprettede folkebiblioteker fikk en boksamling og en tilvekst som gjorde dem allsidige og målrettet mot den oppgave som de nå skulle ha.

15 Almueboksamlinger og sognebiblioteker i bygdene

Foruten de få folkebiblioteker som var opprettet i enkelte av landets byer i slutten av 1700-tallet og begynnelsen av 1800-tallet eller som var under planlegging der på denne tid, hadde man lenge kunnet se fremveksten av lokale boksamlinger i flere bygder. Det var boksamlinger som landhusholdningsselskaper, bygdelag eller som initiativrike og interesserte folk på stedet hadde planlagt og satt i gang. De første ble til alt på slutten av 1700-tallet, og senere inn i neste hundreår vokste de frem i stadig økende omfang.

Målet for opprettelsen av dem var at de skulle være med til å skape et bedre og mere allsidig næringsliv, og da først og fremst innenfor jordbruk, skogbruk, fangst og fiske og for håndverk. Men i tillegg til dette skulle disse boksamlinger også være med å gi folk bedre muligheter til å skaffe seg almenne kunnskaper, til å få dannet et grunnlag for et rikere kulturliv og til å bringe mere trivsel inn i dagliglivet i bygdene.

I Danmark var *Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskab* blitt opprettet alt i 1769. I 1780-årene var det i nær kontakt med dette blitt organisert leseselskaper på mange steder rundt om i landet. Det første

var det sognepresten Johan Arndt Dyssel (1726–1795) som fikk stiftet i 1782 på Lolland. I årene fra 1785 til 1813 ble det årlig satt opp premier for «smaae Laane-Bibliothekers Anlæggelse paa Landet», og noe år senere kom dette tiltak også til å omfatte Norge, --- «til Almuens Tieneste». [n232](#) Selskapet fikk utarbeidet en fortegnelse over bøker som det mente var god og nyttig lesning for folk i landdistriktene. [n233](#) Listen registrerte 271 boktitler, og den var meget allsidig. Landbruksfag og naturhistorie var selvsagt best representert, men også kristendomskunnskap, historie og geografi, foruten skjønnlitteratur og ren underholdningslesning som var tatt med i ganske stort omfang. Fortegnelsen ble trykt i et betydelig antall eksemplarer, slik at den kunne bli sendt ut over hele det dansk-norske rike. Den var så avgjort et nyttig tiltak. Det landhusholdningsselskap eller leseselskap som fulgte fortegnelsen når det gjaldt sine egne bokanskaffelser, ville utvilsomt få et godt utgangspunkt for sin videre virksomhet på dette felt.

De oppgaver som dansk og norsk jordbruk og næringsliv for øvrig sto overfor, var naturligvis høyst ulike. Derfor var det et reelt behov, foruten også et rent nasjonalt ønske, å få opprettet et tilsvarende landhusholdningsselskap i Norge. Det skjedde i 1809. Da ble det *Det Kongelige Selskab for Norges Vel* stiftet. [n234](#) Det nye selskap fikk mange og store arbeidsoppgaver å gå i gang med helt fra første virkeår. Først og fremst var det selvsagt arbeidet med å fremme jordbruk, skogbruk, fangst og fiske, foruten håndverk. Men selskapet så også et bedre skolevesen, en utvidet fagutdannelse og den almene kulturutvikling som viktige tiltak det var påkrevet å få tatt opp. Ønskene var imidlertid langt flere og større enn det man kunne klare

med de midler man hadde til rådighet. Derfor måtte mange av oppgavene utsettes for lenger tid. Det ble således ikke før nærmere 1830 at selskapet så seg i stand til selv å ta opp arbeidet for boksamlinger til bruk for folk på bygdene.

Men alt før Det Kongelige Selskab for Norges Vel var blitt til og kommet i virksomhet, var det rundt om i landet blitt opprettet en rekke landhusholdningsselskaper, «Patriotiske Selskaber», sogneselskaber og bygdelag, for her bare å nevne noen av de navn og betegnelser som disse selskapene ble kjent under.ⁿ²³⁵ De hadde alle som mål å bygge ut landets næringsliv og å styrke velferden i samfunnet. Ut over dette følte de seg også forpliktet til å være med på å spre god og kulturell verdifull litteratur, selv om det aldri var noen egentlig hovedoppgave for dem å bygge opp et alment bibliotek for folk i distriktet. Biblioteket var for dem ikke noe mål i seg selv. Biblioteker og bøker var, og skulle være, et hjelpemiddel for å nå et bedre og triveligere samfunn, og ikke noe annet.

I stor utstrekning var det prestene som var de fremste foregangsmenn når det gjaldt å opprette boksamlinger og å organisere leseselskaper rundt om i landet. I sin embetsgjerning hadde presten nær kontakt med folk i distriktet, og ved konfirmasjonsundervisning fikk han god innsikt både når det gjaldt kunnskapsnivå og interesser hos unge mennesker. Derfor kunne presten kanskje bedre enn mange andre i samtiden, forstå hvilke fordeler folk flest ville ha av å møte litteratur og lesning.

Biskopen i Christiansand Stift, Peder Hansen (1746–1810), ga i årene 1800–1803 ut et tidsskrift, *Archiv for Skolevæsenets og Oplysningens Udbredelse i Christiansands Stift*. B 1–2. Selv hadde han lest seg frem fra beskjedne kår i København både til teologisk doktorgrad og til bispe-embete. Han forsto derfor godt hva adgang til bøker og kunnskaper kunne bety. I sitt tidsskrift skrev han blant annet en artikkel om opprettelse av leseselskaper,ⁿ²³⁶ der han fremhevet at «Gode Skrivters Læsning er af alle Fornuftige anseet, som det nærmeste Middel til Menneskets Opvækkelse of Forædling», og han føyet til «ogsaa har Bonden dertil god Leilighed i de lange Vinter-Aftener».ⁿ²³⁷ Han fortalte om de leseselskaper som han selv hadde møtt under sine visitasreiser, og om de som han selv hadde vært med til å få i stand. I 1800 var det 23 slike leseselskaper i hans eget bispedømme, og året etter var antallet øket til 41. Peder Hansen fikk samlet alle disse leseselskapene i en organisasjon, *Selskab til Oplysnings og Gode Sæders Udbredelse blant Land-Almuen i Christiansands Stift* med felles lover og med en samling bokverk til intern sirkulasjon og felles bruk. Han oppnådde også å få en bevilgning til dette fra regjeringen. Dette var den første offentlige støtte til folkebiblioteker i Norge.ⁿ²³⁸ I sitt tidsskrift bragte Peder Hansen stadig meldinger om virksomheten i de enkelte lokale leseforeninger, og da først og fremst om hvilke bøker som var blitt anskaffet.

Dessverre kom ikke dette tiltak til å få noen lang levetid i landsdelen. Etter snaut fem års tjeneste i Christiansands Stift, ble Peder Hansen forflyttet til Danmark. Dermed var det slutt både med hans foregangsvirksomhet for biblioteksaken i Norge og med hans

tidsskrift. De som fulgte etter ham i bispeembetet hadde hverken det initiativ eller den sterke tro på oppgaven som han hadde hatt.

Heller ikke fikk flere av de lokale bygdelag, leseforeninger og landhusholdningsselskaper som hadde påtatt seg oppgaven å bringe bøker og lesning frem til folk i bygdene noe lett arbeide. Til det var de helt avhengige av initiativ og innsats fra noen få overbeviste og begeistrede foregangsmenn. Men tanken på å skape et faglig dyktigere og kulturelt bedre utviklet samfunn døde ikke bort. I 1819 foreslo prokurator Erik Nikolai Saxild (1787–1846) for det nystiftete Det Kongelige Selskab for Norges Vel at man skulle opprette almuebiblioteker over hele landet. Selskapets direksjon måtte beklage og si at det hadde man ikke de nødvendige økonomiske midler til. Saxild fikk imidlertid redegjøre for sin plan i selskapets tidsskrift *Budstikken*.¹²³⁹ Han mente at man burde ta sikte på å få bygget opp boksamlinger både i byen og på landet, og han gjorde også rede for hvordan han mente at de burde organiseres. Forslaget medførte at man ville få rundt 300 biblioteker eller boksamlinger over hele landet. Det ville koste mellom 200 og 300 Rdlr. for hvert av dem ved opprettelsen, foruten de etterfølgende årlige utgifter til vedlikehold, drift og den nødvendige tilvekst. Dette var langt mere enn man hadde penger til. Det kom til å gå nesten 20 år til før selskapet igjen kunne ta opp denne oppgave.

Men fra tid til annen fikk man meldinger om at målet om å få opprettet folkeboksamlinger rundt om i bygdene, ikke var blitt helt glemt. Alt i 1797 hadde gårdbrukeren, senere også boktrykkeren, Sivert

Aarflot (1759–1817) gitt sin egen boksamling på 84 boktitler til hjembygda Volda. Der ble den grunnstammen til et folkebibliotek som Aarflot etter hvert frem til 1817 ved egne gaver sørget for ble øket til 550 bokverk og 25 kart. [n240](#)

Biskop Jacob Neumann (1772–1848) arbeidet helt fra han i 1822 var blitt utnevnt til biskop i Bergen, ivrig for å fremme opprettelsen av folkeboksamlinger i distriktene. Da han overtok sin nye stilling, fantes det bare en sogneboksamling i hele bispedømmet. Den var i Leikanger og var grunnlagt av sognepresten der, Niels Norman (1770–1836). I en reiseberetning fra 1825 fortalte biskopen at sognepresten i Skånevik, Diderik Hegermann Schnitler (1761–1830), alt i 1798 hadde opprettet et leseselskap i sognet med en boksamling som etter hvert var blitt øket til «90 meget gode nummere. Denne er nu, ved et nytt Tilstød af Almuen, bleven forvandlet til et Sognebibliothek som forhaabentlig skal bære gode Frugter» [n241](#) Tallet på Sognebiblioteker øket etter hvert. I 1830 var det 15 i bispedømmet, og ytterligere to til var under forberedelse, Neumann utarbeidet også et sirkulære til alle prestene i bispedømmet, der han trakk opp retningslinjer for hvordan sognebibliotekene skulle drives. [n242](#)

Til dette arbeidet fikk Neumann uventet hjelp fra den unge teologiske kandidat Henrik Wergeland (1808–1845) som sendte ham 75 eksemplarer av sitt første av sitt skrift *For Almuen*. Der hadde Wergeland med sterk tro og begeistring tatt opp idéen om å organisere folkeboksamlinger i alle landets bygder. Neumann sørget for at dette skrift ble sendt rundt i bispedømmet. Han var enig i Wergelands

grunntanke, men han reserverte seg når det gjaldt utvalget de bøker som Wergeland hadde foreslått at sognebibliotekene skulle anskaffe.ⁿ²⁴³

Ikke alle steder ble boksamlingen i sognet til på helt forutsatt måte. I Rana fortalte sognepresten Iver Ancher Heltzen (1785–1848) at han der hadde hatt et godt håp om å få bygget opp et sognebibliotek i 1827. Da var nemlig et skipsmannskap blitt ilagt en bot på 18 Spd., og dette beløp hadde man nå bestemt skulle bli brukt til innkjøp av de første bøker til et planlagt sognebibliotek. For den fortsatte tilvekst regnet man med frivillige bidrag. Men dette ble det ikke noe av i første omgang. En stortingsmann fra distriktet som Heltzen hadde gitt i oppdrag å kjøpe inn de første bøker, hadde ikke fulgt det retningslinjer han hadde fått. Dette resulterte i at man fikk bøker som bygdefolket hadde liten nytte og glede av. De tapte derfor snart interessen for boksamlingen, og de kom ikke til å bidra med de bokgaver og de tilskudd som man håpet på og regnet med. Resultatet ble derfor at Heltzen selv måtte låne ut bøker fra sin egen private boksamling for å kunne hjelpe de av sognets folk som viste leselyst.

På dette tidspunkt hadde imidlertid Heltzen fått «den af Student Wergeland skrevne Opfordring til Almuen om at oprette Sognebibliotheker, hvilken gjorde en herlig Virkning paa den læsebejerlige Almue.» Det oppmuntret Heltzen til å gå videre. Han ga av sine egne bøker. «Grundstenen er lagt og Begyndelsen gjort», skrev han i 1831 i sin topografiske beskrivelse av Rana prestegjeld i Budstikkenⁿ²⁴⁴

Henrik Wergeland skulle snart vise seg som en betydelig foregangsmann i arbeidet for å opprette og å organisere folkeboksamlinger rundt om i landet. Han nøyet seg ikke bare med å støtte andre i deres tiltak for saken. Helt fra 1830 utfoldet han selv en stor og begeistret virksomhet for å kunne gi folk bedre adgang til god og nyttig litteratur.ⁿ²⁴⁵ I 1830 skrev han et brev til Det Kongelige Selskab for Norges Vel, der han tok opp saken om å opprette boksamlinger rundt om i bygdene. Samtidig sendte «en Opmuntrings-Tale til Almuen at sørge for sin Oplysning ved villigen at fremhjælpe Almue-Bogsamlinger». Både brev og tale ble trykt i selskapets blad, Budstikken,ⁿ²⁴⁶ og de ble av forslag til lover for slike samlinger og en liste over henimot 150 bøker og tidsskrifter som han mente kunne passe den leserkrets han tenkte å henvende seg til.

I brevet til selskapet fortalte Wergeland at han året i forveien hadde fått i stand en slik boksamling på sitt eget hjemsted, Eidsvoll. Etter samlingen hadde vært i virksomhet i ett år var den øket til 250 bind og 70 av bygdas folk hadde lånt bøker der.ⁿ²⁴⁷ Så snart hans artikkel var trykt, og han hadde fått det nødvendige antall eksemplarer av den, ville Wergeland legge ut på en lengre ferd på Østlandet. Han ville der agitere for opprettelsen av slike boksamlinger som han hadde så sterk tro på. Året etter tenkte han å fortsette ferden over hele Vestlandet fra Trøndelag i nord til Agder i sør.

Wergeland fikk full støtte av direksjonen i selskapet. Den sørget for at hans artikkel ble trykt og sendt rundt til landhusholdningsselskaper over hele landet for videre kunngjøring. I artikkelen appellerte

Wergeland sterk og begeistret til bøndene, «Norske Bonde, troe ikke, at vi vil paalægge dig et Aag, at vi fordre for meget af dig --- Langt fra: Men vi lægge Beslag paa dine ledige Timer; vi ville rive dig ud af aandfortærende Tanketomhed, af den uværdige, pinefulde Stilling, ingen Tanker at have at sysselsætte dig ned i din Hviletid ---». [n248](#) Det man tok sikte på, var å ville gi alle folk i landet muligheter til til å bli dyktige, fordomsfri, selvstendig tenkende mennesker. Det kunne man få ved å opprette boksamlinger dert det var fri adgang til å låne bøker for alle som bodde i byen eller bygda.

Wergeland fikk se resultater av sitt arbeide. Han greidde å sette i gang flere boksamlinger, først i de nærmeste bygdene rundt Eidsvoll, senere også lenger borte. Det kom boksamlinger i Sør- og Nord-Odal, i Nannestad, Nes på Romerike, Aurskog, Trøgstad og Båstad. [n249](#) Men han selv var like fullt utålmodig og klaget over at det gikk så sent med å få satt i gang flere. Han fortsatte imidlertid ufortrødent sin målbevisste innsats i årene som fulgte. I de to tidsskriftene som han var med å utgi, *Folkebladet* (1831–1833) og *For Arbeidsklassen* (1839–1845), kan man se mange vitnemål om hans sterke tro og iver for biblioteksaken.

Han kunne også handle direkte og spontant. Da Deichmanske Bibliotek i 1840 måtte flytte ut fra sine lokaler i Treschowgården i Toldbodgaten, og bøkene deretter kom til å stå nedpakket i kasser og dermed var satt ut av sin virksomhet for en ubestemt tid fremover, så Wergeland dette som et sterkt initiativ til å få noe gjort. Han fikk opprettet to boksamlinger i byen, Vestre og Østre Bogsamling. Etter få

måneder kunne han meddele at det var 300 verker i Vestre og 60 verker i Østre Bogsamling. Boklån der var gratis, for adgang til kunnskap og god litteratur var en rettighet folk skulle ha.

Arbeidet for folkeboksamlinger var imidlertid bare en sak blant mange som Wergeland gikk inn for. Derfor kom den heller ikke til å innta noen dominerende plass i hans forfatterskap og virksomhet for øvrig. Men hans begeistrede argumentasjon og sterke tro på folkeboksamlingenes samfunnsoppgaver fortsatte imidlertid – og helt selvfølgelig å ha stor vekt og virkning også lenge etter at han selv var gått bort.

Det Kongelige Selskab for Norges Vel hadde helt siden det ble stiftet i 1809 vært klar over at det var en viktig oppgave å gi folk over hele landet bedre og lettere adgang til den litteratur og lesning som de trengte, både til sitt erhverv og til sin egen utdanning og velferd. Direksjonen i selskapet hadde sett at mange i landet var sterkt opptatt av dette, og at det rundt om i distriktene var gjort flere tiltak for å bedre forholdene. Særlig viktig var det derfor for selskapet å få gjort kjent for folk hvilken litteratur de kunne ha nytte og glede av. De tok tidlig sikte på å få utarbeidet en ny litteraturliste som kunne avløse den fortegnelse som Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskab hadde utgitt i 1807. I 1830 fikk selskapet nedsatt en arbeidskomite med fire velorienterte medlemmer, blant dem også den meget allsidig engasjerte professor i økonomi, Gregers Fougner Lundh (1786–1836), til å ta seg av oppgaven. Men tiltaket førte ikke frem, og som en løsning valgte selskapets direksjon å trykke opp igjen den opprinnelige

– danske litteraturfortegnelsen fra 1807 i selskapets tidsskrift. [n250](#)

Året før hadde landbruksskolebestyreren Jakob Sverdrup (1775–1841) offentligjort en *Fortegnelse over landoekonomiske Bøger passende for Landbo-Bogsamlinger* i Budstikkken. Men hans fortegnelse tok ikke med mer 28 titler på danske skrifter foruten noen henvisninger til enkelte tidsskrift og noen få opplysninger om svenske publikasjoner. I motsetning til den tidligere danske fortegnelse, hadde Sverdrups bokliste en helt klar avgrensing til rent landbruksfaglige skrifter. [n251](#) I 1838 hadde imidlertid Det Kongelige Selskab for Norges Vel en ny, norsk litteraturliste ferdig. [n252](#) Den var betydelig mindre enn fortegnelsen fra 1807. Den omfattet ikke mere enn 87 boktitler fordelt på 10 fagområder. Derfor var den heller ikke noen fullgod erstatning for den mere enn tre ganger så store danske registrering fra 1807. Denne var for øvrig blitt gjenopptrykt i Norge i 1830–1831. Det var ikke før i 1852 at man i Norge fikk en mere omfattende fagfortegnelse. Det var en katalog utgitt av N.W. Damms Forlag. Den registrerte 390 boktitler. [n253](#)

Helt siden Det Kongelige Selskab for Norges Vel var blitt opprettet i 1809, hadde man ønsket å få stand og få i virksomhet folkeboksamlinger i byer og bygder over hele landet. Selskapets direksjon forsto meget vel at utvikling og bedring av landets næringsliv var sterkt avhengig av kunnskap og av tilgang til løpende faglig informasjon. I sitt tidsskrift Budstikken [n254](#) hadde det hele tiden bragt artikler og meldinger om boksamlinger og bøker som alt fantes eller var under forberedelse. Men det var ikke før fra 1829 at opprettelse og

drift av boksamlinger ble en programsak for selskapet, og det selv fikk overskudd til å gå aktivt inn for oppgaven. I en kunngjøring som selskapet sendte ut i februar 1830, understreket det betydningen av at landets jordbrukere fikk bedre adgang til faglitteratur og at de kunne bli holdt orientert om det skjedde innen yrket ved veiledende skrifter. «Et herlig Middel hertil vil være Oprettelsen af vel organiserede Sogne- eller Landboe-Bogsamlinger i Rigets forskjellige Præstegjelde». [n255](#)

Og selskapet hadde fremgang med saken. I en beretning for årene 1830 og 1831 meddelte direksjonen at det i disse år var blitt opprettet 80 leseselskaper rundt om i landet. Disse og noen andre som som alt eksisterte fra før, hadde alle mottatt bokpakker fra selskapet, femti av dem hadde også fått Stortingets publikasjoner. Av en fortegnelse som Budstikken offentliggjorde i 1831 fremgår det at landet på den tid hadde 74 almuebiblioteker, [n256](#) og året etter støttet selskapet 86 leseselskaper og sogneselskaper. [n257](#)

Ikke alle disse boksamlinger eller biblioteker hadde noen sterk forankring i lokalsamfunnet. De var i høy grad avhengige av enkeltmenneskers interesse og tro på den oppgave de hadde tatt på seg. Derfor vekslet også talloppgavene adskillig fra år til annet. Men det foregikk iallfall en markert vekst. I 1840-årene var det omkring 250 leseselskaper og sogneselskaper som hadde boksamlinger til bruk for sine medlemmer og for det lokale miljø. [n258](#)

Den støtte som Det Kongelige Norske Selskab for Norges Vel kunne gi Henrik Wergelands arbeide for opprettelsen av folkeboksamlinger, betydde utvilsom meget. Sammen skaffet de to saken både autoritet, oppmerksomhet og begeistring. Dette bidro så avgjort til den fremgang saken fikk på lengre sikt i årene som fulgte. Men rent formelt kom Det Kongelige Selskab for Norges Vel til å avslutte sin støtte til boksamlingsarbeidet i løpet av 1830-årene. Fra 1838 hadde selskapet ikke lenger de økonomiske midler som trengtes for å fortsette å gi støtte til saken. Til gjengjeld begynte kirkedepartementet å gi årlige bevilgninger til folkeboksamlinger rundt om i landet. I de første årene var bevilgningene på et samlet beløp på rundt 2 000 Spd., og bevilgningen til den enkelte boksamling var begrenset høyst 50 Spd. Men den samlede bevilgning øket etter hvert som flere boksamlinger kom til.

En mann som i de neste år kom til å verdsette, og derfor også søkte å fortsette, Henrik Wergelands arbeide med å spre bøker og dermed også å fremme lesning og boklig kultur, var Ole Vig (1824–1857). Selv var Ole Vig vokset opp i meget enkle kår på et småbruk i Stjørdal. Venner og folk i distriktet hjalp ham til å få lærerutdanning, og i årene 1841–1843 var han elev på Klæbu seminar. Etter dette ble han først huslærer, deretter lærer ved almueskolen og senere borgerskolen i Kristiansand. Sommeren 1851 fikk han sitt store ønske oppfylt ved å komme til Danmark. Der møtte han både Grundtvig og Ingemann. Dem hadde han lært å verdsette meget høyt for deres innsats både som diktere og som folkelige talsmenn. I 1851 flyttet Vig til Christiania, der han ved siden av å være lærer ved Nissen Skole også var blitt ansatt som sekretær ved det nyorganiserte *Selskabet til Folkeoplysningens*

Fremme. Samtidig fikk han oppdraget å være redaktør for selskapets nye tidsskrift *Folkevennen*.ⁿ²⁵⁹ I årene som fulgte skrev han her en lang rekke artikler, mange med det mål å spre kunnskap om bøker og å fremme lesning til videre lag av folket i landet.

I den programartikkel som Vig åpnet det nye tidsskrift med, fremhevet han at målet måtte være å få lesere i bygd og by, «aa udbrede folkelig Oplysning», til å bringe «Liv og Lys ind i de norske Hytter», til å vekke «Folkeaaanden» og til å «opvarme Folkekjærlighed». ⁿ²⁶⁰ Han kunne nok være imponert over at det nå i Norge ble gitt ut over 100 bøker årlig, men det som var betenkelig, var at disse bøker nådde frem til så få i landet. Menigmann var ikke kjent med mange bøker. For folk flest fantes det ikke stort andre bøker enn Bibelen, katekismen, salmeboken og kanskje en og annen postill, foruten den meget utbredte «Spørsmålsboken».

En av de saker som Ole Vig derfor tidlig kom til å ta opp var, på hvilken måte og med hvilke midler man kunne øke og utbedre folkeopplysningen og lesningen i landet. ⁿ²⁶¹ Han var selvsagt helt klar over at almueskolen måtte bygges ut. Men dette var likevel ikke nok. «Skolen lægger en Grundvold, men hvor god den end er, saa duger den kun Lidet eller Intet, hvis der ikke siden bygges paa den.» ⁿ²⁶² Her var det at Ole Vig mente at det var nødvendig at man fikk boksamlinger rundt om i bygdene og i byene. Han var helt klar over at da folk flest utover bygdene hadde dårlig råd til å kjøpe bøker, så forsto likevel alle at det måtte være klokt at man slo seg sammen og opprettet felles boksamlinger innenfor hvert enkelt bygdesamfunn.

«Alle baade Rige og Fattige, bør forresten have lige Adgang til at laane Bøger.» Det som det gjaldt var var å skaffe gode bøker. Grunnen til at man flere ganger ikke hadde greidd bedre å bygge opp boksamlinger rundt om i landet, var at man hadde vært for lite flinke med valget av de bøker man hadde anskaffet. «Roman-Læsningen som blandt de saakaldte «Dannede» har taget en skrækkelig Overhaand, den vil jeg ingenlunde ønske den norske Bonde iflæng.» Derimot anbefalte han sterkt en bok som Harriet Beecher-Stowe's *Onkel Toms Hytte*. Men ellers mente han at folkeboksamlingene burde omfatte «belærende og oplysende Skrifter, Fortællinger, historiske Værker, Reisebeskrivelser, Naturskildringer, almennyttige og enkelte religiøse og poetiske Bøger», og deretter fulgte en omfattende liste over bøker som egnet seg godt for slike boksamlinger. Vig var helt klar over at denne litteratur var i stadig vekst. Derfor var det bare offentlige boksamlinger som hadde mulighet for å få tilstrekkelige midler til å kunne gjøre et forsvarlig utvalg tilgjengelig for folk flest i distriktet.

Ole Vig var også opptatt av den rent bokhistoriske kultur. Han skrev en stor artikkel Om Bogskrivningen hos de gamle Folk og Bogtrykningen hos de ny, der han ga en fremstilling av utviklingen helt fra den eldste billedskrift og frem til hans egen samtids bokproduksjon.

Ole Vig var ikke bare grunnlegger og redaktør av Folkevennen i de seks årganger han fikk arbeide for det. Han bidro også selv med 39 større artikler, foruten flere meldinger på til sammen 1 200 sider. Dette var en ganske betydelig arbeidsinnsats.

Folkevennen fikk snart en fremtredende plass i landets skrifter på denne tid. Alt like etter første årgang hadde tidsskriftet over 2 600 abonnenter, og det var mange den gang på midten av 1800-tallet.

Men Ole Vig kom ikke til å få noe langt arbeidsliv. Bare 33 år gammel gikk han bort. Alt i samtiden forstod man at han hadde gjort en betydelig innsats når det gjaldt å fremme bokens, kunnskapens og litteraturens oppgaver i samfunnet. Det hadde han utført både ved sine egne skrifter, og ikke minst ved sin redaksjon av tidsskriftet Folkevennen, der han hele tiden hadde tatt til orde for å få boken ut til videre lag av folket. Dette fremhevet også Eilert Sundt (1817–1873) i de minneord han skrev om ham i tidsskriftet, og som han nå selv overtok redaksjonen av. Her var klare uttrykk for den forståelse og anerkjennelse av det arbeide som Ole Vig hadde nedlagt.

Eilert Sundt kom ved siden av sine mange andre arbeidsoppgaver også til å fortsette Ole Vigs arbeide når det gjaldt å bringe boken frem til nye lag og kretser av folk i landet. Han kunne nok ofte være lite imponert over folk når det gjaldt deres lesning og kjennskap til litteratur. Folk flest hadde nok lært å lese slik skoleloven bestemte, men mange la boken på hyllen så snart de hadde avsluttet konfirmasjonsforberedelsene, og enda dårligere var forholdet når det gjaldt ferdigheten til å skrive.

For Eilert Sundt ble det derfor en stor og viktig oppgave å utvide og styrke undervisningen for alle lag av folket. Han gikk både grundig og

detaljert til verks når det gjaldt å gi råd om ferdigheter til å kunne lese og skrive. Men viktigst for ham var det likevel å føre folk frem til de bøker og skrifter som de hadde umiddelbar nytte og glede av, slik at de ble klar over hvilke verdier de her kunne få adgang til. Han var bekymret over at meget av den gode og verdifulle litteratur ikke nådde frem til folk flest. Han foreslo derfor at folk rundt om i bygdene dannet *Bog-Foreninger* eller *Bog-Samlinger*. Det som han mente var viktig, var ikke først å få samlet *mange* bøker. Det vesentlige for ham var å nå frem til *mange lesere* med de bøker han hadde fått tak i. Derfor var det med glede at han slo fast at virksomheten ved almuebibliotekene var øket de siste ti-år. Grunnen var nok den oppmuntring han selv og flere andre hadde fått ved økonomisk støtte fra det offentlige. Sundt fortalte også at den hjelp og oppmuntring han selv hadde gitt folk til å organisere bokklubber og boksamlinger, og at han la frem forslag til lover for slike foreninger. Over for Stortinget fremsatte han ønske om faste bevilgninger, både til opprettelser og til drift av Almue-Bibliotheker, slik det tidligere hadde vært gjort av Oplysningsvesenets Fond i 1839, og senere ved statsbevilgninger i 1851 og 1854.

Noter

[n1](#). Norges innskrifter med de yngre runer, bd. 4, Oslo 1957: 280–286.

F. Birkeli, *Norske steinkors i tidlig middelalder*, Oslo 1973: 120–126.

[n2](#). A. Liestøl, Runer fra Bryggen, *Viking. Tidsskrift for norrøn arkeologi*, 1963: 5–53.

K. Fjellhammer Seim, A Review of the Runic Material, *The Bryggen Papers. Supplementary Series. No. 2*, 1988.

[n3](#). K. Heggelund og L. Holm-Olsen, *Fra runene til Norske Selskab*, bd. 1 i E. Beyer(red.), *Norges litteraturhistorie*, Oslo 1975: 28.

[n4](#). O. Kolsrud, *Presteutdanning i Noreg*, Oslo 1962: 7.

[n5](#). K. Heggelund og L. Holm-Olsen, *Fra runene til Norske Selskab*, bd. 1 i E. Beyer(red.), *Norges litteraturhistorie*, Oslo 1975: 30.

[n6](#). C. Callmer, Antike Bibliotheken, *Opuscula archaeologica*, 1944, 3: 192.

[n7](#). K. Heggelund og L. Holm-Olsen, *Fra runene til Norske Selskab*, bd. 1 i E. Beyer (red.), *Norges litteraturhistorie*, Oslo 1975: 45.

L. Holm-Olsen, *Med fjærpenn og pergament. Vår skriftkultur i middelalderen*, Oslo 1990: 144.

[n8](#). Diplomatarium Norvegicum Bd. Nr. 7. 1306.

J. Bing. Norges ældste kirkeinventar. Et arkivfund, *Bergens Museums Aarbog nr. 13*, 1909.

[n9](#). Diplomatarium Norvegicum Bd. 15. Nr. 8. 1321 og 1323.

[n10](#). Diplomatarium Norvegicum Bd. 5. Nr. 586. 1429.

[n11](#). O. Garstein, Erkebiskop Aslak Bolts bibel fra midten av 1200-

talet, *Nordisk Tidskrift för Bok- och Bibliotekväsen*, 1989:76: 97–111.

[n12](#). Diplomatarium Norvegicum Bd. 11. Nr. 583. 1531–1532.

[n13](#). Diplomatarium Norvegicum Bd. 12. Nr. 673. 1550 – 1560.

O. A. Johnsen, Norske geistliges og kirkelige institutioners bogsamlinger i den senere middelalder, *Sproglige og historiske afhandlinger viede Sophus Bugges minde*, Kristiania, 1908: 90.

[n14](#). Diplomatarium Norvegicum Bd. 16. Nr. 2. 1320.

[n15](#). Diplomatarium Norvegicum Bd. 2 Nr. 29. 1317.

Norske mellomalderbrev. Omsett av P. Tylden, *Norrøne bokverk*, 44, Oslo 1964: 24–25.

[n16](#). Diplomatarium Norvegicum Bd. 2. Nr. 138. 1320.

[n17](#). Diplomatarium Norvegicum Bd. 4. Nr. 26. 1298.

[n18](#). Diplomatarium Norvegicum Bd. 4. Nr. 215. 1334.

[n19](#). Diplomatarium Norvegicum Bd. 17. Nr. 770. 1498.

[n20](#). G. Storm, Den Bergenske Biskop Arnes Bibliothek, *Historisk tidsskrift*, 1880, rekke 2, bd 2: 185–192.

Se også: O. Kolsrud og G. Reiss, *Tvo norrøne latinske kvæde med melodiar*, nr. 5, *Videnskapsselskapets skrifter. II. Historisk-Filosofisk Klasse*, Kristiania 1913: 58–60.

[n21](#). B. Berulfsen, *Kulturtradisjon fra en storhetstid*, Oslo 1948: 93.

[n22](#). M. Tveitane, Bøker og litteratur i Bergen i middelalder og reformasjonstid, *Nordisk Tidskrift för Bok- och Bibliotekväsen*, 1981, 68: 99–115.

K. Helle, *Kongssete og kjøpstad. Fra opphavet til 1536*, bd. 1, *Bergen bys historie*, Bergen 1982: 649.

A. E. Tryti, *Kirkeorganisasjonen i Bergen bispedømme i første halvdel av 1300-tallet. Hovedoppgave i historie*, Bergen 1987: 127–141. L.

Holm-Olsen, *Med fjærpenn og pergament*, Oslo 1990: 129–131.

- [n23](#). Sturlunga Saga I i dansk Oversættelse ved Kr. Kålund. København 1904: 129–131.
- [n24](#). S. Tordarsson, Soga om Håkon Håkonsson. Omsett av Kr. Audne. 2. utg. ved Knut Helle, *Norrøne bokverk 22*, Oslo 1963: 362–363.
- [n25](#). Diplomatarium Norvegicum Bd. 4. Nr 475. 1368. A. Holtsmark, En side av norsk bokhistorie, *Boken om bøker 1932*, 3: 76.
- [n26](#). Diplomatarium Norvegicum Bd. 15. Nr. 307. 1526.
- [n27](#). K. Heggelund og L Holm-Olsen, *Fra runene til Norske Selskab*, bd. 1, E. Beyer(red.), *Norges litteraturhistorie*, Oslo 1975: 54–59.
- [n28](#). C. C. A. Lange, *De norske Klostres Historie i Middelalderen*, Christiania 1856: 143.
- [n29](#). Theodoricus Monachus, *Soga om dei gamle norske kongane*, frå latin ved E. Skard, *Norrøne bokverk 29*, Oslo 1932: 8.
- [n30](#). K. Heggelund og L. Holm-Olsen, *Fra runene til Norske Selskab*, bd. 1 i E. Beyer (red.), *Norges litteraturhistorie*, Oslo 1975: 194–198.
- [n31](#). Kongsspegelen (Konungs skuggsjå) 4. utgåve ved A. Hellevik, *Norrøne bokverk 7 og 14*, Oslo 1943: 8–9.
- [n32](#). Kongsspegelen (Konungs skuggsjå) 4. utgåve ved A. Hellevik, *Norrøne bokverk 7 og 14*, Oslo 1943: 9.
- [n33](#). Kongsspegelen (Konungs skuggsjå) 4. utgåve ved A. Hellevik, *Norrøne bokverk 7 og 14*, Oslo 1943: 7.
- [n34](#). L. Hamre, Litt om mellomalderhandskrift, *Universitetets oldsakssamlings årbok 1972–1974*: 128.
- [n35](#). H. Koht, *Kong Sverre*, Oslo 1952: 64.
- [n36](#). C. C. A. Lange, *De norske Klostres Historie i Middelalderen*, Christiania 1856: 143. L. Holm-Olsen, *Lys over norrøn kultur*. *Norrøne studier*, Oslo 1981: 28.

- [n37](#). Placat 15. mai 1782.
- [n38](#). Laurents Hanssøns Sagaoversættelse udg. Af G. Storm, *Videnskabselskabets Skrifter. II. Historisk-filosofisk Klasse* 1898, 1, 1899.: 3–4.
- [n39](#). L. Holm-Olsen, *Med fjærpen og pergament. Vår skriftkultur i middelalderen*, Oslo 1990: 161.
- [n40](#). C. R. Unger (red.), *Strengleikar*, Christiania 1850: XXII. O. Garstein, *Humanismen*, Oslo 1990: 13.
- [n41](#). S. Dahl, *Bogens Historie*, København. u.å.: 87–94. W. Munthe, Gutenberg og hans verk, *Norsk boktrykk kalender*, 1940: 1–36. H. Sallander, Boktryckarkonstens historia, i S. Dahl (red.), *Nordisk håndbok i bibliotek-kunnskap*, bd. 1, Oslo 1957: 265–344.
- [n42](#). L. Hamre, *Erkebiskop Erik Valkendorf*, Bergen 1943: 57–59. O. Kolsrud, *Noregs kyrkjesoga 1. Millomalderen*, Oslo 1958: 368.
- [n43](#). O. Kolsrud, *Noregs kyrkjesoga 1. Milliomalderen*, Oslo 1958: 367.
- [n44](#). Diplomatarium Norvegicum Bd. 7. Nr. 552. 1520.
- [n45](#). L. Hamre, *Erkebiskop Erik Valkendorf*, Bergen, 1943: 67.
- [n46](#). O. Kolsrud, Vår eldste trykte bok. Brevarium Nidrosiense. Paris 1519, *Norsk boktrykkalender* 1919:2: 136.
- [n47](#). Missale Nidrosiense. Faksimile. Utgitt Oslo 1959. H. Fæhn. Liturgical postscript.
- [n48](#). Kirkeordinansen af 14. juni 1539. LXXXVIII, bd. 1 i H.F. Rørdam (udg.), *Danske Kirkelove*, København 1883: 118–120.
- [n49](#). A. P. Beyer, *Dagbok og Oration om Mester Geble. Tekstbind*, Bergen 1963: 60.
- [n50](#). A. P. Beyer, *Dagbok og Oration om Mester Geble. Tekstbind*, Bergen 1963: 137–138.

- [n51](#). E. Edwardsen, Bergen, Første Part, *Bergens Historiske Forenings Skrifter* 1951, 55/56: 82–83.
- [n52](#). P. C. Friis, *Samlede skrifter*, Kristiania 1881: LXXIV.
L. Holm-Olsen, *Lys over norrøn kultur*, Oslo 1981.
- [n53](#). Forordning av 11 mai 1775: 42.
- [n54](#). C. Müller, *Katalog over Christiania Kathedralskoles bibliotek*, Kristiania 1883: I–IV.
- [n55](#). S. Seerup, *Monrad. Programma. De bibliothecis Norvegiae*, Christiania. 1771: 6.
- [n56](#). Breve til Peder Hjort. I. København 1867: 14.
- [n57](#). G. Stoltz. En juridisk boksamling fra 1750 i Bergens Kathedralskoles bibliotek, *Nordisk Tidskrift för Bok- och Bibliotekvätskap* 1932, 19: 111 – 116.
- [n58](#). N. Wergeland, *Christiansands Beskrivelse*, Kristiansand 1963: 195. M. A. Boye, *Om Christiansands Kathedralskole*, Christiansand 1829: 9.
- [n59](#). N. Femmer, *Epistola ad litteratos civitatis et provinciae Christiansandiensis incolas nec non ad ad carissimas quondam scholae hujus alumnas, Københavns Lærde Efterretninger*. 1775: 579–581.
- [n60](#). N. Femmer. *Catalogus over forærede Bøger til Christiansands latinske Skoles Bibliothek*. København. 1783.
- [n61](#). S. Steen, *Kristiansands historie. 1641–1814*, Oslo 1941: 498.
- [n62](#). A. Øverås, A. E. Erichsen, J. Due, *Trondheim Katedralskoles historie*, Trondheim 1952: 231. W. K. Støren, *Katalog over rektor Kleists boksamling ved Trondheim katedralskole*, Oslo 1972: 5.
- [n63](#). H. Nilsen, *Seminarium Fridricianum*, *Bergens Historiske Forening Skrifter* 1954/55, 60: 224.

- [n64](#). H. Nilsen, Seminarium Fridricianum, Bergens Historiske Forening Skrifter 1954/55, 60: 228.
- [n65](#). B.F. Sinding-Larsen, *Den norske krigsskoles historie i ældre tider*, Kristiania 1900: 4.
- [n66](#). B.F. Sinding-Larsen, *Den norske krigsskoles historie i ældre tider*, Kristiania 1900: 139.
- [n67](#). D. Hegermann, *Den norske militære matematiske Skoles Historie fra dens første Oprettelse indtil nærværende Tid*, Christiania 1796: 112.
- [n68](#). B.F. Sinding-Larsen, *Den norske krigsskoles historie i ældre tider*, Kristiania 1900: 229.
- [n69](#). M. R. Flor, *Udtog af Catalogen over det Kongl. Norske Landcadet-Corpses offentlige Bibliothek*, Christiania 1812.
- [n70](#). B.F. Sinding-Larsen, *Den norske krigsskoles historie i ældre tider*, Kristiania 1900: 209.
- [n71](#). B.F. Sinding-Larsen, *Den norske krigsskoles historie i ældre tider*, Kristiania 1900: 258.
- [n72](#). T. Lysaker, *Reformasjon og enevelde 1537–1804*, bd. 1, *Trondhjems stift og Nidaros bispedømme. 1537–1953*, Trondheim 1987: 319.
- [n73](#). Reskript av 29. september 1757.
K. Moen, *Kongsberg sølvverk*, Oslo 1967: 228.
- [n74](#). K. Moen, *Kongsberg sølvverk*, Oslo 1967: 229.
- [n75](#). Reskript av 11. september 1783.
- [n76](#). K. Moen, *Kongsberg sølvverk*, Oslo 1967: 229.
- [n77](#). Reskript av 29. september 1786.
- [n78](#). Reskript av 9. april 1790.
- [n79](#). Kongelig resolusjon av 26. juli 1814.

- [n80](#). J. D. Landmark, Om grunnleggelsen av videnskabselskabets bibliotek i Trondhjem 1766–1788, *Festskrift til Hjalmar Pettersen*. Oslo 1926: 11–42.
- [n81](#). Fortegnelse over Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs Bog-Samling, saaledes som den befandtes ved Begyndelsen af aaret 1770. Trondhjem 1770.
- [n82](#). Catalogus Librorum atque Rerum naturalium & artificialium sub auspiciis serenissimi principis Regii fratris Frederici cura et opera Societatis Reg. Scientar. Norvegicae collectorum in publicum Patriae usum. Nidarosiae 1779.
- [n83](#). M. Tranaas, Kataloger og klassifikasjonssystemer ved Det Kongelige Norske Videnskabers Bibliotek, *Nordisk Tidskrift för Bok- och Bibliotäkvätsenskap* 1970, 57: 157.
- [n84](#). G. Schøning, *Norges Riiges Historie 1–3*, Sorøe, København 1771–1781.
- [n85](#). P. F. Suhm, *Samlede Skrifter*, bd. 6, København 17??: 36. P. F. Suhm i Fortalen til Gerhard Schønings Norges Riiges Historie. 3. Deel. København. 1781.
- [n86](#). G. Munthe, Publikasjonsvirksomheten ved Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab. 1760–1965, *Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab. Museet. Årbok* 1965: 7–11.
- [n87](#). Catalog over Det Norske Videnskabers Selskabs Samlinger. Første Deel. Bøger og Haandskrifter. København, 1808.
- [n88](#). M. Tranaas, Kataloger og klassifikasjonssystemer ved Det Kongelige Norske Videnskabers Bibliotek, *Nordisk Tidskrift för Bok- och Bibliotäkvätsenskap* 1970, 57: 165.
- [n89](#). K. Nissen. Bureus-kartet av 1626 i Videnskapsselskapets Bibliotek, *Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab*.

Forhandlinger. X 1970 Nr. 25.

[n90](#). Kongelig Resolusjon av 21. februar 1815.

[n91](#). Budstikken. Christiania 1813: 505–506.

[n92](#). Se foran s. 19.

[n93](#). Universitets- og Skole-Annaler. Bd. 1, København, 1811: 82. Bd. 2, København, 1812: 107–108.

(Norske) Universitets- og Skole Annaler. Christiania, 1834–1835: 473–47?

E. C. Werlauff, *Historiske Efterretninger om det store kongelige Bibliothek i København*. 2. Udg, København 1844: 255–256.

[n94](#). Universitets- og Skole-Annaler for 1813. København: 109.

[n95](#). Universitets- og Skole-Annaler for 1813. København: 111–116.

[n96](#). Universitets- og Skole-Annaler for 1811. København: 20.

[n97](#). F.C. Sibbern, *Breve*, København 1866: 20.

[n98](#). P. Motzfeldt, *Breve og Optegnelser*, København 1888: 27.

[n99](#). A. C. Drolsum, *Universitets-Bibliotheket. 1811–1911*, bd. 1, Kristiania 1911: 11.

[n100](#). F. Schmidt, *Dagbøger*, bd. 1, København 1966: 370.

[n101](#). Universitetets Aarsberetning. 1844. Christiania: 24.

Kongelig Resolution 26. april 1838 og 11. november 1844.

[n102](#). Sverdrup i utkast til skrivelse til Universitetets Kollegium 1842.

Sitert etter A. C. Drolsum, *Universitets-Bibliotheket 1811–1911*, bd.1, Kristiania 1911: 38–43.

[n103](#). A.C. Drolsum, *Universitets-Bibliotheket 1811–1911*, bd. 1, Kristiania 1911: 40.

[n104](#). A.C Drolsum, *Universitets-Bibliotheket 1811–1911*, bd. 1, Kristiania 1911: 31.

[n105](#). A.C. Drolsum, *Universitets-Bibliotheket 1811–1911*, bd. 1,

Kristiania 1911: 32.

[n106](#). A.C. Drolsum, *Universitets-Bibliotheket 1811–1911*, bd.1, Kristiania 1911: 31.

[n107](#). Universitetsfundasen av 1824. 8. Cap.

Se også § 56: «De (instituttene) skulle vel fortrinligen være til afbenyttelse for Universitetets Lærere og de ved samme Studerende, men Andre skulle dog ogsaa, saavidt Omstændighederne tillade det dertil gives

Adgang og skal i Særdeleshed Universitetets Bibliothek – – –

[n108](#). Sverdrup i innberetning 1826. Sitert etter Drolsum, *Universitets-Bibliotheket 1811–1911*, bd. 1, Kristiania 1911: 51.

[n109](#). Budstikken. 1(1817). Christiania Sp. 476. A. C. Drolsum, *Universitets-Bibliotheket 1811–1911*, bd.1, Kristiania 1911:51.

[n110](#). F.W.Otte, *Reise durch Norwegen im Sommer 1832*, Berlin 1835: 204–205.

[n111](#). A.C. Drolsum: *Universitets-Bibliotheket 1811–1911*, bd.1, Kristiania 1911: 49.

[n112](#). A.C. Drolsum, *Universitets-Bibliotheket 1811–1911*, bd 1, Kristiania 1911: 31.

[n113](#). Fortægnelse over den Tilvæxt, som det Kgl. Frederiks Universitets Bibliothek har erholdt i Aaret 1837, afgiven af Universitetets Bibliothekar den 13. Marts 1838. Christiania 1839.

[n114](#). Lunds Universitets Accessions-Katalog for 1854.

[n115](#). A. C. Drolsum, *Universitets-Bibliotheket 1811–1911*, bd. 1, Kristiania 1911.

[n116](#). H. Fløgstad, Den internasjonale litterære byttevirksomhet ved Universitetsbiblioteket i Oslo, *Bibliotek og forskning* 1973, 19: 252–260.

H. Fløgstad, Publication activity of the University of Oslo 1811 – 1961. An historical outline, *Humaniora Norvegica*, 1962, 6: 1–13.

[n117](#). W. Munthe, *Professor Ludvig Daae*, Oslo 1944: 52–60.

[n118](#). A.C. Drolsum, *Om Universitetsbibliotheket. Forslag til en Omordning af Personalet m.v.*, Christiania 1880.

A.C. Drolsum, *Tillæg: Bibliothekarens Skrivelse af 26. Novbr. 1881*, Christiania. 1881.

[n119](#). Brev fra Johan Sebastian Cammermeyer Welhaven. 5. januar 1849 til Erik Christian Werlauff. – Universitetsbiblioteket i Oslo. Brevsamling Nr. 58

J. S. Welhaven, *Samlede verker. Brev*, bd.5. Oslo 1992: 287–289.

G. Munthe, Overbibliotekar Werlauff og hans forbindelser med norske forskere, *Bibliotekshistorie*, København 1990, 3: 31.

[n120](#). A.C. Drolsum, *Om Universitets-Bibliotheket*, Kristiania 1880: 53–54.

A. C. Drolsum, *Universitets-Bibliotheket 1811–1911*, Kristiania 1911: 115–116.

Universitets-Bibliotheket. Aarsberetning for 1903–1904: VIII–IX.

W. Munthe, Norske Avdelings forhistorie, i: *Norvegica*, Oslo 1933: 24–25.

[n121](#). A.C. Drolsum, *Om Universitets-Bibliotheket. Tillæg*, Christiania 1881: 5.

W. Munthe. Op. cit.: 25–26.

[n122](#). A.C. Drolsum, *Om Universitets-Bibliotheket. Tillæg*, Christiania 1881: 5.

W. Munthe. Op cit.: 25–26.

[n123](#). A.C. Drolsum, *Om Universitets-Bibliotheket. Tillæg*, Christiania 1881: 5.

- [n124](#). A.C. Drolsum, *Om Universitets-Bibliotheket*, Christiania 1880: 3.
- [n125](#). A.C. Drolsum, *Om Universitets-Bibliotheket. Tillæg*, Christiania 1881: 18.
- [n126](#). A.C. Drolsum, *Om Universitets-Bibliotheket*, Christiania 1880: 13–14.
- [n127](#). A. C. Drolsum, *Universitets-Bibliotheket 1811–1911*, bd. 1, Kristiania 1911: 73–76.
- [n128](#). A.C. Drolsum, *Om Universitets-Bibliotheket*, Christiania 1880: 9.
- [n129](#). C. W. Schnitler, Norske biblioteksinteriører i gamle dage, *Festskrift til Hjalmar Pettersen*, Oslo 1926: 62–63.
- [n130](#). *Studenterne fra 1864*. Skien 1916: 62–63.
- [n131](#). Stortingsproposisjon nr. 49(1908) Angaaende bevilgning til paabegyndelse av bygning for Universitetsbiblioteket.
- [n132](#). *Studenterne fra 1864*. Skien 1916: 64–65.
- [n133](#). O. Kolsrud. Det nye Universitetsbiblioteket i Kristiania, *Nordisk Tidskrift för bok- och bibliotekvätsenskap* 1914, 1: 19–33.
- [n134](#). A. C. Drolsum, *Universitets-Bibliotheket 1811–1911*, bd.1, Kristiania 1911: 51.
- [n135](#). Universitets-Bibliotheket. Aarsberetning for 1902–1903. Kristiania 1903: VI–VII.
- [n136](#). Universitetsbibliotekets Aarsberetning. 1. juli 1914–30. juni 1915.: 35–36.
- [n137](#). Sveriges offentliga bibliotek. Accessionskatalog, 1886, 1, Stockholm 1887.
- [n138](#). Katalog over Erhvervelser af nyere udenlandsk Litteratur ved Statens offentlige Biblioteker, 1901 –, København 1902.

- [n139](#). Universitetsbibliotekets Aarsberetning. 1. juli 1917 – 30 – juni. XV–XXI.
- [n140](#). A. C. Drolsum, *Universitets-Bibliotheket 1811–1911*, bd. 1, Kristiania 1911: 51.
- [n141](#). Universitetsbibliothekets Aarsberetning 1897–1898. Kristiania: VII–VIII. Universitetsbibliothekets Aarsberetning. 1. juli 1905 – 30. juni 1910, Kristiania 1915: 18–19. Universitetsbibliotekets overgang til selvstendig riksbibliotek. Utredning avgitt av til Det akademiske Kollegium av overbibliotekaren, Oslo 1925: 5–7. Om universitetsbiblioteket. Redegjørelse til Kirke- og undervisningsdepartementet fra Det akademiske Kollegium, Oslo 1931: 17–18.
- [n142](#). Universitetsbibliotekets Aarsberetning. 1. juli 1905–30. juni 1910. Kristiania 1915: 23–24.
- [n143](#). Universitetsbibliotekets Aarsberetning. 1. juli 1905–30 juni 1910. Kristiania 1915: 19.
- [n144](#). A.C. Drolsum, Om Universitetsbibliotheket. Forslag til en Omordning af Personalet m.v, Christiania 1880. A.C. Drolsum, *Tillæg*, Christiania 1881.
- [n145](#). Dagbladet 28.08.1890.»Hvorledes Hr. Drolsum arbejder.» G.Munthe, Axel Charlot Drolsum og Universitetsbiblioteket, *Norvegica. Minneskrift til hundreårsdagen for opprettelsen av Universitetsbibliotekets Norske Avdeling*, Oslo 1983: 43.
- [n146](#). J. Brunchorst, *Bergens Museum 1825–1900. En historisk fremstilling*. Bergen 1900: 8–11, Tillæg: 3–8.
- [n147](#). A. M. Wiesener, Biblioteket,i, *Bergens Museum 1925*: 143.
- [n148](#). A.M. Wiesener, Biblioteket, *Bergens Museum 1925*: 40.
- [n149](#). M. Tveitane, Gamle bøker og bokbind fra Bergen, *Nordisk*

- Tidskrift för Bok- och Bibliotekvätskap* 1970, 57: 49 –61.
- [n150](#). J. Brunchorst, *Bergens Museum 1825 – 1900. En historisk fremstilling*, Bergen 1900: 129.
- [n151](#). J. Brunchorst, *Bergens Museum 1825–1900. En historisk fremstilling*, Bergen 1900: 173–175.
- [n152](#). J. Brunchorst, *Bergens Museum 1825–1900. En historisk fremstilling*, Bergen 1900: 269.
- [n153](#). J. Brunchorst, *Bergens Museum 1825–100. En historisk fremstilling*, Bergen 1900: 238–239.
- [n154](#). A. M. Wiesener, Biblioteket, *Bergens Museum 1925*: 90.
- [n155](#). A. M. Wiesener, Katalog over Bergens Museums manuskriptsamling, *Bergens Museums Årbok* 1913, 5.
- [n156](#). G. Munthe, Firma-arkivene i Universitetsbibliotket i Bergen, *Med boken som bakgrunn. Festskrift til Harald L. Tveterås*, Oslo 1964: 216–231.
- [n157](#). Norges gamle Love indtil 1387, bd. 1–3. Christiania 1846–1849. Verket er fortsatt senere.
- [n158](#). I. Aasen, *Det norske Folkesprogs Grammatik*, Christiania 1848. I. Aasen, *Ordbog over det norske Folkesprog*, Christiania 1850.
- [n159](#). C. C. A. Lange, *De norske Klosters Historie i Middelalderen*, Christiania 1845–1847. 2. utg. 1856.
- [n160](#). Catalog over Det Norske Videnskabersselskabs Samlinger. Første del. København. 1808: XXVI–XXXII.
- [n161](#). A. C. Drolsum, *Universitets-Bibliotheket 1811–1876*, bd. 1, Kristiania 1911: 37–38.
- M. Tranaas: Kataloger og klassifikasjonssystemer ved Det Kgl. Norske Videnskabers Selskabs Bibliotek i Trondheim 1768–1968, *Nordisk Tidskrift för Bok- och Bibliotekväsen* 1970, 57: 166–170.

- [n162](#). M. Tranaas, Kataloger og klassifikasjonssystemer ved Det Kgl. Norske Videnskabers Selskabs Bibliotek i Trondheim 1768–19168, *Nordisk Tidskrift för Bok- och Bibliotekväsen* 1970, 57: 168–169.
- [n163](#). M. Tranaas, Kataloger og klassifikasjonssystemer ved Det Kgl. Norske Videnskabers Selskabs Bibliotek i Trondheim 1768–1968, *Nordisk Tidskrift för Bok- och Bibliotekväsen* 1970, 57: 170.
- J. D. Landmark, Bibliotekarer og assistenter ved Det Kgl. Norske Videnskabers Selskab i Trondheim. 1766–1856, i, *Festskrift til Den Norsk Avdeling ved Universitetsbiblioteket 1882 – 1932*, Oslo 1932: 146
- [n164](#). H. Midtbøe, *Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs Historie 1760–1960*, Trondheim 1960, bd.1: 325, bd.2: 10.
- [n165](#). For omtale av dette bibliotek henvises generelt til:
A. Johnson, Norges landbrugshøgskoles bibliotek. Et landbruksvitenskapelig hovedbibliotek, *Bibliotek og Forskning* 1959, 8: 31–53.
Norges Landbrukshøgskole 1859–1959, Oslo 1959: 447–451.
- [n166](#). N. Ødegaard, *Norges Landbrukshøiskole*, Kristiania 1909: 141.
- [n167](#). Det Kongelige Frederiks Universitet. 1811–1911. Kristiania 1911, bd 1: 186
- [n168](#). Veterinærinstituttet. 1891–1991. Oslo 1991: 24.
- [n169](#). Katalog over Veterinær-Laboratoriets Bogsamling. – Norges Officielle Statistik. 3.R. no. 197: 135–155.
- [n170](#). Halvor Horne. Statens veterinær-medicinske Bibliothek, *Norsk veterinærtidsskrift* 1908, 20: 155–159.
- [n171](#). Norges Veterinærhøgskole 50 år. 1935–1985. Oslo 1985: 179.
- [n172](#). Det henvises rent generelt til:
H. Shetelig, *Norske museers historie*, Oslo 1944: 82–87.

N. A. Ytreberg, *Tromsø bys historie*, bd. 1–3, Tromsø 1946–1971.

Tromsø Museum gjennom 75 år 1872–1947, Trondheim 1947.

[n173](#). S. Flugsrud, Tromsø Museums Bibliotek, *Bibliotek og Forskning* 1957 6: 77.

[n174](#). Tromsø Museum gjennom 75 år. 1872–1947, Trondheim 1947: 86–87.

[n175](#). S. Flugsrud. Tromsø museums bibliotek, *Bibliotek og Forskning* 1957, 6: 78.

[n176](#). Blant annet ble disse museer opprettet i tidsrommet 1870–1900:

Kunstindustrimuseet, Oslo 1876

Nasjonalgalleriet, Oslo 1877

De Sandvigske Samlinger – Maihaugen, Lillehammer

Vestlandske Kunstindustrimuseum, Bergen 1889

Skien Museum, Skien 1891

Nordenfjeldske Kunstindustrimuseum, Trondheim 1893

Norsk Folkemuseum, Oslo 1894

Det Hanseatiske Museum, Bergen

De Heibergske Samlinger, Ambla i Sogn

[n177](#). T. Wishman, Stavanger Museums Bibliotek 1877–1977, *Stavanger Museums Årbok* 1976, Stavanger 1977: 129.

[n178](#). T. Wishman, Stavanger Museums Bibliotek 1877–1977, *Stavanger Museums Årbok* 1976, Stavanger 1977: 130.

[n179](#). O. C. Torp, Stortingsbiblioteket, *Bibliotek og Forskning* 1956, 5: 76–89.

[n180](#). Katalog over Stortingets Bibliothek. Kristiania 1880

– – Første Tillæg. Kristiania 1881

– – Andet Tillæg – 1882

[n181](#). O. C. Torp, Stortingsbiblioteket, *Bibliotek og Forskning* 1956, 5:

80.

[n182](#). R. Omang, *Norsk utenrikstjeneste*, bd. 1–2. Oslo 1955–1959, bd. 1: 120.

[n183](#). R. Omang, *Norsk utenrikstjeneste*, bd. 1–2, Oslo 1955–1959, bd. 2: 504–505.

[n184](#). Håndbok over norske biblioteker, Kristiania 1924: 52–53.

[n185](#). S. Madshus, Statistisk Sentralbyrås bibliotek. En historisk oversikt, *Norsk årbok for bibliotek og forskning*, 1954, 3: 41–51.

[n186](#). Katalog over Det Statistiske Centralbureaus Bibliotek. Kristiania 1906.

[n187](#). Forordning ang. den tilvoxende Ungdoms Confirmation og Bekræftelse i Deres Daabes Naade. 13. Januar 1736.

A. Aarflot, *Norsk kirkehistorie*, bd. 2, Oslo 1967. 152–153.

[n188](#). A. C. Bang, *Den norske kirkes historie*, Kristiania 1912: 417–418.

A. Aarflot, *Norsk kirkehistorie*, bd. 2, Oslo 1967: 152–153.

[n189](#). Lov om folke- og skuleboksamlinger. 16. mai 1935.

[n190](#). Lov om folke- og skuleboksamlinger. 12. desember 1947.

[n191](#). Reskript 5. Februar 1777.

Norske Stiftelser. Christiania 1858 bd. 1: 592–593.

K. Espelid, Pastor Schönfeldt og kirkeverge Nordmann, *Kyrkjelogelaget. Årbok*, Bergen 1972: 32.

[n192](#). Catalogus über die Bücher die sich in der Bibliothek der hiesigen Deutschen Kirche bey ihrer Eröffnung befinden. Bergen 1783.

[n193](#). K. Espelid, Pastor Schönfeldt og kirkeverge Nordmann, *Kyrkjelogelaget. Årbok*, Bergen 1972: 39.

[n194](#). Den Norske Tilskuer. Bergen. No. 3–4. 29. Januar 1818.

A. Kildal, Biblioteker og boksamlinger i Bergen, bd.2, *Bergen 1814–1914*, Bergen 1915: 738.

- [n195](#). Bergensposten 4. April 1869.
A. Kildal, Biblioteker og boksamlinger i Bergen, bd.2, *Bergen 1814–1914*, Bergen 1915: 739.
- [n196](#). Kongelig Resolusjon 18. Mai 1876.
K. Espelid, Pastor Schönfeldt og kirkeverge Nordmann, *Kyrkjelogelaget. Årbok*, Bergen 1972: 40.
- [n197](#). Udvalg af Breve, hovedsagelig fra Bekjendte Nordmænd, til professor R. Nyerup. Udg. Af Ludvig Daae. Christiania 1861: 45.
- [n198](#). Den Norske Tilskuer. Bergen. No. 3–4. 29. Januar 1818.
- [n199](#). Fortegnelse over afgl. Raadmand Claus F. Fastings efterladte og af ham til offentlig Brug testamenterede Bogsamling. Bergen 1792.
C. Fasting, *Udvalg af Claus Fastings forhen trykte og utrykte Skrifter med Bidrag til hans Biographie af L. Sagen*, Bergen 1837: 92–93.
- [n200](#). Breve fra Riksarkivar M. Birkeland ved Fr. Ording. Kristiania 1920: 147–149, 154–156, 165–167.
- [n201](#). A. Kildal, *Biblioteker og boksamlinger i Bergen 1814 – 1914*, Bergen 1915: 760.
- [n202](#). V. Platou, *Bergens offentlige Bibliothek fra 2. Februar 1874 – 2. Februar 1899*, Bergen 1899: 10.
- [n203](#). V. Platou, *Bergens offentlige Bibliothek fra 2. Februar 1874 – 2. Februar 1899*, Bergen 1899: 13.
- [n204](#). A. Kildal, Bergens offentlige Bibliotek, *Nordisk Tidskrift för Bok och Bibliotekvätskap* 1918, 5: 65.
- [n205](#). A. Kildal, Bergens offentlige Bibliotek, *Nordisk Tidskrift för Bok- och Bibliotekvätskap* 1918, 5: 62–63.
- [n206](#). Carl Deichmans testamente datert 28.2.1780. – Deichmanske bibliotek. Katalog over Canceliraad Carl Deichmans Bibliotek. Skjenket Christiania by 1780. Oslo 1976, bd. 1: XXXIV–XXXVIII.

Reskript 7.3.1781.

[n207](#). Carl Deichmans testamente datert 28.2 1780. – Deichmanske bibliotek. Katalog over Canceliraad Carl Deichmans Bibliotek.

Skjenket Christiania by 1780. Oslo 1976, bd. 1: XXXVI.

[n208](#). N. J. Ringdal, *By, bok og borger*, Oslo 1985: 21–24.

[n209](#). Cancellie-Raad Carl Deichmans samlinger af Bøger, Naturalier, Mynter med mere. Skiænket til offentlig Brug i Christiania. Christiania 1790.

[n210](#). J. Rosted, *Beskrivelse over den paa Pergament skrevne Bibel, som forvares i det offentlige Deichmanske Bibliothek i Christiania*, Christiania 1786.

O. Garstein, Erkebiskop Aslak Bolts Bibel fra midten av 1200-tallet, *Nordisk Tidskrift för Bok- och Bibliotekvätsenskap* 1989, 76: 97–111.

[n211](#). N. J. Ringdal, *By, bok og borger*, Oslo 1985: 19.

[n212](#). N. J. Ringdal, *By, bok og borger*, Oslo 1985: 36.

[n213](#). N.J. Ringdal, *By, bok og borger*, Oslo 1985: 41.

[n214](#). N.J. Ringdal, *By, bok og borger*, Oslo 1985: 42–45.

[n215](#). H. Fiskaa, De gamle leiebibliotekene, *N.W. Damm & Søn. 1843–1943*, Oslo 1947:126–127.

[n216](#). B. Moe, *Nogle Ord til Christianias Byes Formænd og Repræsentanter om det Deichmanske Bibliotek*, Christiania 1839: 9–14.

[n217](#). 1845–1859. Borgerskolen. Kongens gate 22.

1859–1860. Garnisonssykehuset. Rådhusgaten 19.

1860–1871. Bokhandler Hoppes gård. Karl Johans gate 12.

1871–1879. Magistratgården. Dronningens gate 11.

1879–1894. Studentersamfundets Hus. Universitetsgaten 26.

1894–1933. Eventyrgården. Christian IV.s gate 8–10.

- [n218](#). B. Moe, *Nogle Ord til Christianaa Byes Formænd og Repræsentanter om det Deichmanske Bibliothek*, Christiania 1839: 9.
W. Munthe, *Norske Avdelings forhistorie, Norvegica*, Oslo 1933: 10–20.
- [n219](#). *Catalog over det Deichmanske Bibliothek*. Christiania 1850.
- [n220](#). N.J. Ringdal, *By, bok og borger*, Oslo 1985: 55–56. 66.
- [n221](#). N.J. Ringdal, *By, bok og borger*, Oslo 1985: 68.
- [n222](#). Aktstykker vedkommende Kristiania Kommune i Aaret 1876. Sag. Nr. 16.
- [n223](#). Aktstykker vedkommende Kristiania Kommune i Aaret 1876. Sag. Nr. 16: 3.
- [n224](#). A. Kjær, *Katalog over Deichmanske Bibliotheks Separat-Afdeling: Siegwart Petersens Bibliothek*, Kristiania 1888.
- [n225](#). B. Bjørnson, Ditmar Meidell, *Norsk Folkeblad* 1870, 3.
Senere gjengitt i B. Bjørnson, *Artikler og Taler*, bd. 1, Kristiania 1912: 324.
- [n226](#). Aktstykker vedkommende Kristiania Kommune i Aaret 1898. I. Sag Nr. 74: 1.
- [n227](#). Aktstykker vedkommende Kristiania Kommune i Aaret 1876. I. Sag Nr. 16.
- [n228](#). Aktstykker vedkommende Kristiania Kommune i Aaret 1898. I. Sag Nr. 74: 3.
- [n229](#). Aktstykker vedkommende Kristiania Kommune i Aaret 1898. I. Sag Nr. 74:25
- [n230](#). Aktstykker vedkommende Kristiania Kommune i Aaret 1898. I. Sag Nr. 74: 8. 10.
- [n231](#). A.Kildal, *Haakon Nyhuus. Minneskrift*, Oslo 1966.
- [n232](#). H. Hertel, *Det Kgl. Danske Landhusholdningselskabs Historie*,

bd. 1, København 1920: 186–192.

[n233](#). Fortegnelse over Skrifter passende den dansk-norske Landalmue. Udgiven af Det Kgl. D. Landhuusholdningsselskab. København 1807.

[n234](#). O. A. Øverland og S. Hasund, *Det Kgl. Selskap for Norges Vel*, bd. 1–2, Kristiania, Gjøvik 1909–1941.

[n235](#). Blant de landhusholdningsselskaper, «nyttige selskaper» og andre tilsvarende institusjoner som ble opprettet i denne tid, kan her nevnes:

Det Nyttige Selskab, Bergen, 1773

Det Søndmørske Selskab, 1776

Det Romsdalske praktiske Landhusholdningsselskab, 1776

Det Inderøiske Selskab, 1776

Stavanger Amts økonomiske Opmuntringsselskab, 1777

Bratsberg Amts økonomiske Opmuntringsselskab, 1777

Det Aggerhusiske Patriotiske Selskab, 1779

Det korresponderende topographiske Selskab, 179?

Selskabet for Aggers Sogns Vel, 1807

Se for øvrig O. A. Øverland og S. Hasund, *Det Kgl. Selskap for Norges Vel*, bd. 2, Kristiania 1909: 12.

[n236](#). P. Hansen, Efterretning om Læseselskabs Oprettelse for Almuen under Navn af Selskab til Oplysnings og gode Sæders Udbredelse, *Archiv for Skolevæsenets og Oplysnings Udbrædelse i Christiansands Stift*, bd. 1, København 1800: 89–104.

[n237](#). P. Hansen, Efterretning om Læseselskabs Oprettelse for Almuen under Navn af Selskab til Oplysnings og gode Sæders Udbredelse, *Archiv for Skolevæsenets og Oplysnings Udbrædelse i Christiansands Stift*, bd. 1, København 1800: 92 Ibid.

- [n238](#). A. Kildal, *Norske folkeboksamlinger*, Oslo 1949: 57.
- [n239](#). E. N. Saxild, Om Almue-Bibliotekers Oprettelse, *Budstikken* 1811, 3: 79–84.
- S. Hasund, *Det Kgl. Selskap for Norges Vel*, bd. 2 Gjøvik 1941: 51.
- A. Kildal, *Norske folkeboksamlinger*, Oslo 1949: 68, 70, 282–284.
- [n240](#). A. Kildal, *Norske folkeboksamlinger*, Oslo 1949: 47–49.
- [n241](#). J. Neumann: Bemærkninger paa en Reise i Norhordlehn, Søndhordlehn, Hardanger og Vors i 1825, *Budstikken* 1826, 7: Sp. 357.
- [n242](#). J. Neumann, Om Landbo-Bogsamlinger, *Budstikken* 1830, NS 1: 69–72.
- A. Kildal, *Norske folkeboksamlinger*, Oslo 1949: 284–286.
- [n243](#). J. Neumann, Om Land-Bogsamlinger, *Budstikken* 1830, N.S. 1: 69–72.
- A. Kildal, *Norske folkeboksamlinger*, Oslo 1949: 284–286.
- [n244](#). I. A. Heltzen, Om Ranens Præstegjeld i Nordlandene, *Budstikken* 1831, Ns. 2: 209–218.
- [n245](#). Om Wergelands arbeide for folkeopplysning og folkeboksamlinger henvises generelt til Didrik Arup Seips artikkel: Henrik Wergelands arbeid for folkeopplysning i boken: *Fire foregangsmænd*, Kristiania 1917: 19–41.
- [n246](#). Det Kongelige Selskab for Norges Vel. Om Almue-Bogsamlinger. Henrik Wergeland. For Almuen, *Budstikken* 1830, Ns. 1: 49–63. Gjenoptrykt i: Henrik Wergelands, *Samlede Skrifter*, IV.1. Kristiania 1923: 47–67.
- [n247](#). N. Wergeland, Optegnelser til Henrik Wergelands Levnets beskrivelse, *Vidar* 1889: 773.
- [n248](#). *Budstikken* 1830, Ns 1.: 53–54.
- [n249](#). D. A. Seip, Henrik Wergelands arbeid for folkeopplysning, *Fire*

foregangsmænd, Kristiania 1917: 30–31.

[n250](#). Budstikken 1830–1831, Ns 1: 335–350, 353–357. Det er her gjort noen få tilføyelser til 1807-utgaven.

[n251](#). J, Sverdrup. Fortegnelse over Landoekonomiske Bøger passende for Landbo-Bogsamlinger, *Budstikken* 1830:. Ns. 1: 83–84, Tillegg: *Budstikken* 1830, Ns. 1: 53–54.

[n252](#). Fortegnelse over Skrifter, der ansees passende for Sogne-Bibliotheker, forfattet af Directionen i Det Kongelige Selskab for Norges Vel. Christiania 1838.

[n253](#). Fortegnelse over Skrifter til Læsning for Menigmand. (Fornemmelig til Brug for Bestyrere af Almue-Bibliotheker). Christiania 1852.

[n254](#). S. Hasund, Selskapet for Norges Vels arbeid for folkebiblioteksaka, *Bok og Bibliotek* 1936: 281.

[n255](#). Budstikken 1830, Ns. 1: 64.

[n256](#). Budstikken. 1832 Ns.: 221–226

[n257](#). S. Hasund, Selskapet for Norges Vels arbeid for biblioteksaka, *Bok og Bibliotek* 1936: 282.

[n258](#). S. Hasund, Selskapet for Norges Vels arbeid for biblioteksaka, *Bok og Bibliotek* 1936: 285–285.

[n259](#). Folkevennen, 1(1852)–6(1857). Tidsskriftet fortsatte etter Ole Vigs bortgang frem til 1900.

[n260](#). O. Vig, Til Tidsskriftets Læsere, *Folkevennen* 1852, 1: 1–14.

[n261](#). O. Vig, Lidt om Bøger og Lesning, *Folkevennen* 1852, 1: 35–48.

[n262](#). O. Vig, Lidt om Bøger og Lesning, *Folkevennen* 1852, 1: 36.

Gerhard Munthe: historisk oversyn over norsk bibliotekhistorie er

lastet ned gratis fra bokselskap.no